

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Poznań, dnia 16 czerwca 2026 r.

Poz. 4674

Podpisany przez:

Arleta Kinga Kwiatkowska

Data: 16.06.2026 12:03:43

UCHWAŁA NR XXVII/167/2026 RADY POWIATU TURECKIEGO

z dnia 28 maja 2026 r.

w sprawie przyjęcia "Programu opieki nad zabytkami Powiatu Tureckiego na lata 2026-2029"

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2025 r., poz. 1684 i z 2026 r., poz. 252) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, z 2025 r. poz. 1168, i z 2026 r. poz. 483), po uzyskaniu opinii Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Powiatu Tureckiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program opieki nad zabytkami Powiatu Tureckiego na lata 2026 - 2029”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Tureckiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

§ 4. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

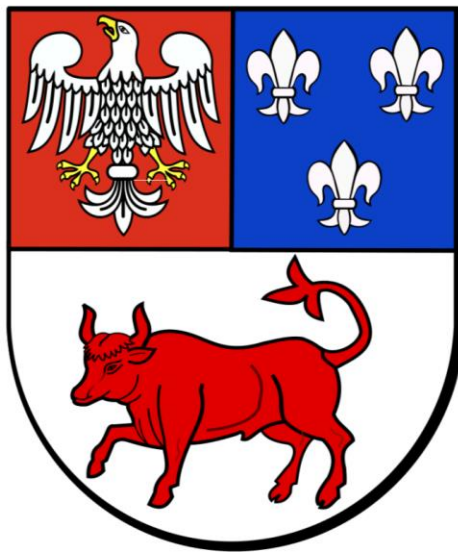
Przewodniczący Rady
Powiatu Tureckiego
(-) Krzysztof Buchelt

Załącznik do uchwały Nr XXVII/167/2026

Rady Powiatu Tureckiego

z dnia 28 maja 2026 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU TURECKIEGO NA LATA 2026 - 2029

TUREK 2025

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka powiatu tureckiego.....	5
1.1. Ogólna charakterystyka dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu.....	10
2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	14
3. Cele powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	14
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	15
4.1. Zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	23
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	25
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	25
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	25
5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).....	27
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	27
5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	29
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego.....	29
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego.....	30
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	33
5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego.....	34
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu.....	35
6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, zlokalizowane na terenie powiatu tureckiego.....	35
6.2. Zespoły zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków na terenie powiatu.....	44
6.3. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków.....	48
6.4. Zabytki archeologiczne.....	50
6.4.1. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	51
6.4.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	57
6.4.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	57
6.4.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia zabytków archeologicznych.....	68

7. Dziedzictwo niematerialne.....	71
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	75
8.1. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej...	75
8.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	77
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	78
10. Zabytki nieruchome stanowiące własność Powiatu Tureckiego.....	105
11. Obszary największego zagrożenia dla zabytków.....	106
12. Gminne programy opieki nad zabytkami.....	109
13. Kierunki działań dla realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	109
14. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.....	112
15. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	116
16. Monitoring działania powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	117
17. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	118

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że dzisiejsi mieszkańcy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerzszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania *dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym

interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu tureckiego związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe powiatu jest jego wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami powiatu tureckiego na lata 2026-2029 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego powiatu, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami powiatu tureckiego na lata 2022-2025* przyjętego Uchwałą Nr XXXVIII/258/2022 Rady Powiatu Tureckiego z dnia 28 marca 2022 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka powiatu tureckiego

Powiat turecki położony jest w centralnej Polsce, w województwie wielkopolskim, zajmując 3,1 % jego powierzchni we wschodniej części. Pierwotnie powiat turecki, w guberni kaliskiej, powstał w 1867 r., w 1938 r. i po II wojnie światowej włączony został do województwa poznańskiego, okrojony terytorialnie w 1955 r. o gminy przyłączone do powiatu poddębickiego, funkcjonował do czasu reformy z 1975 r., która zniósła jednostki powiatowe, wprowadzając większą ilość województw. W latach 1975-1998 tereny byłego powiatu należały administracyjnie do ówczesnego województwa konińskiego, a Turek przestał być miastem powiatowym. Funkcjonujący w obecnym kształcie powiat turecki powstał 1 stycznia 1999 r. i stanowi jeden z 35 wielkopolskich powiatów, a miasto Turek ponownie zostało siedzibą powiatu. Administracyjnie powiat obejmuje dziewięć

gmin: jedną miejską – Turek, która zajmuje ok. 2 % powierzchni w centralnej części powiatu; dwie gminy miejsko-wiejskie: Dobra – 14,2% powierzchni powiatu, Tuliszków – 16,1 % powierzchni oraz sześć gmin wiejskich: Brudzew – 12,1 % powierzchni, Kawęczyn – 10,9 %, Malanów – 11,5 %, Przykona – 12 %, Turek – 11,8 %, a Władysławów zajmuje 9,8 % powierzchni powiatu.

Powiat turecki-gminy-mapka.png., źródło: Wikipedia

Siedzibą władz samorządowych powiatu, również gmin miejskiej i wiejskiej Turek, jest miasto Turek, oddalone ok. 130 km od Poznania, położone przy skrzyżowaniu dróg krajowych nr 72 relacji Konin - Rawa Mazowiecka i nr 83 Turek - Sieradz z wojewódzką nr 470 Kościelec – Kalisz. Jednostki osadnicze powiatu łączy sieć dróg gminnych i powiatowych, drogi wojewódzkie nr 443 Jarocin – Tuliszków oraz nr 471 Opatówek – Dąbrowa i nr 478 Dąbrowa – Krępa. Przez północną część powiatu – fragmenty gmin Brudzew i Władysławów - przebiega ok. 13 km odcinek autostrady A-2.

Powierzchnia powiatu zajmuje obszar 929,47 km². Użytki rolne stanowią 67,8 % powierzchni powiatu, natomiast wskaźnik lesistości wynosi ok. 23 %. Znaczną, wyróżniającą się przyrodniczo, część powierzchni powiatu zajmują tereny prawnie chronione. Przeciwnastawne krańce powiatu obejmują dwa obszary specjalnej ochrony ptaków w sieci NATURA 2000: *Dolina Środkowej Warty* PLB300002 częściowo zlokalizowana w północno-wschodnim fragmencie – tereny gmin: Brudzew, Dobra, Przykona, natomiast *Zbiornik Jeziorsko* PLB100002 zajmuje fragment obszaru w południowo-wschodniej części powiatu – tereny

gminy Dobra. W granicach powiatu znajduje się również północna część *Uniejowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu* – w gminach Przykona, Kawęczyn, Dobra, a także południowa część *Złotogórskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu*, obejmująca fragmentarycznie gminy: Tuliszków, Brudzew, Władysławów i wiejską Turek. Ogółem tereny cenne przyrodniczo zajmują blisko 35 % powierzchni powiatu.

Według danych GUS z 31.12.2024 r. powiat zamieszkuje 80795 osób, stanowiąc 2,4 % ludności województwa, osiedlonych w 3 miastach: Turek, który jest największym ośrodkiem osadniczym – 24315 mieszkańców, Dobra – 5781 mieszkańców i Tuliszków – 10125 mieszkańców oraz w ponad 200 miejscowościach wiejskich. Gęstość zaludnienia wynosi 87 os./km².

Powiat turecki graniczy z pięcioma powiatami, należącymi administracyjnie do dwóch województw:

- od północy i północnego wschodu z powiatem kolskim, w województwie wielkopolskim,
- od północy i północnego zachodu z powiatem konińskim, w województwie wielkopolskim,
- od zachodu z powiatem kaliskim, w województwie wielkopolskim,
- od południa z powiatem sieradzkim, w województwie łódzkim,
- od południowego wschodu i wschodu z powiatem poddębickim, w województwie łódzkim.

Według podziału fizycznogeograficznego Jerzego Kondrackiego, powiat turecki położony jest w granicach makroregionu Nizina Południowowielkopolska, w obrębie mezoregionów: Kotlina Kolska, Kotlina Sieradzka, Równina Rychalska i Wysoczyzna Turecka – dominująca. Rzeźba terenu została ukształtowana w czasie zlodowacenia bałtyckiego - gminy Malanów oraz Kawęczyn - i głównie środkowopolskiego, z typowymi dla tego okresu krajobrazami staroglacjalnymi z przewagą wysoczyzn morenowych, płaskich, poprzecinanych dolinami rzek: Warta, największa rzeka powiatu, z usytuowanym na niej w południowo-wschodniej części powiatu zbiornikiem retencyjnym „Jezioro”, przepływa wschodnią granicą powiatu, i jej lewobrzeżnych dopływów głównie Teleszyna, Kiełbaska z dopływami Strumień Folusz i Strumień Zdrojka, Pokrzywnica, Topiec, Powa. Najwyżej wyniesione tereny znajdują się na Wysoczyźnie Tureckiej, sięgając 140 - 191 m n.p.m. W krajobrazie powiatu poza formami naturalnych wzniesień i pagórków występują także formy sztuczne, związane z dotychczasową działalnością kopalni odkrywkowej węgla brunatnego. Obecnie, po blisko 60 latach

wydobycie węgla w powiecie tureckim zakończyło się.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny powiatu były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych. Intensyfikacja osadnictwa nastąpiła w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych. Gminy wchodzące w skład powiatu od wieków powiązane są z Turkiem kulturowo i gospodarczo, lecz mają własny rys historyczny. Dokumenty źródłowe sięgają średniowiecza i taką metrykę posiada wiele miejscowości w powiecie, np. pierwsze wzmianki o miejscowościach: Przykona, Turek, Turkowice, Smulsko, Korytków i Malanów pochodzą z 1136 r., Brudzew wzmiankowany jest w 1252 r., Władysławów - w 1298 r., Janiszew i Kolnica – w 1299 r., o Tuliszkowie wspominają dokumenty z 1362 r., a o Skęczniewie – z 1386 r., Psarach - z 1392 r., zaś dokumenty z 1394 r. wymieniają Wyszynę.

Centrum powiatu stanowi miasto Turek, które na początku XII w. był znaną z dokumentów tego czasu (Bulla papieża Innocentego II z 1136 r.) miejscowością, wchodzącą w skład dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i stanowiącą „stolicę” całego klucza zwanego turkowskim, wyodrębnionego z klucza uniejowskiego. Do XIII w. podlegał wpływom kasztelanii w Spicymierzu. Od XII do XIV w. Turek rozwijał się na styku wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych szlaków handlowych. 25.04.1341 r. arcybiskup gnieźnieński Janisław nadał adwokatowi uniejowskiemu Janowi, zwanemu „Pruthenus”, przywilej donacyjny wójtostwa turkowskiego. Narodziło się wówczas miasto „Thurek” na prawie niemieckim. W roku 1357 Kazimierz Wielki potwierdził zwierzchnictwo arcybiskupów gnieźnieńskich nad miastem *civitas Turek*. Pozostało ono własnością arcybiskupów aż do roku 1796. W 1420 r. prymas Mikołaj Trąba nadał miastu przywilej targów i jarmarków. W 1574 r. arcybiskup Uchański nadał przywileje tutejszym cechom rzemieślniczym.

Prawa miejskie posiadał również Tuliszków, który je otrzymał za sprawą możnego rodu Zarębów. W 1511 roku przywilej miejski otrzymały Grzymiszew i Brudzew, w 1583 roku król Stefan Batory nadał na nowo prawa lokacyjne Dobrej, a w 1727 r. od króla Augusta II Sasa prawa miejskie otrzymał Władysławów. Dodatkowe prawa otrzymał Turek, który w 1636 roku został niemal doszczętnie zniszczony przez pożar, po którym w 1637 r. arcybiskup Jan Wężyk odtworzył dawne przywileje i ustanowił przepisy dotyczące wyboru władz miejskich.

Po II rozbiorze Polski w 1793 r. tereny obecnego powiatu tureckiego dostały się pod panowanie pruskie. Wówczas też nastąpił stopniowy napływ ludności niemieckiej. W 1796 r. dobra arcybiskupie zostały skonfiskowane i Turek

stał się miastem rządowym. Od 1807 r. do 1815 r. tereny te znalazły się w Księstwie Warszawskim. Po kongresie wiedeńskim Turek wszedł w skład Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim. W 1824 r. przeprowadzono regulację miasta. Od 1826 r. place miejskie zaczęto sprzedawać na prawie wieczystej dzierżawy kolonistom, głównie tkaczom czeskim i niemieckim. Ich sprowadzenie zapoczątkowało rozwój gospodarczy i urbanistyczny miasta. W 2 poł. XIX w. nasilił się również napływ ludności żydowskiej do Turku. Widomym znakiem wielokulturowości miasta były wznoszone wówczas budynki kultu religijnego różnych wyznań i zakładane cmentarze. W 1890 r. w powiecie mieszkało 98.638 osób, z czego Polacy stanowili 87%. Ludność powiatu utrzymywała się z rolnictwa, a w samym mieście przede wszystkim z tkactwa.

Na przełomie XIX i XX wieku Turek stanowił silny ośrodek rzemiosła sukienniczego i tkackiego. Natomiast tereny wiejskie zaczęły przeżywać regres, mieszkańcy licznie emigrowali „za chlebem” poza granice kraju, głównie do Brazylii. W wyniku nowego podziału administracyjnego w 1867 r. Turek stał się stolicą utworzonego powiatu tureckiego w guberni kaliskiej, a po I wojnie światowej w województwie łódzkim. W czasie I wojny światowej omawiane tereny znalazły się pod okupacją cesarskich Niemiec. W 1918 r. mieszkańcy powiatu aktywnie uczestniczyli w procesie odbudowy państwowości polskiej, czynnie wsparli Powstanie Wielkopolskie 1918/1919, tak, jak wcześniej wspierali inne zrywy powstańcze, walczyli też o ukształtowanie granic na froncie wschodnim.

W 1938 r. w związku z reformą administracyjną do powiatu przyłączono gminy: Brudzew, Tuliszków, Władysławów, a powiat został włączony do województwa poznańskiego. W czasie II wojny światowej Turek i okoliczne gminy włączono do Rzeszy jako tzw. „Kraj Warty”. Podczas hitlerowskiej okupacji szerzyły się aresztowania, masowe egzekucje, wywózki do obozów koncentracyjnych, wysiedlenia, dokonano eksterminacji ludności żydowskiej, którą wcześniej przetrzymywano w utworzonych na terenie powiatu kilku gettach. Trwałą pozostałością po II wojnie światowej są na terenie powiatu żelbetonowe schrony bojowe z 1939 r. zlokalizowane w gminie Władysławów. Po wyzwoleniu terenów powiatu przez wojska radzieckie w styczniu 1945 r., rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania samorządu powiatowego podnoszą atrakcyjność powiatu dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Ogromne znaczenie miało odkrycie w okolicy Turku złóż węgla brunatnego. W 1959 r. na wschód od Turku we wsi Warenka rozpoczęto budowę kopalni,

a w 1960 r. koło Korytkowa budowę elektrowni „Adamów”, które były czynnikiem sprawczym zachodzących tutaj przemian społeczno-gospodarczych. Turek, niegdyś miasto o charakterze rolniczo – rzemieślniczym, do czasu zamknięcia w ostatnim czasie elektrowni i kopalni, pełnił rolę ośrodka przemysłowego. Obecnie, w związku z wygaszeniem na tym terenie działalności węglowej i zrealizowanej już przez ZE PAK SA w Koninie na terenie byłej odkrywki węgla brunatnego w gminie Brudzew największej w kraju elektrowni słonecznej, powiat turecki jest najbardziej dynamicznie rozwijającym się powiatem w zakresie produkcji zielonej energii i symbolem polskiej transformacji energetycznej w kierunku odnawialnych źródeł energii.

Alternatywą dla końca ery paliwowo-energetycznej w powiecie są „Innowacje, Nowoczesne Technologie, Języki Obce” (INTJO) – trzy kluczowe obszary, które stanowią o przyszłości powiatu, są strategią jego rozwoju, a także odpowiedzią na transformację gospodarki.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, legendy, obrzędy, postaci i zdarzenia historyczne, nazewnictwo - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

1.1. Ogólna charakterystyka dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

Korzystnie usytuowany geograficznie powiat turecki, o zróżnicowanej formie ukształtowania powierzchni, w tym tereny przekształcone antropogenicznie i poddane procesom rekultywacji, a mimo tego nadal posiadający cenne tereny przyrodnicze, zasobny jest również w liczne zabytki nieruchome, do których, zgodnie z art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r., należą: krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji. Ich stan zachowania stanowi szansę rozwoju poszczególnych gmin powiatu, zależną od zaangażowania lokalnej społeczności w ich utrzymanie i wykorzystanie. Z zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków najlepiej zachowane są obiekty sakralne, pozostałe prezentują zróżnicowany stan zachowania wynikający z formy własności i wykorzystania

obiekty – od dobrego po wymagające prac remontowych i rewitalizacyjnych.

Najstarsze na tym terenie osady, wzmiankowane w bulli gnieźnieńskiej z 1136 r., to Turek, Turkowice, Przykona, Smulsko, Malanów, natomiast XIII-wieczną metrykę posiadają Brudzew – 1252 r. i Władysławów – 1298 r., a Tuliszków wzmiankowany był w 1362 r. Zachowane historyczne układy urbanistyczne, wpisane do rejestru, posiadają: Turek – potwierdzający średniowieczną lokację z rozwijającym się osadnictwem w wiekach późniejszych oraz Władysławów – z pocz. XVIII w. Natomiast badania archeologiczne i pozyskane artefakty wskazują, iż tereny powiatu były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych i w każdej z gmin znajdują się zabytki dziedzictwa archeologicznego, w pięciu również wpisane do rejestru zabytków. Szczególnie interesujący jest wielokulturowy kompleks osadniczy w Kwiatkowie, w gminie Brudzew. Odkryto tutaj ogromne ilości artefaktów, m.in. związanych z osadnictwem przeworskim, których bogactwo i różnorodność oraz doskonały stan zachowania, w tym dobrze zachowane drewniane elementy konstrukcyjne kilkudziesięciu studni, mają wybitne znaczenie poznawcze tego okresu osadnictwa i stanowią ewenement na skalę europejską. Na terenie powiatu zabytki nieruchome rozlokowane są nierównomiernie. Najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków znajduje się na terenie miasta Turku, a najmniej w gminie Przykona. Rangę miejscowości podnosiły budowle sakralne, obronne i ratusze. Spośród obiektów sakralnych znajdujących się na terenie powiatu, najstarszymi są dwa kościoły murowane w Russocicach i Brudzewie – z XV w., później przebudowane, dwa kościoły są ewangelickie, z których tylko jeden – w Turku – nadal pełni funkcje sakralne, a kościół we Władysławowie został zaadaptowany na potrzeby placówki kultury. Dwa kościoły wzniesiono w konstrukcji drewnianej: w Wyszynie – o unikalnej formie korpusu na planie szesnastoboku i dachu kościoła w formie dzwonu, oraz w Malanowie. Jeden z kościołów, z 1680 r., obecnie pełni funkcję kaplicy – w Brudzewie, pozostałe, wzniesione głównie w XIX w., to kościoły murowane. Zamek z początku XVI w., a właściwie jego pozostałości obejmujące dom mieszkalny i wieże z fosami i obwałowaniami, znajduje się w Wyszynie. Ratusz klasycystyczny z wieżą zegarową znajduje się w Turku (w rejestrze zabytków ujęty tylko zegar), po przebudowie obecnie użytkowany jako placówka muzealna i punkt "IT". Na terenie założeń urbanistycznych na uwagę zasługuje charakterystyczna zabudowa mieszkalna; w Turku są to liczne budynki wpisane do rejestru zabytków, wzniesione w latach 1825-1840 dla tkaczy, przy obecnych ulicach Żeromskiego i Kaliskiej, a dawniej na tzw. Nowym Świecie

i Półku, murowane, na rzucie prostokąta, usytuowane frontem do ulicy, parterowe z dwuspadowymi dachami, niektóre z naczółkami, mieszczące mieszkania dla dwóch rodzin, które przedzielało wspólne wejście z długim korytarzem. We Władysławowie jest to kilka budynków, położonych wokół rynku, piętrowych z zachowanymi ozdobnymi detalami architektonicznymi elewacji oraz murowane, parterowe, na planie prostokąta, domki tkaczy z przełomu XVIII i XIX w., w niektórych z nich zachowały się przelotowe sienie.

W krajobrazie kulturowym znaczące miejsce zajmuje historyczne budownictwo drewniane, stanowiące najbardziej rodzimy element dziedzictwa architektonicznego. Na terenach wiejskich zachowane są jeszcze domy drewniane (ujęte w ewidencji), z reguły wymagające prac remontowych, których liczne przykłady znajdziemy np. w gminie Przykona czy Brudzew. Zanikające już w pejzażu wiejskim budownictwo przemysłowe prezentują wiatraki koźlaki, znajdujące się w miejscowościach: Marcjanów – z XIX w., Miłaczewek – z 1793 r., Żdżenice - z przełomu XVIII/XIX w. Innym przykładem architektury drewnianej są dzwonnice przykościelne - z 1716 r. znajduje się w Malanowie. W krajobrazie kulturowym widoczne są też liczne charakterystyczne wyróżniki – kapliczki, krzyże i figury przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców powiatu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Niemal w każdej z gmin powiatu można spotkać po kilkanaście obiektów tych małych budowli kultowych. Wiele z tych obiektów ujęto w gminnych ewidencjach zabytków, dwie wolnostojące rzeźby – św. Jana Nepomucena i św. Wawrzyńca - w gminie Władysławów zostały wpisane do rejestru.

Liczną grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowią założenia rezydencjonalno-parkowe i folwarczne, głównie z wieku XIX, trzy z pocz. XX w. Są to założenia dworskie i jedno założenie pałacowe. Stan techniczny obiektów jest różny, wynikający z formy własności i wykorzystania obiektu. W najlepszym stanie są obiekty, w których w ostatnim czasie przeprowadzono remonty kapitalne np. dwory w Długiej Wsi i Żdżarach, wiele obiektów wymaga prac remontowych. Wśród zabudowy gospodarczej w najlepszym stanie jest wozownia w Kolnicy, po remoncie przeznaczona na ośrodek kultury. Obiektom architektury rezydencjonalnej towarzyszy i tworzy z nimi kompozycyjnie nierozzerwalną całość zorganizowana zieleń o charakterze parkowym. Są to głównie parki krajobrazowe z XIX w. Ich stan jest adekwatny do stanu usytuowanych w ich obrębie budynków rezydencjonalnych.

Osobną, specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze, które podlegają ochronie niezależnie od stanu zachowania i bez względu na charakter wyznaniowy, będące świadectwem wielokulturowości tych terenów. Do rejestru zabytków wpisano cmentarze: rzymskokatolickie w Grzymiszewie, Tuliszkowie i Russocicach, ewangelickie w Felicjanowie i Turku, żydowskie w Russocicach i Turku, a także cmentarz choleryczny w Turku.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też miejsca pamięci i pomniki. Miejsca takie i obiekty wpisane są nie tylko w świadomość lokalnych społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Na terenie powiatu upamiętniają one miejsca historycznie związane z walkami narodowowyzwoleńczymi przede wszystkim w okresie zaborów, I i II wojny światowej, poświęcone są również m.in. pamięci ofiar II wojny światowej, poległym w obronie ojczyzny, osobom zasłużonym dla lokalnych społeczności.

Warto dodać, iż na terenie powiatu występują miejscowości związane z biografią znanych osób, reprezentujących różne środowiska, są to np. samorządowcy, osoby związane z kulturą, oświatą, przemysłowcy, publicyści, duchowni, itd. Wśród nich m.in.

- Henryk Glicenstein, ur. w 1870 r. w Turku, zm. w 1942 r. w Nowym Jorku, polski i amerykański malarz, grafik i rzeźbiarz, uznany za jednego z najwybitniejszych współczesnych żydowskich rzeźbiarzy okresu dwudziestolecia międzywojennego. Honorowy obywatel Turku;
- z Wyszyny pochodził Adam Grodziecki herbu Dryja, zmarły w 1646 r., znakomity poeta i pisarz wczesnego baroku, utrzymujący bliskie kontakty z reformatorami kościoła w Szwajcarii;
- w Russocicach urodził się w 1805 r. Adam Gurowski herbu Wczele, publicysta historyzoficzny i polityczny okresu powstania listopadowego, na emigracji w USA został klasykiem amerykańskiej literatury społeczno-politycznej;
- z Turkiem związany był i tutaj zmarł w 1935 r. Leon Lubomir Kruszyński, lekarz weterynarii, znany historyk regionu, społecznik, założyciel lokalnej gazety „Echo Tureckie” i współzałożyciel pierwszej w Turku szkoły średniej;
- „Honorowym Obywatelem i Dobrodziejem Turku” został generał Felicjan Sławoj Składkowski, doktor medycyny, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, minister, premier II RP, kawaler Orderu Virtuti Militari;

- również jego siostra, Tomiła Składkowska-Kozłowska, nauczycielka, wielce się zasłużyła dla środowiska lokalnego - założycielka pierwszej żeńskiej szkoły w Turku;
- zmarły w 1946 r. światowej sławy artysta Józef Mehoffer, malarz, witrażysta, jeden z najważniejszych artystów okresu Młodej Polski, uczeń Jana Matejki, rektor Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, zapisał się w historii Turku i jego najcenniejszych zabytków, jako autor wystroju wnętrza – polichromia i witraże - kościoła pw. NSPJ w Turku.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), w art. 87 ust. 1, nakłada na zarząd powiatu obowiązek sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 ust. 3 i 4 powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje rada powiatu, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, który to program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

3. Cele powiatowego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami powiatu tureckiego na lata 2026-2029* jest ukierunkowanie działań samorządu powiatowego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących

sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza

militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

1) wpis do rejestru zabytków,

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;

2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;

3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;

4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;

5) prowadzenie badań archeologicznych;

6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r., poz. 1153 ze zm.)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 r., poz. 647 ze zm.)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na

środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r., poz. 1478 ze zm.)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 ze zm.)

Ustawa wprowadza następujące regulacje z zakresu ochrony zabytków:

- a) w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4),
- b) dla obszaru gminy, z wyłączeniem terenów zamkniętych innych niż ustalone przez ministra właściwego do spraw transportu, rada gminy uchwała plan ogólny gminy; plan ogólny jest aktem prawa miejscowego (art. 13a ust. 1 i ust. 7),
- c) ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit. j),
- d) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej, a także granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów (art. 15 ust. 2 pkt 4 i 7),
- e) wójt, burmistrz, prezydent miasta zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania

przestrzennego instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu planu, a po sporządzeniu projektu planu uzyskuje uzgodnienie m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 17 pkt 2 i pkt 6 lit. b tiret 8),

f) decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt 2 i art. 60 ust. 1).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024, poz. 1145 ze zm.)

Ustawa określa (w art. 13 ust. 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się na wniosek nabywcy o 50 % (art. 68 ust. 3). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 r., poz. 418 ze zm.)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie

związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie

30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 707)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.).

4.1. Zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zadania i kompetencje samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w dwóch ustawach:

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2024 r., poz. 107 ze zmianami);

Art. 4 ust.1 pkt 7 – powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zmianami);

Art. 12 ust. 1 – starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Art. 50 ust. 3 i ust. 4 pkt. 2 – w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Jeżeli nie jest

możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Art. 81 ust. 1 i 2 – organ stanowiący powiatu może przyjąć uchwałę w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zakres dotacji określony został w art. 77 cyt. ustawy.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 82 ust. 1 i 3 – łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. W celu zapewnienia realizacji tych postanowień organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Art. 103 – starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustanawia społecznego opiekuna zabytków lub cofa ustanowienie społecznego opiekuna zabytków, jeżeli opiekun przestał spełniać wymagania określone w art. 102 ust. 3 lub niewłaściwie wykonuje swoje zadania. O ustanowieniu społecznego opiekuna zabytków lub cofnięciu takiego ustanowienia starosta zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 105 – osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków. Osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające

na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równoległe – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

Zadania powiązane z ochroną dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały w dwóch obszarach:

1. E-państwo. Kierunek interwencji: Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny. Kierunek interwencji: Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego. Działania do 2030 r.:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty, inwestycje w dziedzictwo narodowe, (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytków, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO),
- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r., poz. 1470). Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji

rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych co jest efektem ciągłego rozwoju Polski jak również zmian klimatycznych oraz toczącej się za wschodnią granicą wojny. Uznano, że istnieje konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych w zakresie decyzji odnośnie praw do konkretnego zabytku lub obszaru chronionego wokół niego.

Głównym celem tego programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Ten cel będzie realizowany przez trzy punkty. Pierwszy punkt to weryfikacja wybranych zasobów zabytków, drugi punkt to wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, a trzeci to edukacja i partycypacja.

Program ma na celu zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;

- rozwój portalu zabytek.pl.

4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad

zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jedenaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r.

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmacniania tożsamości narodowej i regionalnej:

1] Kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego poprzez m.in.:

a) wzmacnianie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim,

b) wyznaczanie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;

2] Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:

- a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:
 - obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
 - realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
 - modernizację obiektów zabytkowych,
 - tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej,
 - b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:
 - wyznaczanie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy,
 - identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi,
 - działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca,
 - c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:
 - tworzenie parków kulturowych,
 - wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
 - d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycję, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;
- 3] Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:
- a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:
 - wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem
 - tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,
 - określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
 - określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
 - zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo,
 - określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,
 - b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:
 - wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo

przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem,

- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych,

- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,

- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),

- zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,

- zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,

- zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,

4) Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:

a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kulturowe,

b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:

- organizację izb pamięci, muzeów,

- wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,

- tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła.

II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:

1) Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:

a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,

b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,

c) poprawę estetyki miast i wsi,

d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi,

e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.

2] Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. (Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego z 2022 r., poz. 58).

Głównym celem *Programu* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbałość o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W przyjętym dokumencie określono 5 celów szczegółowych, którym przyporządkowano kierunki działań:

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działań: podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, wspieranie ochrony zabytków archeologicznych, popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych oraz dokumentów strategicznych i planistycznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań: wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe, wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego, popularyzacja i upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działań: wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne, wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych, wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla województwa.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc

pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działań: włączanie zabytków w procesy gospodarcze, włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działań: udostępnianie obiektów zabytkowych, wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr LI/1000/23 z dnia 27 marca 2023 r. Audyt krajobrazowy jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Dokument stanowi podstawę do podejmowania działań w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu w procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego, poprzez uwzględnienie wniosków i rekomendacji w dokumentach planistycznych szczebla regionalnego i lokalnego.

Charakteryzując krajobraz województwa wielkopolskiego podkreślono, iż obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i mającym wpływ na charakter krajobrazu jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu. Szczególne znaczenie ma architektura sakralna. Kościoły i klasztory są niezwykle ważnym elementem krajobrazu Wielkopolski, gdyż ich wysokie wieże i duże bryły klasztorów stanowią często element dominujący w przestrzeni miast i wsi.

Szczególnym elementem wielkopolskiego krajobrazu są także liczne obiekty architektury rezydencjonalnej – zamkowej, dworskiej i pałacowej oraz folwarcznej. Obiektom tym zazwyczaj towarzyszą parki, które bardzo często stanowią wyróżniki krajobrazowe, którym historycznie podporządkowany był krajobraz kulturowy i do dziś mają wartości estetyczne, kompozycyjne i historyczne. Stanowią często jedyne skupiska zieleni wysokiej w danej okolicy.

Istotnym elementem wyróżniającym się w krajobrazie są także zabytkowe cmentarze, które odgrywają podobną rolę jak parki rezydencjonalne, gdyż zachowany stary drzewostan, charakterystyczny dla cmentarzy jest elementem dobrze postrzeganym w przestrzeni zarówno miast i wsi. Zieleń cmentarna jest elementem szczególnie rozpoznawalnym w mniejszych miejscowościach, gdzie cmentarze często były zakładane na ich obrzeżach i do dziś stanowią specyficzny

element panoramy tych miejscowości.

Specyfiką Wielkopolski jest gęsta sieć osadnicza, która wyróżnia się miastami i wsiami o dobrze zachowanych, historycznie ukształtowanych układach przestrzennych – urbanistycznych i ruralistycznych z dużym nasyceniem zabudowy o walorach zabytkowych, w tym obiektów usług publicznych, mieszkaniowych, a także przemysłowych.

Cechą charakterystyczną wielkopolskiej przestrzeni są również zabytkowe wiatraki, których najwięcej zachowało się w południowej Wielkopolsce, a także aleje drzew i pasy zadrzewień śródpolnych.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, zlokalizowane na terenie powiatu tureckiego

Do najcenniejszych zabytków na terenie powiatu wpisanych do rejestru zabytków należą:

GMINA BRUDZEW

BRUDZEW

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MIKOŁAJA:

a. kościół, mur., 1455 r., 1730 r.,

Rejestr zabytków Nr A-6/241 z 25.09.1930 r.

b. plebania, mur., pocz. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-47/429 z 21.12.1953 r.

KAPLICA P.W. ŚW. DUCHA, mur., 1680 r., przebud. 1868 r.

Rejestr zabytków Nr A-46/428 z 21.12.1953 r.

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur., 1911-1913 r.,

Rejestr zabytków Nr A-290/32 z 30.04.1984 r.

b. park, 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-290/32 z 30.04.1984 r.

c. spichlerz, mur., 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-291/33 z 30.04.1984 r.

BRUDZYŃ

ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY:

a. pałac, mur., 1869 r.,

Rejestr zabytków Nr A-292/34 z 30.04.1984 r.

b. park, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-292/34 z 30.04.1984 r.

GALEW

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO I ŚW. WALENTEGO, mur.,
1845 r., rozbud. 1927-1930 r.

Rejestr zabytków Nr A-293/35 z 30.04.1984 r.

KOLNICA

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. wozownia, mur., 1912 r.,

Rejestr zabytków Nr 594/Wlkp/A z 15.01.2008 r.

b. park, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr 628/Wlkp/A z dnia 30.04.1984 r.

SMOLINA

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur.-drew., poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-295/37 z 30.04.1984 r.

b. park, poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-295/37 z 30.04.1984 r.

c. lodownia, mur., poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-295/37 z 30.04.1984 r.

GMINA DOBRA

DŁUGA WIEŚ

ZESPÓŁ DWORSKO – FOLWARCZNY: (wpisany do rejestru zabytków jako
Dobra)

a. dwór, mur., 1874 r.,

Rejestr zabytków nr 303/45 z dnia 14.05.1984 r.

b. park, 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków nr 303/45 z dnia 14.05.1984 r.

c. obora, ob. magazyn, mur., 1 ćw. XX w.,

Rejestr zabytków nr 304/46 z dnia 14.05.1984 r.

d. wozownia, mur.-drew., 1 ćw. XX w.,

Rejestr zabytków nr 304/46 z dnia 14.05.1984 r.

e. magazyn, mur., 1 ćw. XX w.,

Rejestr zabytków nr 304/46 z dnia 14.05.1984 r.

f. gorzelnia, mur., 1924 r.

Rejestr zabytków nr 304/46 z dnia 14.05.1984 r.

DOBRA

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. NARODZENIA NMP, mur., 1808 r., 1906 -1912 r.

Rejestr zabytków nr 302/44 z dnia 14.05.1984 r.

MIKULICE

DWÓR, mur., ok. poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 52/436 z dnia 23.12.1953 r.

MILKOWICE

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MIKOŁAJA BISKUPA:

a. kościół, mur., 1880 -1882 r., dobud. wieży 1883 r.,

Rejestr zabytków nr 305/47 z dnia 14.05.1984 r.

b. plebania, mur., 1892 r.

Rejestr zabytków nr 305/47 z dnia 14.05.1984 r.

SKĘCZNIEW

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚWIĘTEJ TRÓJCY, mur., 1825 r.

Rejestr zabytków nr 41/420 z dnia 22.12.1953 r.

GMINA KAWĘCZYN**CHOCIM**

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór, pocz. XX w.,

Rejestr zabytków nr 313/55 z dnia 14.05.1984 r.

b. park, pocz. XIX w.

Rejestr zabytków nr 313/55 z dnia 14.05.1984 r.

KAWĘCZYN

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór, mur., ok. 1920 r.

Rejestr zabytków nr 314/56 z dnia 14.05.1984 r.

b. park, ok. poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 315/57 z dnia 14.05.1984 r.

KOWALE PAŃSKIE

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. SIEDMIU BOLEŚCI NMP:

a. kościół, mur., 1847-1853 r.,

Rejestr zabytków nr 45/425/55 z dnia 23.12.1953 r.

b. plebania, mur., poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 150/779 z dnia 29.11.1969 r.

MARCJANÓW

WIATRAK KOŻŁAK, drew., poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 367/109 z dnia 10.12.1984 r.

TOKARY

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. ANDRZEJA AP., mur., 1858 – 1862 r.

Rejestr zabytków nr 312/54 z dnia 14.05.1984 r.

ŻDŻARY

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków nr 409/151 z dnia 27.09.1988 r.

b. park, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 409/151 z dnia 27.09.1988 r.

GMINA MALANÓW

MALANÓW

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. STANISŁAWA BISKUPA MĘCZENNIKA I ŚW.

MIKOŁAJA BISKUPA, drew., 1871-1874 r.

Rejestr zabytków Nr A-36/409 z dnia 23.12.1953 r.

DZWONNICA, drew., 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-37/410 z dnia 23.12.1953 r.

ZAJAZD, ob. dom, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-364/106 z dnia 10.12.1984 r.

MIŁACZEWEK

WIATRAK KOŻLAK, drew., 1793 r.

Rejestr zabytków Nr A-365/107 z dnia 10.12.1984 r.

ŻDŻENICE

WIATRAK KOŻLAK, drew., XVIII/XIX w.

Rejestr zabytków Nr 969/Wkp/A z dnia 10 grudnia 1984 r.

GMINA PRZYKONA

BOLESZCZYN

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA, mur., 1818-1821 r.,

przebud. 1899 r.

Rejestr zabytków Nr A-334/76 z dnia 21.05.1984 r.

PSARY

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. NAWIEDZENIA NMP, mur., 1911-1912 r.

Rejestr zabytków Nr A-226/1600 z dnia 11.09.1974 r.

GMINA TULISZKÓW

GRZYMISZEW

CMENTARZ KATOLICKI, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-525/266 z dnia 30.12.1995 r.

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. oficyna I, mur., 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

b. oficyna II, mur., 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

c. dom, ul. Parkowa 1, mur., 1 ćw. XX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

d. budynki gospodarcze, mur., XIX/XX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

e. gorzelnia, mur., 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

f. fragmenty ogrodzenia, mur., XIX/XX w.,

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

g. park, 1 poł. XIX w., przekształcony ok. 1910 r.

Rejestr zabytków Nr A-350/92 z dnia 21.05.1984 r.

PIĘTNO

PARK DWORSKI, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-349/91 z dnia 21.05.1984 r.

SMASZEW

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-98/326 z dnia 21.10.1968 r.

b. park, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-351/93 z dnia 21.05.1984 r.

TULISZKÓW

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. WITA:

a. kościół, mur., 1450 r., przebud. 1780 r., rozbud. 1874-1877 r., wieża 1884 r.,

Rejestr zabytków Nr A-151/782 z dnia 29.11.1969 r.

b. plebania, mur., ok. 1816 r.

Rejestr zabytków Nr A-49/431 z dnia 23.12.1953 r.

CMENTARZ KATOLICKI, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-524/265 z dnia 30.12.1995 r.

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur., ok. 1830 r.,

Rejestr zabytków Nr A-53/489 z dnia 24.06.1954 r.

b. spichlerz, mur., ok. 1830 r.,

Rejestr zabytków Nr A-54/490 z dnia 24.06.1954 r.

c. park, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-352/94 z dnia 21.05.1984 r.

MIASTO TUREK

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, 1341 – XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-383/125 z 10.06.1985 r.

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA,

pl. Sienkiewicza, mur., 1904-1913 r.

Rejestr zabytków Nr A-209/1154 z 6.06.1970

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO – AUGSBURSKIEGO, ul. 3 Maja:

a. kościół, mur., 1849-1857 r.,

Rejestr zabytków Nr A-152/783 z 29.11.1969 r.

b. pastorówka, mur. 1867 r.

Rejestr zabytków Nr A-157/826 z 11.02.1970 r.

CMENTARZ EWANGELICKO – AUGSBURSKI, ul. Chopina, ok. 1850 r.

Rejestr zabytków Nr A-475/216 z 20.07.1992 r.

CMENTARZ ŻYDOWSKI, ul. W. Lutosławskiego, 1832 r.

Rejestr zabytków Nr A-464/205 z 11.09.1991 r.

CMENTARZ CHOLERYCZNY, ul. J. Kaczmarskiego, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr 20/Wkp/A z 10.02.2000 r.

PARK DWORSKI, poł. XIX w., ul. Górnicza (d. Korytków):

Rejestr zabytków Nr A-468/209 z 7.02.1992 r.

ZESPÓŁ DWORSKI, ul. Konińska:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX, odbud. 1953-1956 r.,

Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991 r.

b. park, 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991 r.

ul. Kaliska

DOM TKACZA NR 26, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-174/1117 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 34, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-175/1118 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-176/1119 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 39, mur., 1 poł. XIX,

Rejestr zabytków Nr A-232/1625 z 8.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-177/1120 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 41, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-208/1151 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 43, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-178/1121 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 44, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-233/1626 z 19.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 45, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-179/1122 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 46, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-180/1123 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 48, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-181/1124 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 49, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-234/1627 z 19.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 51, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-182/1125 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 53, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-183/1126 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 55, (wpisany do rejestru zabytków jako nr 59), mur., 1 poł. XIX

Rejestr zabytków Nr A-184/1127 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 57, (wpisany do rejestru zabytków jako nr 61), mur., 1 poł. XIX

Rejestr zabytków Nr A-235/1628 z 19.09.1974 r.
ul. Żeromskiego
DOM TKACZA NR 5, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-230/1623 z 18.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 9, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-229/1622 z 18.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 10, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-185/1128 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 12, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-186/1129 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 13, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-187/1130 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 14, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-188/1131 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 16, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-189/1132 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 19, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-191/1134 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 20, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-228/1621 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 22, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-192/1135 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 23, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-193/1136 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 24, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-194/1137 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 25, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-195/1138 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 27, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-231/1624 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 28, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-196/1139 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 30, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-197/1140 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 31, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-198/1141 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 33, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-199/1142 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 35, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-200/1143 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 36, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-201/1144 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-202/1145 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 39, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-203/1146 z 19.06.1970 r.

DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-204/1147 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 42, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-205/1148 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 44, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-206/1149 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 46, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-207/1150 z 19.05.1970 r.

GMINA TUREK

SŁODKÓW

DWÓR, mur., poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A – 97/325 z dnia 21.10.1968 r.

SZADÓW PAŃSKI

ZESPÓŁ KARCZMY:

a. karczma, mur., 1 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A – 38/411 z dnia 21.01.1954 r.

b. wozownia, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A – 38/411 z dnia 21.01.1954 r.

GMINA WŁADYSŁAWÓW

CHYLIN

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur., 1912 r.,

Rejestr zabytków Nr A-464/206 z dnia 07.12.1991 r.

b. spichlerz, poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-464/206 z dnia 07.12.1991 r.

c. park, XIX-XX w.

Rejestr zabytków Nr A-73/91 z dnia 23.12.1953 r.

FELICJANÓW

CMENTARZ EWANGELICKI, k. XVIII w.

Rejestr zabytków Nr A-500/241 z dnia 07.04.1994 r.

RUSSOCICE

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA:

a. kościół, mur., XV w.,

Rejestr zabytków Nr kl.IV-73/95/53 z dnia 23.12.1953 r.

b. plebania, mur., 1836 r.

Rejestr zabytków Nr 1601 z dnia 11.09.1974 r.

CMENTARZ KATOLICKI, XVIII/XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-501/242 z dnia 07.04.1994 r.

CMENTARZ ŻYDOWSKI, pocz. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-499/240 z dnia 31.03.1994 r.

WŁADYSŁAWÓW

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, 1727-XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-420/162 z dnia 31.07.1989 r.

KOŚCIÓŁ EWANGELICKI, mur., 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-361/103 z dnia 10.08.1984 r.

DOM, ul. Kaliska 10, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-407/149 z dnia 03.06.1988 r.

WYSZYNA

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NARODZENIA MB,

a. kościół, drew., 1782 r.,

Rejestr zabytków Nr kl.IV-73/82/53 z dnia 21.12.1953 r.

b. dzwonnica, drew., 1782 r.,

Rejestr zabytków Nr kl.IV-73/87/53 z dnia 22.12.1953 r.

c. plebania, mur., XIX/XX w.

Rejestr zabytków Nr A-394/136 z dnia 29.12.1986 r.

POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU ZAMKOWEGO:

Rejestr zabytków Nr kl.IV-73/9/54 z dnia 21.01.1953 r.

a. ruina zamku (dom mieszkalny i wieże), mur., ok. 1556 r., XVII w.,

b. fosy i obwarowania, XVI w.

6.2. Zespoły zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków na terenie powiatu

GMINA BRUDZEW

Wyposażenie i wystrój kościoła par. p.w. św. Mikołaja w Brudzewie wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 217/Wlkp/B dwiema decyzjami: z dnia 07.01.1986 r. (m.in. neobarokowy ołtarz główny, ołtarze boczne, ambona, obrazy, kielichy, ornaty) i z dnia 06.02.2012 r. (malowidła ornamentalno-figuralne na ścianach nawy i prezbiterium autorstwa Jana Lamparskiego z 1913-1914 r.). Decyzją z dnia 02.02.2018 r. pod nr 500/Wlkp/B do rejestru zabytków wpisano polichromię ścienną w kaplicy p.w. Matki Bożej z 1 ćw. XX w., rokokową chrzcielnicę oraz renesansową płytę wejściową do krypt. Decyzją z dnia 15.04.2020 r. pod nr 548/Wlkp/B wpisano do rejestru zabytków instrument organowy, który powstał w roku 1900 w warsztacie organmistrzowskim Adolfa Homana w Warszawie.

Wystrój i wyposażenie kościoła par. p.w. św. Jadwigi w Janiszewie wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 600/Wlkp/B decyzją z dnia 16.12.2022 r. (10 pozycji). Kościół w Janiszewie zbudowany został w latach 1958-1960. W jego wnętrzu zachowały się zabytki stanowiące historyczne wyposażenie wcześniejszych budowli. W skład wyposażenia wchodzi m.in. neogotycki ołtarz główny z obrazami i rzeźbami, krucyfiks, kielich mszalny, krzyże ołtarzowe, relikwiarz bł. Bogumiła, dzwon – sygnaturka, obecnie zakrystyjny.

GINA DOBRA

Na terenie gminy Dobra do rejestru zabytków wpisane są dwa zespoły zabytków stanowiące wyposażenie obiektów sakralnych.

Elementy wyposażenia kościoła par. p.w. św. Mikołaja w Miłkowicach wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 237/Wlkp/B decyzją z dnia 22.10.1997 r. (19 pozycji). W skład wyposażenia wchodzi m.in. neobarokowy ołtarz główny z k. XIX w., dwa neogotyckie ołtarze boczne z k. XIX w., neoklasycystyczna ambona z XIX w., świeczniki, feretrony, prospekt organowy wraz z instrumentem z 1880 r.

Wyposażenie kościoła par. p.w. Świętej Trójcy w Skęczniewie wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 234/Wlkp/B decyzją z dnia 22.10.1997 r. (33 pozycje). W skład wyposażenia wchodzi m.in. ołtarz główny z XVII w., manierystyczne ołtarze boczne uzupełniane w XIX w. z rzeźbami i obrazami, barokowa chrzcielnica z 2 poł. XVIII w., neorenesansowa ambona z 2 poł. XIX w., portrety trumienne malowane na blasze, feretrony, świeczniki.

GINA KAWĘCZYN

Na terenie gminy Kawęczyn do rejestru zabytków wpisane są dwa zespoły zabytków stanowiące wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych.

Wyposażenie i wystrój kościoła par. p.w. Siedmiu Boleści NMP w Kowalach Pańskich wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 230/Wlkp/B decyzją z dnia 10.12.1985 r. (32 pozycje). W jego skład wchodzi m.in. murowany ołtarz główny i boczne z poł. XIX w., ambona, obrazy, neobarokowa chrzcielnica. Bogaty wystrój kościoła tworzy polichromia z k. XIX w.

Elementy wyposażenia i wystroju kościoła par. p.w. św. Andrzeja Ap. w Tokarach wpisane zostały do rejestru zabytków pod nr 240/Wlkp/B decyzją z dnia 22.10.1997 r. (20 pozycji). Zespół obiektów ruchomych pochodzi w większości z 2 poł. XIX w. Stanowią je m.in. późnoklasycystyczny ołtarz główny i dwa boczne, feretrony. Wystrój kościoła stanowi polichromia z 1927 r. autorstwa krakowskiego artysty Ziętarskiego. Składają się na nią sceny figuralne

w dekoracyjnych obramieniach i motywy ornamentalne pokrywające większą część sklepienia, prezbiterium i nawy.

GINA MALANÓW

Zabytki ruchome na terenie gminy Malanów wpisane do rejestru zabytków, to jeden zespół stanowiący wyposażenie drewnianego kościoła p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika i św. Mikołaja Biskupa. Wpisane do rejestru zabytków pod nr 242/Wlkp/B decyzją z dnia 22.10.1997 r. (34 pozycji). Wyposażenie kościoła w większości stanowią obiekty barokowe, są to trzy ołtarze z XVIII w., ambona. Uzupełnieniem wyposażenia są obiekty pochodzące z XIX wieku.

GINA TULISZKÓW

Do rejestru zabytków wpisany jest zespół obiektów stanowiących wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego p.w. św. Wita w Tuliszkowie; rejestr zabytków nr 239/Wlkp/B decyzją z dnia 29.04.1998 r. (58 pozycji), pochodzących głównie z XVIII i XIX w. (barokowy ołtarz główny, klasycystyczne ołtarze boczne, neobarokowe ołtarze w kaplicach bocznych). Wystrój kościoła tworzy neobarokowa dekoracja stiukowa. W północną ścianę nawy kościoła zostało wmurowane kamienne epitafium z 1597 r. poświęcone Mikołajowi Zarembie.

MIASTO TUREK

Na terenie miasta Turku do rejestru zabytków wpisane są dwa zespoły obiektów ruchomych oraz jeden obiekt pojedynczy:

1. Polichromia Józefa Mehoffera wraz z ruchomym wyposażeniem kościoła par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wpisane zostały do rejestru zabytków pod nr 241/Wlkp/B decyzją z dnia 14 grudnia 1998 r. (65 pozycji). W skład wyposażenia i wystroju wchodzi m.in. neogotycki ołtarz główny i ołtarze boczne z I. 20 XX w. z obrazami i rzeźbami, ambona, konfesjonały, witraże z lat 1934-1939 wg projektu Józefa Mehoffera, stalle, naczynia liturgiczne, obrazy Stacji Drogi Krzyżowej i polichromia autorstwa Józefa Mehoffera. Utrzymane w dobrym stanie. Wykonano prace konserwatorsko - restauratorskie polichromii kościoła: polichromia sklepienia prezbiterium oraz malowidło „Chrystus Pantokrator” na ścianie wschodniej prezbiterium, malowidła na ścianach bocznych prezbiterium - „Chrystus Dobry Pasterz”, „Chrystus i Oblubienice”, „Chrystus Ogrodnik”, „Spotkanie w Drodze do Emaus”, polichromia buforów z przedstawieniami św. Jana i św. Mateusza wraz z filarem oraz św. Łukasza i św. Marka z filarem, a także polichromie sklepienia transeptu i nawy głównej przy filarze. Po konserwacji są również obrazy Stacji Drogi Krzyżowej, ołtarz główny oraz ołtarze boczne, p.w. św. Józefa i p.w. MB Częstochowskiej.

2. Wyposażenie kościoła ewangelickiego, kancelarii i plebanii wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 232/Wlkp/B decyzją z dnia 29 listopada 1993 r. (22 pozycje). W skład wyposażenia wchodzi m.in. neoklasycystyczny ołtarz główny, ambona z poł. XIX w., chrzcielnica z poł. XIX w., lichterze z XIX w., neoklasycystyczny chór muzyczny, wazy z 1920 r., świeczniki z XIX/XX w., zachowane w stanie dostatecznym.

3. Zegar na wieży ratusza wykonany w l. 70 XIX. Wpisany do rejestru zabytków pod nr 231/Wlkp/B decyzją z dnia 16 listopada 1998 r. Obiekt po konserwacji, sprawny.

GMINA WŁADYSŁAWÓW

Na terenie gminy Władysławów do rejestru zabytków wpisane zostały zespoły obiektów stanowiące wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych oraz dwie wolnostojące rzeźby.

Wyposażenie i wystrój kościoła par. p.w. św. Michała Archanioła w Russocicach wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 67/Wlkp/B decyzją z dnia 07.01.2005 r. (34 pozycje) i nr 391/Wlkp/B decyzją z dnia 26.02.2015 r. (14 pozycji). Zespoły obiektów o wysokiej wartości zabytkowej, z których wyróżnić należy: późnobarokowe ołtarze z k. XVIII w. z rzeźbami i obrazami, rokokową ambonę, feretrony z 1878 r., konfesjonały z k. XIX w., tablicę epitafijną hr. Józefa Gurowskiego, polichromię sklepienia i ścian, późnogotycką polichromię w dawnej zakrystii wpisaną do rejestru zabytków pod nr 94/Wlkp/B decyzją z dnia 30.05.2007 r. Wyposażenie i wystrój zachowane w dobrym stanie.

Wyposażenie kościoła par. p.w. Narodzenia NMP w Wyszynie wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 233/Wlkp/B decyzją z dnia 03.12.1985 r. (49 pozycji). W skład wyposażenia wchodzi m.in. barokowe i rokokowe ołtarze, rokokowa ambona, gotycka chrzcielnica, ławki, krucyfiksy, rzeźby, świeczniki, portrety trumienne Ludwika i Rafała Gurowskich. Stan zachowania dobry.

Rzeźba św. Jana Nepomucena z 1751 r. na rynku we Władysławowie wpisana została do rejestru zabytków pod nr 236/Wlkp/B decyzją z dnia 27.09.1988 r. Wykonana z piaskowca, na czworobocznym cokole z trzonem zdobionym liśćmi akantu i płaskorzeźbami świętych: Andrzeja Apostoła, Wawrzyńca, Anny Samotrzeć i Wojciecha. Odnowiona w 1845 r. staraniem hrabiego Gurowskiego. Obiekt po konserwacji przeprowadzonej w 2022 r.

Figura przydrożna z rzeźbą św. Wawrzyńca w Wyszynie z XVIII/XIX w., usytuowana przy drodze do kościoła, wpisana została do rejestru zabytków pod nr 238/Wlkp/B decyzją z dnia 10.12.1985 r. Na murowanym cokole postać świętego

w ubiorze duchownego trzyma w prawej ręce palmę męczeńską, a lewą wspiera na ruszcie – symbolu swego męczeństwa. Zachowana w dobrym stanie.

6.3. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (art. 3, pkt 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W celu jego ochrony oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, cyt. Ustawa przewiduje ochronę poprzez wpis do rejestru zabytków cennych kulturowo struktur przestrzennych – układów urbanistycznych, ruralistycznych, krajobrazów kulturowych.

Na terenie powiatu tureckiego do rejestru zabytków wpisane zostały dwa historyczne układy urbanistyczne: Turek i Władysławów.

Do rejestru zabytków pod numerem A-383/125 decyzją z dnia 10 czerwca 1985 r. wpisany został historyczny układ urbanistyczny miasta Turku. Teren ukształtowany w XIV wieku z elementami rozwiniętymi w wieku XIX.

Miasto lokowane na prawie niemieckim w XIV wieku (1341 r.) przez metropolitę gnieźnieńskiego arcybiskupa Janisława, wójtostwo nadano Janowi wójtowi Uniejowa. W 1357 r. Kazimierz Wielki potwierdził zwierzchnictwo biskupów nad Turkiem. W rozplanowaniu miasta centrum stanowi czworoboczny rynek, z narożników którego wychodzą ulice w kierunkach: północnym do Władysławowa, wschodnim na Koło, zachodnim na Kalisz i południowym w kierunku Uniejowa, wzdłuż południowo - wschodniego bloku przyrynkowego zajętego przez kościół. Ulice nie mają przedłużenia wzdłuż pierzei rynkowych, wraz z placem tworzą formę „wiatraka”.

W 1 ćw. XIX w. szeroko zakrojona akcja rządu dotycząca regulacji i rozbudowy miast Królestwa objęła również Turek. Akcja ta połączona była z zabiegami mającymi na celu wzrost ekonomiczny miast. W 1823 r. powstał projekt założenia osady fabrycznej i regulacji miasta. W roku 1826 powstały dwie ulice tworzące nowe osiedla tkackie. Osadę Nowy Świat założono wzdłuż drogi na Kalisz, równoległe do niej, położoną bardziej na północ osadę Pólko. Obie osady połączono biegnącymi prostopadle do nich ulicami (obecnie ul. Mickiewicza i Szkolną). Ulice Pólko i Nowy Świat (ob. ul. Kaliska i ul. Żeromskiego)

zabudowane zostały szeregami wolnostojących, parterowych domów tkaczy, połączonych bramami wjazdowymi na teren poszczególnych działek.

Wielokondygnacyjną zabudowę pierzei rynkowych i początkowego biegu ulic wylotowych z rynku wiązać należy z okresem po 1867 r., kiedy to Turek podniesiony został do rangi miasta powiatowego.

Układ urbanistyczny podlega ochronie w granicach zakreślonych ulicami: Sportową od strony zachodniej, Kączkowskiego od strony północnej, od strony wschodniej zabudową wzdłuż ulicy 3 Maja, Kardynała Stefana Wyszyńskiego i przylegającą do pl. Sienkiewicza, od strony południowej granica przebiega wzdłuż rzeki Kielbaski.

Dobry stan zachowania poszczególnych elementów układu przestrzennego: ulic, placów, podziałów gruntów, architektury sakralnej i mieszkalnej oraz wyraźna czytelność ich genezy widzianej w szerokim kontekście rozwoju gospodarczo - społecznego Wielkopolski w czasie reformy państwa w średniowieczu, a także w kontekście dalszych przekształceń w wiekach późniejszych, szczególnie w 1 poł. XIX w., stawia historyczny ośrodek miejski w grupie cennych zespołów współtworzących dziedzictwo kulturowe kraju.

Historyczny układ urbanistyczny Władysławowa wpisany został do rejestru zabytków pod nr A-420/162 decyzją z dnia 31.07.1989 r. Miasto Władysławów lokowane zostało w 1727 roku w bezpośrednim sąsiedztwie średniowiecznej wsi Russocice, której rodowód wywodzi się z XIV w. i łączony jest erekcją parafii dla której na pocz. XV w. wzniesiono murowany kościół gotycki p.w. św. Michała Archanioła. Właściciel Russocic Jan Władysław Kretkowski w dniu 26 kwietnia 1727 r. uzyskał od króla Augusta II Mocnego zezwolenie na lokację w bezpośrednim sąsiedztwie Russocic miasta Władysławowa, którego nazwa wywodziła się od imienia jego właściciela. W mieście osiedli się rzemieślnicy, głównie związani z tkactwem, których cech powołany został tutaj już w 1739 r.

Miasto ulokowane zostało na planie wąskiego prostokąta, położonego na osi wschód - zachód, którego wschodni bok przylegał do istniejącej wsi Russocice. Jego podstawą było płaskie wyniesienie, łagodnie opadające w kierunku północnym i południowym ku podmokłym łąkom. Centralnym ośrodkiem kompozycyjnym miasta był jego rynek, wytyczony jako prostokąt o stosunku boków 4:1. Do jego wschodniego boku przylegała obszerna parcela, na której ulokowano karczmę, objętą od północy i południa ulicami łączącymi rynek z traktem kalisko-toruńskim wiodącym przez Russocice. Z południowo-zachodniego narożnika rynku wyprowadzono na zachód ulicę, której kontynuację

stanowiła droga prowadząca do Tuliszkowa i dalej do Rychwała, natomiast z narożnika północno-zachodniego - ulicę w kierunku północnym prowadzącą przez Chylin do Konina. Z południowego boku rynku wyprowadzono w kierunku południowym obecną ulicę Senatorską. Wokół tego podstawowego, niezmiennego do czasów współczesnych układu rynku i ulic wytyczono sieć wąskich i długich działek, obniżających się na północ i południe, z częścią przeznaczoną pod zabudowę przy ulicy i ogrodem położonym na tyłach. W zamyśle jego fundatora Władysławów miał być miasteczkiem rzemieślniczym, dlatego przy wyznaczaniu działek nie planowano dostępu do pól. Wznoszone budynki usytuowane były szczytowo w stosunku do ulicy, z czasem zastępowano je domami wznoszonymi kalenicowo, często na skutek łączenia dawnych, wąskich działek lub w wyniku wytyczania nowych o większej szerokości (ul. Tuliszkowska i Konińska).

Układ urbanistyczny dawnego miasta Władysławowa, obecnie wsi (Władysławów utracił prawa miejskie w 1933 r.), jest przykładem dobrze zachowanej miejscowości o XVIII-wiecznym rodowodzie lokacyjnym, na której strukturze przestrzennej silne piętno odcisnęła rolniczo-rzemieślnicza działalność jego mieszkańców. Specyficzny układ działek mieszkalnych położonych wokół rynku jest charakterystyczny dla miast tkackich wschodniej i południowej Wielkopolski i bezpośrednio wynika z dawnej warsztatowej produkcji tkanin. Nie bez znaczenia pozostaje unikalne powiązanie funkcjonalne Władysławowa z sąsiadującymi z nim, od wschodu średniowieczną wsią Russocice, a od zachodu z XIX-wieczną osadą Felicjanów.

Obecny Władysławów to rozwijająca się w zrównoważony sposób wieś gminna, która mimo upływu wieków zachowała swój pierwotny, czytelny XVIII-wieczny układ przestrzenny.

6.4. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich

wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.4.1. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków GMINA BRUDZEW

Na terenie gminy Brudzew znajduje się jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Są to fortyfikacje ziemne typu *palazzo in fortezza* (st. 1, ob. AZP 59-43/1) wpisane do rejestru zabytków pod nr 24/Wlkp/C decyzją z dnia 17.09.1968 r.

Fortyfikacje typu *palazzo in fortezza* w Brudzewie badane były w 2004 roku przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego i Muzeum Okręgowe w Koninie. Badania wykopaliskowe przyniosły istotne wzbogacenie wiedzy o tej, dotychczas dość anonimowej fortyfikacji, doprowadziły bowiem do identyfikacji relikwów, stojącej w czterobastionowym zarysie rezydencji dworskiej, poznania charakteru zabudowy dziedzińca oraz zgromadzenia zbioru zabytków ruchomych. Podczas badań potwierdzono, że *pallazo in fortezza* powstało na surowym korzeniu (nie stwierdzono żadnych starszych faz osadnictwa), najprawdopodobniej z inicjatywy

Piotra II Łaszcza (identyfikację tę potwierdza, znaleziony wcześniej na terenie fortyfikacji, fragment kafa z herbem Prawdzic Łaszców) z 2 ćwierci XVII w. Niestety egzystencja dworu obronnego w Brudzewie (traktowanego jako rezydencja kasztelana łądzkiego) nie trwała długo. Fortyfikacja uległa zapewne totalnemu zniszczeniu w trakcie szwedzkiego „potopu”, w latach 1655-1657.

Badania wykopaliskowe pozwoliły na częściową rekonstrukcję wyglądu istniejących tutaj zabudowań: brama wiodąca do dworu była zapewne drewniana i znajdowała się w kurtynie zachodniej, zapewne na jej osi (niestety partia ta została zniszczona przez właściciela terenu, który używając spychacza, wykopał w fosie zachodniej duży basen, czy zbiornik wód odpadowych niezbędnych w działaniach ogrodniczych). Po lewej stronie wjazdu stał niewielki drewniany budynek. Jego szerokość, podzielona chyba ścianką działową na dwa podobnej wielkości pomieszczenia, wynosiła około 5 m. Długość budynku od strony południowej (nie udało się jej dokładnie ustalić w trakcie prac wykopaliskowych) wynosiła zapewne nie więcej niż 10 m (długość od strony północnej nie jest znana). Prawdopodobnie po prawej stronie wjazdu stał podobny budynek. Brak natomiast śladów zabudowy na dziedzińcu, który pełnił rolę prawdziwego barokowego *cour d'honneur*. Na jego osi stał drewniany dwór-pałac. Najwięcej wiemy o jego wystroju. Rezydencja ogrzewana była kaflowymi piecami. Wnętrza oświetlone były oknami z niewielkich szklanych szybek, a ściany i sufity zdobiły stiukowe ozdoby. Podłogę tworzyła posadzka z kwadratowych płytek ceramicznych o wymiarach 39 x 168 x 168 mm. Mniej natomiast wiemy o konstrukcji i formie budynku. Jedną z najbardziej prawdopodobnych rekonstrukcji przedstawia dwór Piotra Łaszcza jako składający się z partii północnej podpiwniczonej i południowej nie podpiwniczonej. Dwór miał hipotetycznie łączne wymiary 13,5 x 33 m.

Należy również zauważyć, że między gotyckim kościołem a fortyfikacją stworzono, zapewne intencjonalnie, barokową oś, ułożoną na osi wiodącej do bramy dworu. Wyjeżdżający z niej mieli przed sobą widok na wschodnią część świątyni. Trzecim składnikiem tego zespołu było ułożone bardziej na południe miasteczko.

GMINA DOBRA

Na terenie gminy Dobra znajdują się dwa stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Są to:

1. Grodzisko stożkowate zlokalizowane w miejscowości Piekary (st. 2, obszar AZP 63-45/4) wpisane do rejestru zabytków pod nr 418/Wlkp/C decyzją z dnia 06.06.2011 r.

Grodzisko stożkowate w Piekarach znane jest z badań powierzchniowych prowadzonych w latach: 1928 przez J. Jakimowicza i w 1953 r. przez J. Kamińską oraz ponownie w ramach AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) w roku 1995. Stanowisko to było również badane wykopaliskowo w latach 1978-1980 przez Muzeum Okręgowe w Koninie. Badania pozwoliły datować grodzisko na okres średniowiecza - od 2 połowy XIII w. do co najmniej końca XIV w., co w ogólnym zarysie odpowiada źródłom pisany (1386 r. to pierwsza data wymieniana dla Piekar w źródłach pisanych).

Obiekt ma średnicę około 25 m, a zachowana obecnie wysokość dochodzi do 3 m. Otoczony jest płytką fosą. Wewnątrz grodziska w trakcie badań wykopaliskowych zlokalizowano pozostałości drewnianej czworobocznej budowli o długości boku około 5,5 m. Według autorów badań grodzisko stożkowate w Piekarach zasiedlone i użytkowane było przez ludzi (rodzinę) wykonującą służebną pracę odpowiednią do roli grodziska, jaką spełniał w tym, a nie innym miejscu w stosunku do okolicznego osadnictwa. Ludzie ci zamieszkiwali zbudowaną na szczycie grodziska wieżę, dwu lub trójkondygnacyjną. Utrzymywali się z pracy własnych rąk (chów zwierząt i uprawa). O standardzie ich życia świadczyć mogą nienajlepszej roboty wytwory ceramiczne, jak też niewielka ilość szczątków kostnych, co wynikać mogło z małej ilości spożywanego mięsa. Widoczne jest również ubóstwo w wyposażeniu i urządzeniu wnętrza budynku (brak śladów jakichkolwiek sprzętów domowego użytku, otwarte paleniska na polepie w bezpośredniej bliskości ścian). Grodzisko sprawiało wrażenie fortyfikacji. Zbudowane było na terenie z natury trudno dostępnym, otoczone rowem z wodą, przez który można było przejść po zwodzonym moście. Grodzisko w Piekarach pełniło prawdopodobnie rolę punktu strażniczo-informacyjnego w ciągu gródków usytuowanych wzdłuż wodnego szlaku, jaki stanowiła rzeka Warta.

2. Grodzisko stożkowate zlokalizowane w miejscowości Wola Piekarska (st. 1, obszar AZP 64-44/61) wpisane do rejestru zabytków pod nr 37/Wlkp/C decyzją z dnia 16.03.1933 r.

Grodzisko stożkowate w Woli Piekarskiej znane jest z badań powierzchniowych prowadzonych w 1953 r. przez J. Kamińską oraz ponownie w ramach AZP w roku 1995. Stanowisko to było również badane wykopaliskowo w latach 1975-1980 przez Muzeum Okręgowe w Koninie. Grodzisko ma u podstawy średnicę około 35 m, na szczycie 19 m, zachowana wysokość to około 4,5 m. Po stronie zachodniej do grodziska wiedzie nowożytna grobla stanowiąca pomost między brzegiem strumienia a grodziskiem. Od wschodu znajduje się

analogiczna grobla. Kopiec otoczony jest kilkumetrową fosą, porośnięty krzewami i drzewami.

W trakcie badań wykopaliskowych na szczycie grodziska odsłonięto pozostałości prostokątnej budowli drewnianej o długości boku około 4 m oraz resztki bruków kamiennych. Uzyskano pewną liczbę fragmentów ceramiki oraz przedmiotów żelaznych. Ustalono, że grodzisko (prawdopodobnie nigdy niedokończone) użytkowane było krótko (jego powstanie datuje się na schyłek XIV w.) i uległo zniszczeniu w wyniku pożaru prawdopodobnie w pocz. XV wieku. Autorzy badań przypuszczają, że grodzisko w Woli Piekarskiej mogło mieć charakter niewielkiej strażnicy powiązanej z grodziskiem w Piekarach (oba stanowiska oddalone są od siebie w prostej linii o około 2 km).

GMINA KAWĘCZYN

Na terenie gminy Kawęczyn do rejestru zabytków pod nr 437/Wlkp/C decyzją z dnia 11.10.2012 r. wpisany został dwór na kopcu w Milejowie (st. 1, ob. AZP 64-43/73). Dobrze zachowany dwór obronny (koniec XVI-XVII wiek – brak źródeł pisanych nie pozwala na dokładne uściślenie czasu zamieszkiwania obiektu oraz określenia kolejnych jego właścicieli) położony jest w północno-wschodniej części wsi na terenie podmokłym, częściowo porośnięty krzewami i drzewami. Kopiec o kształcie owalnym otoczony był fosą.

GMINA PRZYKONA

Na terenie gminy Przykona znajduje się jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jest to grodzisko stożkowate w miejscowości Trzysze (st. 2, ob. AZP 61-44/4) wpisane do rejestru zabytków pod nr 416/Wlkp/C decyzją z dnia 01.06.2011 r. Grodzisko stożkowate w miejscowości Trzysze znane jest z badań powierzchniowych prowadzonych w latach: 1935 i 1949 r. Był również badany wykopaliskowo przez Ł. Pawlicką - Nowak w roku 1976. Odsłonięto wówczas pozostałości spalonej czworobocznej budowli drewnianej oraz fragmenty bruków kamiennych. Uzyskano duże ilości materiału archeologicznego, m.in. elementy uzbrojenia (w tym pugiinał tarczowy), ostrogi, zgrzebla i fragmenty ceramiki. Grodzisko spłonęło najprawdopodobniej w trakcie walk w początkach XIV w. Obecnie średnica u podstawy grodziska wynosi 35 m, średnica górna ok. 15 m, wysokość 4,5 m. Otoczone jest fosą o szerokości ok. 6 m i słabo rysującym się wałem.

GMINA TULISZKÓW

Na terenie gminy Tuliszków znajdują się dwa stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków:

1. Grzymiszew (Imielków) – grodzisko stożkowate z okresu późnego średniowiecza (XIV-XV wiek) wpisane do rejestru zabytków pod nr 412/Wlkp/C decyzją z dnia 24.03.2011 r. (st. 1, ob. AZP 61-41/1).

Kopiec położony na południe od szosy do Turku, na wschód od drogi polnej PGR, w dolinie bezimiennego strumyka. Ogólne wiadomości o grodzisku stożkowatym w Grzymiszewie (w literaturze Imielków) zebrała J. Kamińska (J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski na tle osadnictwa*, Łódź 1953, s. 116). Zostało on zewidencjonowane podczas badań powierzchniowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Nie było natomiast badane wykopaliskowo. Obiekt ten jest wzmiankowany w licznych opisach inwentarzowych wsi Imielków. Wieś ta pojawia się w źródłach pisanych w 1391 r. W XV wieku była ona ośrodkiem wielowioskowego klucza Imielkowskich-Jemiołkowskich, herbu Doliwa. Opisy inwentarzowe wsi nie zawierają jednak informacji na temat czasu powstania siedziby na kopcu, określają za to dość dokładnie jej upadek. Opis z 1759 r. przekazuje bowiem obraz zaawansowanej destrukcji budynku na kopcu. Znany z XVII –XVIII - wiecznych inwentarzy dwór powstał zapewne w końcu XVI, lub na początku XVII w., i nie był prawdopodobnie pierwszą siedzibą obronną w Imielkowie. Wzniesienie pierwszej siedziby na kopcu, związanej z rozwojem majątku Imielkowskich można teoretycznie datować na przełom XIV i XV w., choć uściślenie tej sugestii przynieść mogą tylko badania wykopaliskowe.

2. Kiszewy – dwór na kopcu wpisany do rejestru pod nr 417/Wlkp/C decyzją z dnia 27.10.2011 r. (st. 38, ob. AZP 59-41/38).

Dwór w Kiszewach, o chronologii XVII-wiecznej, położony jest wśród podmokłych łąk na nieznacznym wyniesieniu. W pobliżu przepływa rzeczka Pokrzywka. Przyczynia się ona do częstego zalewania pobliskich łąk i reliktyw dworu. Prawdopodobnie, właśnie z tą uciążliwością jej sąsiedztwa, związane jest opuszczenie dworu. Wskazują na to liczne warstewki zalewowe widoczne w niektórych profilach (badania wykopaliskowe 1985-1993 r.). Analiza warstw rozbiórkowych wskazuje, że dwór był rozbierany w różnych okresach. Najintensywniej w XIX i XX wieku (współcześnie znajdują się w pobliżu dworu domy wiejskie zbudowane z cegły pochodzącej z jego rozbiórki). Według relacji starszych mieszkańców Kiszew w okresie pierwszej wojny światowej stała jeszcze jedna z baszt dworu. Najlepiej zachowana jest północna partia dworu, która obecnie znajduje się na polu ornym. Śladowo zachowane są partie położone na zalewanych łąkach. W Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego (t. IV,

Warszawa 1983, s. 114) znajdujemy następującą wzmiankę o Kiszewach i dworze: *Kiszewy, albo Holendry Kiszewskie, wś, powiat koniński, w gm. Tuliszków, na połud.-wschód od Konina, odległa od t.m. wiorst 11; powierzchni 1266 m. Np., ludności: męża. 124, kob. 128, razem 252; grunt ży, gdzieniegdzie pszenney. Kiszewy majątek graniczący od południa z tuliszkowskim, był dawniej własnością Lisieckich herbu Dryja, dziedziców na Kiszewach, Liścu, Żdżarach i innych posiadłościach; Ostatnim z tej rodziny był około 1636 Andrzej Lisiecki, prokurator królewski, sędzi surogat kaliski. W Kiszewach, pośród łąk i bagnisk, widnieją szczątki dawnego zamku, dziś prawie z ziemią zrównanego; pozostały tylko fundamenta i lochy zwalone gruzem. Pomiędzy ludem krąży podanie jakoby w ruinach tego zamku miały być zachowane skarby. Do dóbr Kiszewy należą: wieś Grabowiec, osady czynszowe Ciołek, Dryja i kolonia Kępiny.*

Na podstawie fotointerpretacji zdjęcia lotniczego przypuszczać można, że obok dworu funkcjonowały jeszcze dwa budynki, najprawdopodobniej gospodarcze, 2 studnie oraz stawy. Przy samej drodze, na południowy zachód od wyniesienia, na którym usytuowany jest dwór najprawdopodobniej znajdował się bliżej nie określony budynek. Badania powierzchniowe potwierdzają istnienie w pobliżu dworu innych zabudowań. Ślad starej drogi przebiega niemal równolegle do biegu Pokrzywki i łączy od zachodu dwór z Tuliszkowem, zaś od wschodu z Wyszyną, gdzie znajdował się wzniesiony przez Grodzieckich około 1556 r. bastejowy zamek.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na ich terenie, a prace porządkowe prowadzone w ich obrębie wymagają uzgodnienia z organem ochrony zabytków.

6.4.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Gmina	Rejestr zabytków			Ewidencja		
	Miejscowość			Miejscowość		
	grodziska	dwory	fortyfikacje	grodziska	dwory	crmentarzyska kurhanowe
Brudzew	-	-	1. Brudzew	1. Brudzyń	1. Cichów	-
Dobra	1. Piekary 2. Wola Piekarska	-	-	1. Mikulice (domniemane)	1. Dobra (Długa Wieś) 2. Żeronice	-
Kawęczyn	-	1. Milejów	-	1. Głuchów	1. Ciemiern 2. Kawęczyn 3. Leśnictwo 4. Tokary	-
Malanów	-	-	-	-	-	1. Żdżenice
Przykona	1. Trzysze	-	-	1. Ewinów	-	-
Miasto Turek	-	-	-	-	-	-
Turek	-	-	-	-	1. Kowale Księżę	-
Tuliszków	1. Imielków (Grzymiszew)	1. Kiszewy	-	-	1. Piętno 2. Tuliszków	-
Wądisławów	-	-	-	-	-	-

TAB. 1. Zestawienie stanowisk o własnej formie krajobrazowej na terenie powiatu przedstawiono za gminnymi ewidencjami zabytków archeologicznych i danymi przekazanymi przez WUOZ Delegaturę w Koninie

6.4.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne

Obszar powiatu tureckiego został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Poniżej zaprezentowano tabelkę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu powiatu tureckiego z uwzględnieniem podziału na fakty

osadnicze:

Gmina	Ilość faktów osadniczych	Kategorie stanowisk archeologicznych												
		Rejestr zabytków							Ewidencja					
		grodziska	dwory	fortyfikacje	osady	cmentarzyska płaskie	cmentarzyska kurhanowe	inne	grodziska	dwory	osady	cmentarzyska płaskie	cmentarzyska kurhanowe	inne
Brudzew	605	-	-	1	-	-	-	-	1	1	598	4	-	-
Dobra	439	2	-	-	-	-	-	-	1	2	426	8	-	-
Kawęczyn	439	-	1	-	-	-	-	-	1	4	429	2	-	2
Malanów	241	-	-	-	-	-	-	-	-	-	238	2	1	-
Przykona	214	1	-	-	-	-	-	-	1	-	207	5	-	-
Miasto Turek	51	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	1	-	-
Gmina Turek	378	-	-	-	-	-	-	-	-	1	351	4	-	22
Tuliszków	516	1	1	-	-	-	-	-	-	2	500	2	-	10
Władysławów	159	-	-	-	-	-	-	-	-	2	153	2	-	2
RAZEM	3042	4	2	1	-	-	-	-	4	12	2952	30	1	36
RAZEM	3042	7									3035			

TAB. 2. Zestawienie dziedzictwa archeologicznego na terenie powiatu przedstawiono za gminnymi ewidencjami zabytków archeologicznych i danymi przekazanymi przez WUOZ Delegaturę w Koninie

Rzeźba terenu powiatu tureckiego jest typowa dla krajobrazów starogłacialnych związanych ze zlodowaceniem środkowopolskim. Krajobraz przybrał formę płaskich wysoczyzn morenowych poprzerrywanych dolinami rzek, głównie Teleszyną, Kielbaską, Topcem czy Pową. Opisane rzeki są lewobrzeżnym dopływem Warty, która stanowi wschodnią granicę powiatu. Powiat jest położony w całości w pasie Niziny Wielkopolskiej, która jest częścią Krainy Wielkich Dolin. Wały morenowe Wysoczyzny Tureckiej sięgają 140-191 m n.p.m. i są to najwyższe wzniesienia w powiecie. Otaczają one wysoczyznę od strony północnej i wschodniej (Dolina Konińska i Dolina Kolska). W kierunku wschodnim rozpościera się Dolina Kielbaski przechodząc w dolinę Warty. Na zachodzie znajduje się Kotlina Rychwalska. Wzgórza Tureckie otaczające od północy i południa rejon Turku, sięgają 140-185 m n.p.m.

Natomiast geobotaniczny podział według Władysława Szafera sytuuje powiat turecki w obszarze działu Brandenbursko-Wielkopolskiego, a dokładnie okręgu Turecko - Burzeńskiego, który stanowi część Krainy Kujawskiej.

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszego powiatu tureckiego sięgają starszej epoki kamienia – paleolitu. Grupy ludzkie, które wówczas dotarły na omawiany teren to gromady łowców podążających za przemieszczającymi się sezonowo na osi północ-południe

reniferami. Ślady ich pobytu przetrwały w postaci wyrobów krzemiennych (rylce, drapacze, liściaki, rdzenie), znanymi między innymi ze stanowiska w okolicach miejscowości Dąbrowa i Rzymko.

Szereg zmian kulturowych i klimatycznych związanych jest z początkiem holocenu. Na ten okres datuje się środkową epokę kamienia – mezolit. W tym czasie obserwuje się generalne ocieplenie klimatu. Dominującą formą stało się myślistwo typu traperskiego. Polowano na zwierzynę i łowiono ryby w obrębie określonego terytorium, uzupełniając jadłospis zbieractwem roślin dziko rosnących. Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie te społeczności prowadziły podobny, półkoczowniczy tryb życia. Tereny rzeczne wraz z rozległymi rozlewiskami i zróżnicowanymi typami lasów stwarzała dogodne warunki dla tego typu gospodarki. Lasy nie stanowiły zwartej pokrywy. Wolne lub prawie wolne od nich były piaszczyste wydmy, które ze względu na suche podłoże i bliskość wody były najdogodniejszym miejscem dla czasowych obozowisk, zakładanych przez ówczesną ludność. Nic więc dziwnego, że okolice dzisiejszego powiatu tureckiego przyciągały grupy łowców – zbieraczy. Na omawianym terenie odkryto dosyć liczne, typowe dla okresu mezolitu, drobne narzędzia wykonane z krzemienia (tzw. mikrolity).

Bardziej ustabilizowane osadnictwo widoczne jest jednak dopiero w młodszej epoce kamienia - neolicie. Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp. Pierwszą kulturą w pełni neolityczną była kultura ceramiki wstęgowej. Ludność tej kultury zakładała swoje osiedla na żyznych terasach rzecznych, na czarnych i brunatnych ziemiach. Lokowali na nich stałe osady składające się z długich, prostokątnych domów. Zajmowali się głównie uprawą roli oraz hodowlą.

Większe skupiska ludzkie z okresu neolitu na terenie powiatu tureckiego wiążą się z kulturą pucharów lejkowatych. Ówczesna ludność zamieszkiwała niewielkie osady, położone na łagodnych stokach wydmych wzniesień. Zajęcia gospodarskie ogniskowały się głównie wokół uprawy zbóż oraz hodowli zwierząt. Charakterystyczną cechą ludności tej kultury w zakresie obrządku pogrzebowego były monumentalne grobowce megalityczne („kujawskie”) w postaci długiego (do 130 m), trójkątnego (o podstawie do 15 m) kopca obstawionego wielkimi

kamieniami. Pochówki w obudowie kamiennej znajdowały się pod nasypem grobowca. Obecność ludności kultury pucharów lejkowatych na terenie dzisiejszego powiatu poświadczają liczne znaleziska osadnicze (między innymi w okolicach miejscowości: Chrapczew, Linne, Rzechta, Skęczniew, Stawki, Strachocice, Kotwasice, Boleszczyn, Przykona i Wyszyna).

Liczne są również ślady obecności na naszych terenach ludności kultury amfor kulistych rozwijającej się prawie równolegle z kulturą pucharów lejkowatych. Znamy osady tej kultury zlokalizowane między innymi w okolicach miejscowości: Stawki, Ciemięń i Mikulice.

Z końca epoki neolitu znamy natomiast nieliczne ślady bytności przedstawicieli kultury ceramiki sznurowej.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny w epoce brązu. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać na ziemiach polskich kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się na ziemiach polskich epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne.

Osadnictwo kultury łużyckiej na terenie powiatu tureckiego jest bardzo bogato reprezentowane. Wystarczy wspomnieć o osadach tej kultury w okolicach miejscowości: Tarnowa, Brudzyń, Janów, Kwiatków, Głowy, Krwony, Ciemięń, Czajków, Dzierzbotki, Kawęczyn, Kowale Pańskie, Mikulice, Skarżyn, Głuchów, Żdżary, Tokary, Milejów, Chocim, Kotwasice, Miłaczewek, Małanów, Bądków, Boleszczyn, Gąsin, Przykona, Smulsko, Grzymiszew, Smaszew, Ogorzelczyn, Wymysłów, Kaczki Średnie, Kowale Księżę, Wyszyna. Ponadto cmentarzyska płaskie ludności kultury łużyckiej zidentyfikowano między innymi w okolicach miejscowości: Tarnowa, Cichów, Kotwasice, Gąsin. Natomiast bogate (około 227 kurhanów!) cmentarzysko kurhanowe zidentyfikowano na terenie leśnym w okolicach miejscowości Żdżenice.

Pod koniec okresu halsztackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytnim wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów.

Oslabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską. Z terenu powiatu znamy kilka osad ludności tej kultury, a jedną z nich odkryto w miejscowości Krwony.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Na terenie ziem polskich wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich. Na obszarze powiatu notujemy bardzo liczne stanowiska kultury przeworskiej. Osady znane są na przykład z miejscowości: Tarnowa, Brudzyń, Janów, Kwiatków, Głowy, Janiszew, Dąbrowica, Dobra, Długa Wieś, Januszówka, Łęg Piekarski, Miłkowice, Piekary, Rzymisko, Skęczniew, Stawki, Strachocice, Wola Piekarska, Zagaj, Żeronice, Marcjanów, Ciemięń, Czajków, Dzierżbotki, Kowale Pańskie, Leśnictwo, Marianów, Mikulice, Potworów, Młodzianów, Głuchów, Żdźary, Tokary, Milejów, Chocim, Kotwasice, Małanów, Bądków, Boleszczyn, Gąsin, Przykona, Rogów, Grzymiszew, Smaszew, Ogorzelczyn, Wymysłów, Kaczki Średnie, Kowale Księżę, Turkowice, Turek. Cmentarzyska ludności kultury przeworskiej znane są między innymi z okolic miejscowości: Cichów, Kwiatków, Stawki, Miłkowice, Łęg Piekarski, Marcjanów, Przykona, Kuny.

Z terenami Turku wiąże się jeszcze problem przebiegu w tym rejonie „szlaku bursztynowego”. K. Tymaniecki wysuwał hipotezę, iż szlak bursztynowy z Kalisza biegł na północny-wschód w kierunku Koła, gdzie znajdowało się naturalne przejście przez Wartę. Część badaczy sugeruje jednak istnienie w tym miejscu szlaku wodnego Prosną do Warty. Niewątpliwie istniało także lądowe połączenie między Kaliszem a Koninem. Na istnienie tego rodzaju drogi wskazuje wyraźne zagęszczenie znalezisk rzymskich między Kaliszem a Turkiem (wielką osadę handlową odkryto w ostatnich latach w Kwiatkowie). Szlak Kalisz-Spycimirz pokrywa się ze szlakiem wytyczonym przez niemieckiego badacza okresu wpływów rzymskich J. Eggensa. Z okolic dzisiejszego Turku szedł on zapewne na wschód w kierunku Bzury.

Warto w tym miejscu podkreślić istotne z punktu widzenia naukowego stanowisko w Kwiatkowie. Było ono badane wykopaliskowo w związku z planami poszerzenia odkrywki „Koźmin” i przeprowadzone badania przyniosły wiele istotnych odkryć. Zdecydowana ich większość wiąże się z osadą ludności kultury przeworskiej. Podczas badań udało się rozpoznać obszar prawie całej wsi wraz

z wyjątkową ilością świetnie zachowanych studni. Dzięki datowaniu drewnianych znalezisk określono, że osada w Kwiatkowie była najintensywniej zamieszkała w okresie od końca I w. po połowę II w. n.e. Odkryto tutaj liczne ślady zabudowy, na którą składały się między innymi pozostałości domostw, budynków gospodarczych (np. spichlerzy), pieców oraz palenisk i studni. Domostwa budowano na planie prostokąta. Ich konstrukcja oparta była na drewnianych słupach wkopanych w grunt – tworzyły one ściany oraz dachy chat. Budynki te były jednak zróżnicowane pod względem powierzchni oraz ilości słupów konstrukcyjnych. Dominowały niewielkie, o powierzchni od kilkunastu do 20 m². Ściany prawdopodobnie wykonano z plecionki oblepionej gliną. Z Kwiatkowa znamy także pozostałości tzw. długich domów. Były to drewniane chaty w formie wydłużonej hali. Wnętrza takich chat prawdopodobnie podzielone były na dwie lub trzy części (nawy). Z kolei wejścia znajdowały się na jednej z dłuższych ścian. Ponadto w trakcie badań natrafiono na liczne zabudowania gospodarcze i pozostałości po ogrodzeniach (płotach) jakie dzieliły wieś. Badania osady w Kwiatkowie ujawniły również, że niezmiernie ważną rolę w życiu codziennym i gospodarczym odgrywał stały dostęp do wody. Świadectwem tego jest bezprecedensowa ilość studni (około 100 sztuk!) odkrytych w obrębie osiedla (i to mimo położenia osady w wyjątkowo dogodnym miejscu w stosunku do płynących w pobliżu rzek). Studnie w Kwiatkowie (a właściwie ich cembrowiny) budowano na dwa zasadnicze sposoby. Pierwszy z nich obejmuje cembrowiny okrągłe, najczęściej wykonane z wydrążonego pnia drzewa. Niekiedy łączono też (za pomocą wiązań) kilka fragmentów wydrążonych pni, aby uzyskać efekt w postaci drewnianej rury. Drugi podstawowy typ tworzą cembrowiny czworokątne, w których elementy konstrukcyjne tworzyły rodzaj skrzyni. Zdecydowanie mniej licznie występowały studnie klepkowe lub te, których ściany wpleciono plecionką. W obrębie drewnianych studni odkryto liczne zabytki, takie jak: fragmenty ceramiki, a nawet całe naczynia, wiaderka, koszyk, fragment żurawia, żarna i szczątki zwierzęce (psy). Te dwa ostatnie mogły być elementami ofiar składanych w trakcie „śmierci” studni, a więc w momencie, kiedy przestały spełniać swoją podstawową funkcję. Szczególne znaczenie miały w tym wypadku chyba psy. Innym elementem sprzężonym ze sferą kultową są znaleziska okrągłych „placków” z gliny lub kuliście ułożonych, potłuczonych fragmentów naczyń. Być może pierwotnie służyły jako swego rodzaju ołtarzyki do składania ofiar. Natomiast wyjaśnienia wymaga jeszcze kwestia cmentarzyska z tego okresu odkrytego w pobliżu Kwiatkowa, a dokładniej na przeciwległym brzegu Warty.

Jak już wspomniano wyżej niektórzy badacze lokalizują odnogę szlaku bursztynowego na interesującym nas terenie. W takim wypadku nie dziwi bogactwo znalezisk z osady w Kwiatkowie – dużego i ważnego skupiska ludności. Bogactwo mieszkańców widać choćby w ilości odnalezionych części stroju (szpile, zapinki) czy w znaleziskach (np. pierścień brodawkowy wiązany z transakcjami handlowymi dokonywanymi przez Celtów, zbiór 19 srebrnych monet rzymskich, żetony do gry wykonane ze szkła, ceramika typu terra sigillata oraz okucie rogu do picia), pozwalających identyfikować udział miejscowej ludności w rozbudowanych sieciach kontaktów handlowych.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego na ziemiach polskich.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka. Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i załóżki przyszłych miast. Widoczne są fazy powstawania grodów: okres plemienny, kiedy grody skupiają się w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej; następnie w czasie bezpośrednio poprzedzającym okres formowania państwa grody powstają w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce; sieć grodów rozrasta się następnie przynajmniej w trzech fazach w miarę poszerzania się terytorium państwa piastowskiego. Duże wrażenie robi nieźle zachowane grodzisko w Ewinowie. Stanowisko to położone jest wśród łąk w dolinie Warty. Grodzisko ma kształt owalny (średnica około 150 m x 70 m, wysokość wałów do 6 m). Wewnątrz wałów znajduje się naturalne, podłużne wzniesienie, sięgające poziomu wału. Wał wzniesiono w konstrukcji rusztowej. Od zewnątrz wzmocniono pionowymi palami. W trakcie badań stwierdzono brak wyraźnych śladów osadnictwa stałego wewnątrz grodu. W bardzo krótkim czasie od momentu powstania, a możliwe, że nawet w trakcie budowy, gród został spalony.

Omawiając osadnictwo Turku i jego okolic warto wspomnieć, że wielu badaczy wczesnego średniowiecza (na podstawie źródeł archeologicznych i pisanych) twierdzi, że przez te tereny przechodził wielki szlak handlowy, łączący Ruś z Pomorzem.

Obraz dynamiki rozwoju osadniczego z okresu wczesnego średniowiecza, nie zmienia się także w późnym średniowieczu. W tym czasie kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytnie występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich metrykę (tak jak w przypadku Dobrej). Szczególnie bujny rozwój osadnictwa i powstawania wsi nastąpił od XV – XVI w. Dobrze zachowane dwory obronne zlokalizowane na terenie dzisiejszego powiatu tureckiego (między innymi w Milejowie, Tokarach, Głuchowie, Długiej Wsi, Cichowie, Żeronicach, Piekarach, Woli Piekarskiej, Imielkowie, Kiszewach, Tuliszkowie), czy fortyfikacje w Brudzewie, są cenne pod względem poznawczym do problematyki budownictwa obronno-mieszkalnego w XV-XVIII w.

Do interesujących stanowisk archeologicznych tego typu, a nie wpisanych do rejestru zabytków, należą między innymi pozostałości zamku w Russocicach. Stanowisko to zewidencjonowano w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP w roku 1994. Zarejestrowano wówczas w ogrodzie przed domem fragmenty ceramiki średniowiecznej, co potwierdziło istnienie w tym miejscu dworu średniowiecznego, poprzedzającego zamek. Ta budowla obronna musiała istnieć już w 1438 r. i była siedzibą rodziny Russockich herbu Korab. Następnie wzniesiono zamek, który istniał jeszcze w połowie XVIII w. Zachowały się inwentarze z lat 1749-1751, które podają, że był już wówczas budowlą zniszczoną. Na jego teren prowadził most. Na pierwszej kondygnacji znajdowała się sień, izba wielka, skarbiec, apartament, a na górnej – izba stołowa, izba wielka, a po jej drugiej stronie były opuszczone już pomieszczenia. Około połowy XIX wieku zamek przebudowano nadając mu neogotycką formę. Z czasem zniszczony zamek został (w latach 70. XX w) wysadzony.

Warto również wspomnieć tutaj o przeprowadzonych w 2018 r. badaniach geofizycznych na zamku w Wyszynie. Celem badań było zweryfikowanie podejrzeń o lokalizacji pozostałości fundamentów i wkopów fundamentowych na terenie zachowanych ruin, co pozwoliłoby na rekonstrukcję zasięgu i rozplanowania budowli. Z dawnego potężnego kompleksu do dziś zachowały się jedynie dwie ośmioboczne wieże połączone ze sobą murem: kompletnie zachowana pięciokondygnacyjna wieża wschodnia oraz przyziemie wieży

zachodniej. Zachował się także budynek skrzydła północnego – obecnie mieszkalny. Do badań wytypowano dwa poligony badawcze (poligon 1 – skrzydło zachodnie, poligon 2 – skrzydło wschodnie). W skrzydle zachodnim udało się potwierdzić relacje zewnętrznej kurtyny skrzydła z wieżami narożnymi oraz z istniejącym budynkiem północnym. Okazało się jednak, że wewnątrz zabudowań skrzydła zachodniego zachowały się fundamenty, a nawet pozostałości ścian. Poligon 2 – skrzydło wschodnie – ze względu na porastającą roślinność i możliwości pokrycia pomiarami, zdecydowano się wytyczyć obszar odpowiadający zasięgowi domniemanych pozostałości frontowej wieży bramnej i zbadać jej relacje z bramą oraz zachowanym do dziś budynkiem mieszkalnym. Według wcześniejszych interpretacji wieża miała łączyć się pod kątem prostym z zachowanymi basztami, a także z budynkiem skrzydła północnego. Podczas badań w 2018 r. zarejestrowano anomalie odpowiadające fundamentom wschodniej wieży bramnej i jej połączeń z bramą wjazdową. Co więcej, od wieży, w kierunku północno-wschodnim prawdopodobnie odchodził mur (którego nie udało się rozpoznać dostatecznie wiarygodnie, ze względu na utrudnienia terenowe w postaci gęstej roślinności). Najciekawsze jednak wyniki dostarczone przez metodę radarową na terenie poligonu nr 2 dotyczą braku anomalii po północno-zachodniej stronie wieży. Podważa to interpretację o istnieniu połączenia tej wieży murem kurtynowym z istniejącym budynkiem mieszkalnym.

Wśród dworów na kopcu zlokalizowanych na terenie powiatu tureckiego warto także przybliżyć stanowiska w Głuchowie i Tokarach, które wraz z dworem w Milejowie (opisanym w rozdziale poświęconym stanowiskom archeologicznym wpisanym do rejestru zabytków), znajdują się na terenie gminy Kawęczyn oraz badany wykopaliskowo dwór w Dobrej – Długiej Wsi.

Dwór na kopcu w Głuchowie około 350 m na wschód od kościoła, wśród podmokłych łąk doliny Teleszyny. Obecnie ma postać kopca o średnicy około 35 m i wysokości do 4 m. Otoczony jest systemem dwóch fos. Badany był jedynie powierzchniowo w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Z terenu dworu uzyskano fragment ceramiki nowożytniej pokrytej od wewnątrz jasnobrązową polewą oraz fragment cegły. Już wówczas obiekt był bardzo trudno dostępny, porośnięty krzewami i drzewami. Bezpośrednio na zachód od kopca, na polu znaleziono znaczne ilości ceramiki średniowiecznej, nowożytniej i fragmenty kafli, między innymi garnczkowatych. Nieliczne informacje o dworze pochodzą ze źródeł pisanych. Znane przekazy na temat Głuchowa pochodzą z 1374 roku, w tym czasie miejscowe dobra szlacheckie znajdowały się w posiadaniu rodu Nałęcz.

Być może już wówczas w osadzie znajdował się pierwotny dwór obronny na kopcu. W następnych wiekach wieś należała do rodzin: Zarembów (od połowy XVI wieku). W 1530 r. w wyniku rodzinnych działów synów Zofii z Potulic, wdowy po Janie Zarembie z Kalinowy, kasztelanie kaliskim, Głuchów wraz Małgowem, Strachocicami, młynem Strzałkowskim na Warcie (w dawnym powiecie kaliskim), Czartkami, Jankowem, Goliszewem, Będziechowem otrzymał Stanisław Zaremba, co też stwierdzono w obłacie tego dokumentu z 1547 r. Następnie Głuchów był własnością Ostrowskich, Wężyków, Pstrokońskich, Cieleckich, Borzeckich, a w XVIII wieku – Gałczyńskich. Po śmierci dziedzica Tomasza Gałczyńskiego, w roku 1786, sporządzono opis dworu: *Za dworem w ogrodzie sklepik z cegły, częścią kamieniami murowany, do którego schodki złe. Wyszedłszy ze sklepu idąc ku stajniom dwór stary, czyli folwark, przed którym mostek zły. Tam drzwi na zawiasach bez zamknięcia, komin lepiony zły, piec z kafli starych dwie izby grzejący z gruntu zły, posowa podłoga złe. Z tej izby drzwi do drugiej stare na zawiasach z wrzeciądzem, w tej izbie okna dwa, jedno z gruntu zabite, drugie w szyby potłuczone, podłogi nie masz, posowa z Deli zła. Stamtąd przez izbę i sień na drugą stronę drzwi do izby na zawiasach bez zamknięcia, tam okna trzy w tafle potłuczone, komin z gruntu zły, posowa stara, podłogi nie masz. Z izby pierwszej do komory drzwi na zawiasach bez zamknięcia, kotlinka z gliny. Stamtąd komora, do której drzwi nie masz. Cały ten dwór stary, nadrurowany, dach snopkami posyty, komin od spodu murowany u góry lepiony, lecz cały niedobry, mający reperacji potrzebuje (...)* (wizja dóbr Głuchowa i Rzymska; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, CSr 173, f. 465-476). Budowla ta nie pełniła już wówczas funkcji mieszkalnych, a funkcje rezydencjonalne przejął nowy dwór (na jego temat nie posiadamy żadnych przekazów). W XIX wieku gospodarowali tu Zaborowscy. W skład ich posiadłości dwór otoczony parkiem, w którym znajdowały się pozostałości siedziby na kopcu (włączony w kompozycję parku, rozciągającego się między dziedzińcami), zabudowa gospodarcza oraz okazałe stawy rybne. Obecnie nie istnieje ani XIX-wieczny dwór, ani otaczający go park (z zabudowań pozostał jedynie spichlerz zamieniony na kościół oraz dwa zrujnowane budynki dawnego folwarku).

Natomiast, zlokalizowany w Tokarach dwór na kopcu (okrągły - średnica około 60 m, otoczony rowem kopiec o wysokości około 3 m, otoczony fosą połączoną z małym jeziorkiem) był badany przez archeologów metodą wykopaliskową. W trakcie badań założono niewielki wykop sondażowy, który pozwolił ustalić, że kopiec wykonany był sztucznie z gliny na terenie, który

pierwotnie wysokością nie odbiegał od otaczającego. Do jego budowy użyto materiału uzyskanego z otaczającej fosy. Materiał ceramiczny wydobyty z warstwy pierwotnej próchnicy pozwolił na wstępne datowanie budowy na wiek XV. Prawdopodobnie jeszcze przed usypaniem kopca istniała tutaj w XV wieku jakaś murowana budowla, zaopatrzona w piec. Po jej rozebraniu i nasypianiu kopca zbudowano kolejną. Z zachowanych lustracji z lat 1741 i 1761 wynika, że dwór na kopcu w tym czasie jeszcze istniał, jednak w bardzo złym stanie technicznym. Na planie wsi z 1806 r. na kopcu nie ma już śladów zabudowy. Wynika z tego, że pozostałości dworu rozebrano na przełomie XVIII i XIX w. Brak jest danych pisanych umożliwiających datowanie początków pierwszej siedziby na kopcu.

Najlepiej przebadany został dwór na kopcu zlokalizowany w parku w miejscowości Długa Wieś (Dobra). Kopiec otoczony był fosą, przez którą przetrzucono drewniany most. W trakcie badań archeologicznych odkryto na nim cztery budowle o różnej wielkości, rodzaju użytego do budowy budulca, konstrukcji i czasu powstania. Funkcję trzech spośród nich należy łączyć z budynkiem dworu pańskiego. Najstarsza, najsłabiej zachowana budowla, zbudowana z drewna, miała kształt ośmioboczny. Budowlę tę o powierzchni około 44 m² wybudowano w centralnej części kopca. Była to forma wieżowa, naśladująca możnowładcze i królewskie ośmioboczne zamkowe wieże murowane. Prawdopodobnie jest to pierwsza na ziemiach polskich odkryta drewniana ośmioboczna wieża na kopcu. Uważać można, iż po pewnym czasie zapewne u schyłku XV bądź w pierwszych latach XVI wieku obiekt ten został rozebrany. Częściowo na pozostałościach pierwszej budowli wybudowano budynek półtoratraktowy, o wymiarach zewnętrznych ok. 9 x 12 m (ok. 108 m²), posadowiony na solidnych fundamentach kamiennych o szerokości około 1 m. Główna izba usytuowana była w części południowej. Dwór ten na podstawie ruchomego materiału zabytkowego datowany jest wstępnie na przełom XVI i XVII w. Natomiast przy realizacji trzeciego budynku nie wykorzystano bardzo solidnych fundamentów po poprzednim dworze. Nowy dwór postawiono w asymetrycznym odbiciu niż poprzedni. W tym wypadku izbę stołową umiejscowiono po stronie północnej, zaś wejście ulokowano po stronie zachodniej. Dwór pod względem rozplanowania i ilości pomieszczeń był podobny do poprzedniego. Jednak jego powierzchnia była mniejsza o około 23 m² (ok. 8,5 x 10 m; 85 m²). Fundamenty ścian nośnych zbudowane były z kamieni, cegły, gruzu i połamanych dachówek łączonych zaprawą wapienną. W jednym z pomieszczeń zlokalizowanych w części południowej założenia wybudowano urządzenie grzewcze - piec (?) o podstawie ok. 2,4 x 2,9 m, z którego zachowała

się podstawa zbudowana z kamieni i cegieł łączonych zaprawą wapienną. W trakcie odsłaniania poszczególnych fragmentów muru można było odnieść wrażenie, że oto mamy wyraźny ślad znacznego zubożenia ówczesnych właścicieli. Tej budowli dworskiej towarzyszyła znacznie mniejsza usytuowana po jego wschodniej stronie, na skraju wyspy. Był to budynek o powierzchni zewnętrznej około 38 m² (ok. 4 x 9,5 m) zapewne o funkcji gospodarczej, być może związanej z kuchnią. Podsumowując należy stwierdzić, że prace wykopaliskowe w Długiej Wsi odsłoniły unikatowe stanowisko archeologiczne. Jest to późnośredniowieczna i nowożytna siedziba bogatej szlachty sieradzkiej. Zachowały się niespotykane w innych tego rodzaju założeniach obronnych drewniane konstrukcje, których potęga, zastosowane rozwiązania techniczne, sposób budowy, a co się z tym wiąże pracochłonność i środki finansowe jakie musieli ponieść jej właściciel jeszcze dzisiaj robi wrażenie. Eksploracją archeologiczną objęto tylko część kopca podworskiego, a zatem dla badacza pozostaje jeszcze pewna ich część ważna dla poznania innych urządzeń i budowli związanych z funkcjonowaniem dworu pańskiego, które tu zostały wzniesione w średniowieczu i czasach nowożytnych.

Równie ciekawie rysuje się stanowisko – dwór na kopcu w Tuliszkowie. Obecnie, na kopcu zlokalizowanym w parku, znajduje się budynek XIX-wiecznego spichlerza, jednak z tekstów inwentarzy pochodzących z XVII wieku wynika, że właśnie tutaj znajdował się dawny dwór właścicieli Tuliszkowa. Niewykluczone, że powstał już w średniowieczu, lecz bez przeprowadzenia szczegółowych badań archeologicznych, nie ma co do tego pewności.

6.4.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty

archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. .

Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Należy tutaj przypomnieć, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na każdego, kto zamierza realizować nowe zalesienia lub zmianę charakteru dotychczasowej działalności leśnej na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych oraz ich dokumentacji.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są:

- inwestycje budowlane i przemysłowe (zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa dróg) – wśród inwestycji mogących stanowić zagrożenia dla stanowisk archeologicznych znajdują się: rozbudowa drogi powiatowej nr 4506P Sarbice – Radyczyny – Smulsko na odcinku Dąbrowa – Młyniska, rozbudowa drogi powiatowej nr 4497P Przykona – Dobra na odcinku Bądków Pierwszy – Żeronice, przebudowa drogi powiatowej nr 4484P – budowa chodnika w m. Krwony, przebudowa drogi powiatowej nr 4489P w m. Miłaczew, przebudowa drogi powiatowej nr 4489P w m. Malanów, rozbudowa drogi powiatowej nr 4523P ul. Przemysłowa w Turku,
- eksploatacja surowców naturalnych, piasek i żwiru - udokumentowane złoża tego surowca występują na terenie gmin Turek, Przykona i Brudzew,
- działalność rolnicza, zwłaszcza intensywna orka - rolnictwo odgrywa bardzo dużą rolę w kształtowaniu środowiska przyrodniczego powiatu tureckiego, użytki rolne stanowią 67,8 % jego powierzchni.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

Również przebudowa układów urbanistycznych, ruralistycznych i założeń dworsko i pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest również rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie niezwykle licznych osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest również brak gminnych ewidencji zabytków archeologicznych. Na terenie powiatu tureckiego tylko gmina Przykona nie posiada gminnej ewidencji zabytków archeologicznych. Pozostałe:

Gmina Brudzew – opracowana w 2018 r., przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Nr 11/2018 z dnia 26.03.2018 r.;

Gmina Dobra – opracowana w 2012 r.;

Gmina Kawęczyn – opracowana w 2024 r., przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Nr 10/XII/2024 z dnia 31.12.2024 r.;

Gmina Malanów – opracowana w 2010 r., przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Nr 64/Z/2019 z dnia 23.12.2019 r.;

Gmina Przykona – brak;

Gmina Tuliszków – opracowana w 2008 r.;

Gmina Turek – opracowana w 2018 r., przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Nr 35/2019 z dnia 19.06.2019 r.;

Miasto Turek – opracowana w 2023 r., przyjęta Zarządzeniem Burmistrza Miasta Nr 104/2025 z dnia 4.06.2025 r.;

Gmina Władysławów – opracowana w 2020 r., przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Nr KOR.0050.54.2020 z dnia 16.10.2020 r.

Ochrona stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych. Na badania archeologiczne należy uzyskać pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, przed otrzymaniem

pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych.

Ponadto, ze względu na fakt, że Skarb Państwa jest współwłaścicielem terenów na których znajdują się stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Kiszewach (Gmina Tuliszków) i Woli Piekarskiej (Gmina Dobra), planuje się stałe monitorowanie stanu zachowania tych obiektów i niezwłoczne przekazywanie Wielkopolskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków informacji o wszelkich zagrożeniach bądź niszczeniu zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty w Paryżu na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest również życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Władze samorządowe każdego szczebla powinny podejmować działania mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, promowanie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną.

Dobłą formą zachowawczą dla dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i spotkania organizowane przez placówki kultury, które funkcjonują w mieście i na terenie gmin powiatu. Są to: Miejski Dom Kultury w Turku, który stara się zaspokoić potrzeby i aspiracje kulturalne społeczeństwa poprzez tworzenie i upowszechnianie różnych dziedzin kultury oraz sztuki profesjonalnej i amatorskiej, a także poprzez edukację artystyczną, wymianę i prezentację dorobku kulturalnego z ośrodkami i instytucjami kultury. Działania takie prowadzą też: Centrum Kultury w Dobrej, Gminy Ośrodek Kultury "Wozownia" w Brudzewie, Centrum Kultury Biblioteka Publiczna Gminy Przykona, Gminy Ośrodek Kultury we Władysławowie, Miejsko - Gminy Ośrodek Kultury w Tuliszkowie, Centrum Kultury i Biblioteka Publiczna w Malanowie. Pod patronatem tych placówek rozwija się amatorski ruch artystyczny, reprezentowany m.in. przez zespoły ludowe, np. Zespół Ludowy „Zgoda” z Przykony, Zespół Śpiewaczy „Ale babki” ze Skęczniewa czy Zespół Ludowy „Wyszynianki”, a we Władysławowie przy GOK-u funkcjonuje teatr obrzędowy „Srebrny Włos”, na którego repertuar składa się obrzędowość doroczna oraz scenki z życia wsi, np. widowisko obrzędowe „Pobaby i tołka” promuje zbiór darów jesieni (pobaby to wykopki, a tołka to pomoc sąsiedzka), a scenki z życia wsi to m.in. „Pieczenie chleba”, „Kiszenie kapusty”, „Pirzok Władysławowski” czy „Pieczenie gruli”.

Wśród organizowanych wydarzeń kulturalnych wyróżniają się: Festiwal folkloru i twórczości artystycznej powiatu tureckiego, Turkowskie Prezentacje Teatrów Ulicznych, Ogólnopolski Przegląd Twórczości Muzycznej Osób Niewidomych i Słabo widzących „Widzieć inaczej”, Sztuka na Ulicy - promocja twórczości artystycznej poprzez koncerty, spektakle, konkursy, stoiska rękodzieła artystycznego, wystawy twórczości plastycznej; Festiwal "Mehofferowskie Klimaty", obchody dni poszczególnych gmin np. Dni Dobry czy Dni Władysławowa, dożynki, imprezy o charakterze sportowym - Puchar Polski Formuły Windsurfing i Nadwarciański Turniej Piłki Siatkowej Plażowej - zbiornik Jeziorsko, festyny i konkursy produktów lokalnych, jak Święto Pieczonego Ziemniaka, Święto „Płynzy” czy konkurs dań z gęsiny, obchody ważnych wydarzeń i świąt państwowych np. Święto Niepodległości, itp. Imprezy te także odnoszą się do

tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Depozytariuszami tradycji są także koła gospodyń wiejskich, posiadające w kraju długoletnią tradycję, działające w poszczególnych gminach powiatu na wsi - łącznie ponad 80 KGW w powiecie - rozwijające kulturę ludową oraz kultywujące tradycje rękodzielnicze oraz kulinarne w oparciu o regionalne produkty żywnościowe i wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych, które prezentują podczas różnych imprez, również biorą również udział w konkursach, przede wszystkim tych o tematyce kulinarnej, jak „Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów”. Lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby, prezentując je również podczas wspomnianych imprez, które nie tylko dostarczają rozrywki, ale również edukują, promują i propagują tradycje. W wielu domach pielęgnowane są tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, kultywowane stare zwyczaje szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych i wielkanocnych, nadal praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, wyrabia domowe nalewki, praktykuje ziołolecznictwo, używa się tradycyjnych sprzętów, starsi rozmawiają zanikającą już gwarą, przekazują miejscowe legendy, a lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby.

Zbiory przepisów kulinarnych przepisów pań z kół gospodyń wiejskich, sołectw i stowarzyszeń z terenu powiatu tureckiego, podkreślających specyfikę lokalnego rolnictwa i przetwórstwa, promują wydawnictwa: „Przepisnik – powiat turecki tkany nożem i widelcem” oraz „EKO-przepisnik powiatu tureckiego”.

Interesujące są tradycje, pielęgnowane w gminie Dobra, gdzie nadal kultywowana jest tradycja Straży Grobu Pańskiego. Straż trzymana jest od piątku przez tzw. Turków, a najbardziej widowiskowa jest wielkanocna rezurekcja oraz w drugi dzień Wielkiej Nocy procesja Emaus, złożona z samych mężczyzn oraz młodzieży i dzieci płci męskiej, wyruszająca wcześniej rano sprzed kościoła parafialnego i wędrująca szlakiem dawnej granicy miasta, natomiast Skęczniew słynie z dywanów kwiatowych układanych na trasie procesji w dzień Bożego Ciała.

Dziedzictwo kulturowe upowszechniają też biblioteki, funkcjonujące na terenie gmin: Brudzew, Tuliszków, Dobra, Kawęczyn, Malanów, Przykona, gmina wiejska Turek, Władysławów i Turek miasto, a nadzór merytoryczny nad nimi

sprawuje oraz organizuje przedsięwzięcia kulturalne i oświatowe o zasięgu powiatowym Powiatowa Biblioteka Publiczna w Turku, powołana Uchwałą Rady Powiatu z dnia 27 czerwca 2014 r. jako samorządowa instytucja kultury Powiatu Tureckiego. Natomiast Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Pietrzaka w Turku, której patron był rodzinie związany z Turkiem, wydaje również publikacje, szczególnie cenne w serii wydawniczej „Bibliotheca Turcoviciana”, dotyczące m.in. historii miasta i jego zabytków, również powiatu tureckiego.

Na terenie powiatu istnieje jedna profesjonalna placówka muzealna, która również upowszechnia historię i dziedzictwo kulturowe powiatu tureckiego. Jest to działające w Turku *Muzeum Miasta Turku im. Józefa Mehoffera*, które prowadzi działalność m.in. w zakresie: historii i kultury lokalnej, wskazując na jej związki z historią oraz z kulturą polską i światową, upowszechnia wiedzę o dziejach miasta Turku i regionu oraz dzieła Józefa Mehoffera, wspiera działania służące poszanowaniu tradycji i kultury polskiej. Stałe ekspozycje prezentują rzemieślnicze tradycje miasta ze szczególnym naciskiem na działalność przybyłych z Saksonii, zachodniej Wielkopolski, Austrii, Czech i Węgier tkaczy, pozyskane artefakty z terenów zajmowanych pod odkrywki węglowe oraz „Turkowskie dzieło Józefa Mehoffera”, które przedstawia szkice i projekty do polichromii i witraży, których odwzorowania możemy podziwiać w miejscowym kościele p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Ponadto muzeum udostępnia ekspozycję archeologiczną oraz wiele eksponatów etnograficznych, a także zbiór negatywów Kreisbildstelle Turek/Wartheland z okresu II wojny światowej, zwane też Archiwum „Igły”, przedstawiających obrazy miasta i ludzi, również z powiatu, w czasie trwania okupacji.

Ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego wart podkreślenia jest fakt uwzględniania tego tematu w scenariuszach imprez, widowisk, sztuk, itp. organizowanych przez instytucje kultury wraz ze współpracującymi organizacjami i szkołami. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania

w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcia się na inne społeczności i kultury.

Wspomnieć należy również o heraldyce samorządowej, gdyż jednym z symboli i cennym elementem dziedzictwa kulturowego jest herb powiatu tureckiego, nawiązujący do nazwy miasta, która według językoznawców wywodzi się od tura, zwierzęcia licznie niegdyś zamieszkującego puszcze dawnej Rzeczypospolitej, również nawiązuje do dawnych właścicieli tych ziem – (trzy lilie z herbu Arcybiskupstwa Gnieźnieńskiego). Herb powiatu tureckiego przedstawia tarczę trójdzielną (w kształcie odwróconej litery „T”), w polu prawym czerwonym – orzeł srebrny (biały) ze złotym dziobem, szponami i pierścieniem na ogonie, patrzący w prawo. W polu lewym błękitnym – trzy srebrne (białe) lilie w układzie dwie obok siebie i trzecia poniżej, a w polu trzecim srebrnym (białym) – tur czerwony z uniesionym ogonem, krocący w prawo.

Także poszczególne gminy mają swoje herby, nawiązujące wizerunkiem do lokalnych tradycji i historii, np. herby Dobrej, Władysławowa czy Tuliszkowa nawiązują do herbu dawnych właścicieli, w herbie Brudzewa zaczerpnięto motyw z starej pieczęci z krzyżem maltańskim, a w Malanowie podkreślono rolniczy charakter gminy i jej najważniejszy zabytek.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej

W czasach wielkich przekształceń środowiska, związanych przede wszystkim z urbanizacją i uprzemysłowieniem, ogromne znaczenie ma zachowanie w niezmienionym stanie terenów mało jeszcze zdegradowanych, gdzie przyroda zachowała wiele z naturalnego uroku. Formami takiej ochrony są parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu. Tworzy się je na obszarach o wysokich walorach naturalnych środowiska oraz o nieprzeciętnych właściwościach estetycznych krajobrazu, nierzadko połączonych z wartościami historycznymi, turystycznymi i krajoznawczymi.

Na terenie powiatu tureckiego znajdują się dwa obszary chronionego krajobrazu.

1) Uniejowski Obszar Chronionego Krajobrazu ustanowiony Uchwałą Nr 53 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koninie z dnia 29 stycznia 1986 r. w sprawie ustalenia obszarów krajobrazu chronionego na terenie województwa konińskiego

i zasad korzystania z tych obszarów. Obejmuje on powierzchnię 10 913 ha i w całości znajduje się w granicach administracyjnych Nadleśnictwa Turek. Obszar ten obejmuje fragmenty doliny Warty wraz ze skarpą uniejowską i doliny Teleszyny oraz leżące między nimi wzgórza ostańcowe sięgające 147 m n.p.m. Obszar uniejowski cechuje korzystna pod względem ekologicznym struktura użytków zielonych, lasów i pól uprawnych. W dolinach znajdują się łąki i pastwiska, a w dolinie Teleszyny duży kompleks leśny charakteryzujący się bogactwem różnych zbiorowisk leśnych. Tereny te są ostoją łośi. Lasy rosną przede wszystkim na siedlisku boru mieszanego, łągu jesionowo - olszowego, rzadziej świetlistej dąbrowy i grądu ubogiego;

2) Złotogórski Obszar Chronionego Krajobrazu utworzony Uchwałą Nr 53 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koninie z dnia 29 stycznia 1986 r. w sprawie ustalenia obszarów krajobrazu chronionego na terenie województwa konińskiego i zasad korzystania z tych obszarów. Ochroną objęto rzeźbę terenu części Wysoczyzny Tureckiej, subregionu Pagórków Złotogórskich. W obszarze znalazły się trzy skupiska pagórków, mające tę samą genezę i jednakowy charakter rzeźby. Są to wzniesienia o nazwach miejscowych: Góry Szadowskie, Karpaty i Złote Góry. Zbudowane z łatwo przepuszczalnych osadów piaskowo-żwirowych, co przy głęboko zalegającym zwierciadle wód gruntowych czyni je podatnymi na erozję. Dlatego też lasy porastające te pagórki mają charakter glebochronny. Na południowych stokach Pagórków Złotogórskich można spotkać fragmenty starych dąbrów świetlistych. Na terenach niżej położonych: sosny, dęby, a w runie rosną rośliny lasów liściastych: narecznica samcza, kokoryczka wielokwiatowa, przytulia leśna, kuklik zwisły. Lasy z odnawiającym się grądem znajdują się w okolicach Turku (leśnictwo Zdrojki). Na obszarach cennych przyrodniczo znajdują się pagórki, jary, parowy, bogata szata roślinna z gatunkami podlegającymi ścisłej ochronie. Nie brak rzadkich i chronionych gatunków owadów, płazów, gadów i ptaków.

W granicach powiatu tureckiego znajdują się również dwa obszary chronione w ramach sieci Natura 2000 zaliczane do obszarów specjalnej ochrony ptaków OSO: Dolina Środkowej Warty oraz Zbiornik Jeziorsko.

1) Obszar Natura 2000 – obszar specjalnej ochrony ptaków „Dolina Środkowej Warty” PLB30002, obejmujący północno-wschodni fragment powiatu tureckiego, od miejscowości Praksedów do miejscowości Łęg Wielki. Obszar ten stanowi ostoję ptasią o randze europejskiej E36, w szczególności dla ptaków wodno-błotnych w okresie lęgowym. Występują tu co najmniej 42 gatunki ptaków ujętych

w Załączniku I Dyrektywy Rady 79/409/EWG oraz 18 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi.

2) Obszar Natura 2000 – obszar specjalnej ochrony ptaków „Zbiornik Jezioro” PLB 100002, obejmujący tereny południowo-wschodnie powiatu. Obszar stanowi ostoję ptasią o randze europejskiej E44. Występuje tutaj co najmniej 25 gatunków ptaków ujętych w Załączniku I Dyrektywy Ptasiej oraz 3 gatunki z Polskiej Czerwonej Księgi;

Na terenie powiatu tureckiego indywidualną ochroną poprzez wpis do rejestru pomników przyrody objęte są aleje i pojedyncze obiekty przyrody ożywionej i nieożywionej o szczególnych wartościach przyrodniczych, kulturowych, historycznych i krajobrazowych: drzewa (dęby szypułkowe i bezszypułkowe, sosny pospolite, modrzewie europejskie, wiązy szypułkowe, kasztanowce zwyczajne, lipy drobnolistne), pomniki powierzchniowe (wawrzynek wilczełyko, bluszcz pospolity, sasanka łąkowa) oraz dwa głązy narzutowe.

8.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 3 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153), wydane na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje starosta. Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze województwa. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do Rozporządzenia. Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowany został w 2016 r. Plan ten jest corocznie aktualizowany.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Charakterystykę zabytków nieruchomych na terenie powiatu tureckiego przedstawiono z podziałem na gminy.

GMINA BRUDZEW

Zespół kościelny w Brudzewie

Kościół par. p.w. św. Mikołaja wzniesiony w 1455 r. z fundacji Mikołaja, Jana i Stanisława braci Jarandów, właścicieli Brudzewa. Po pożarze odbudowany i przebudowany w 1730 r. Gotycki z przebudowaniami barokowymi. Murowany, jednonawowy, na planie prostokąta z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, do którego od północy przylega zakrystia ze skarbczykiem. Przy nawie od południa XVIII-wieczna kaplica i kruchta. Dachy kryte dachówką ceramiczną karpiówką. Otwory okienne zamknięte łukiem pełnym. Elewacje oszkarpowane. Na osi fasady ostrołukowo zamknięty portal. Kościół wielokrotnie remontowany (remont więźby, wymiana pokrycia dachu, konserwacja elewacji) utrzymany w dobrym stanie.

Plebania wzniesiona w 1 poł. XIX w., usytuowana w ogrodzie na zachód od kościoła. Murowana, na planie prostokąta z pomieszczeniami w układzie amfiladowym. Parterowa nakryta dachem czterospadowym pokrytym blachą. Zachowana w części pierwotna stolarka okienna i drzwiowa. Na osi fasady pseudoryzalit z wejściem głównym ujętym dwiema półkolumnami. Utrzymana w dobrym stanie.

Kościół p.w. św. Ducha, ob. kaplica przedpogrzebowa, wzniesiony został ok. 1680 r. z fundacji Radolińskich jako kościół szpitalny. Przebudowany w 1868 r. Murowany, otynkowany, na planie prostokąta z wielobocznie zamkniętym prezbiterium. Od północy do prezbiterium przylega zakrystia. Dach dwuspadowy kryty dachówką ceramiczną karpiówką. Fasada zwieńczona szczytem falistym. Skromny detal architektoniczny w postaci profilowanych gzymsów. Obiekt po remoncie zachowany w dobrym stanie.

Zespół dworski w Brudzewie

Usytuowany w północnej części Brudzewa, założony w XIX w. przez rodzinę Kurnatowskich. Dwór wzniesiony w latach 1911-1913 r. według projektu Romualda Gutta, na miejscu poprzedniego, położony w rozległym parku krajobrazowym o pow. ok. 6,5 ha. Budynek murowany, podpiwniczony, na planie prostokąta z oficyną od strony północnej. Parterowy z użytkowym poddaszem. Korpus główny nakryty czterospadowym dachem mansardowym pokrytym dachówką, w osi fasady główne wejście w podcieniu wspartym na dwóch

kolumnach, nad wejściem trójosiowa facjata ujęta wolutami. Obecnie budynek nieużytkowany, zabezpieczony.

Przez lata zaniedbany park, którego znaczną część zajmuje staw, z licznymi okazami zróżnicowanego gatunkowo starodrzewu, w latach 2020-2021 został uporządkowany. Usunięto drzewa obumarłe, wywroty, samosiewy bzu czarnego pokrywające całą powierzchnię parku. Zespół dworsko-parkowy jest własnością prywatną.

Jedynym obiektem zachowanym z założenia folwarcznego jest spichlerz wzniesiony w 2 połowie XIX w. Budynek murowany, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, założony na planie prostokąta z ryzalitem w elewacji frontowej. Ryzalit otwarty na całej wysokości zamknięty łukiem Tudora. Dach dwuspadowy pokryty eternitem. Ceglany detale architektoniczne w postaci opasek, fryzów, parapetów. Obiekt jest własnością prywatną, od lat nieużytkowany, znajduje się w bardzo złym stanie technicznym.

Zespół pałacowy w Brudzynie

Pałac wzniesiony w 1869 r. przez Józefa Koźuchowskiego, na miejscu poprzedniego szachulcowego dworu. Budynek murowany, dwukondygnacyjny, podpiwniczony. Bryła zróżnicowana, ryzalitowana, w części północno-zachodniej trójkondygnacyjna wieża nakryta dachem czterosпадowym. Otwory okienne w szerokich, profilowanych opaskach, w części zamknięte półkoliście. Elewacje rozczłonkowane pilastrami, dzielone profilowanymi gzymsami. Remont kapitalny obiektu przeprowadzono w 1988 r. Utrzymany w dobrym stanie. Park założony w 2 poł. XIX w. w stylu krajobrazowym o pow. ok. 10 ha, zachowany w pierwotnych granicach, choć dawny układ komunikacyjny został częściowo zatarty. Zachowany główny dojazd, wiodący po swobodnym łuku z południa na północ. Wokół pałacu współczesne nasadzenia drzew. We wschodniej części parku obszerna polana otoczona starodrzewem. Utrzymany w dostatecznym stanie. Zespół pałacowy jest własnością prywatną.

Kościół par. p.w. Przemienienia Pańskiego i św. Walentego w Galewie

Kościół zbudowany w 1845 r. z fundacji Wincentego i Marii Przechadzkich jako kaplica przy tamtejszym majątku. Parafialny od 1920 r. W latach 1927-1930 został odnowiony i powiększony o kaplicę Przemienienia Pańskiego. Murowany, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. W części zachodniej czworoboczna wieża zwieńczona iglicą. Elewacja frontowa w narożach oszkarpowana, w niszach popiersia fundatorów. W elewacji wschodniej ryzalit o zaokrąglonych narożach, nad którym wysoka

półkolista loggia. Otwory okienne zamknięte półkoliście. Elewacje rozczłonkowane pilastrami, zwieńczone profilowanym gzymsem. Nawa nakryta płaskim stropem z fasetami, w kaplicy sklepienie krzyżowe. Kościół po remoncie (remont więźby z wymianą pokrycia, remont wieży) utrzymany w dobrym stanie.

Zespół dworski w Kolnicy

Park założony w 2 poł. XIX w. przez rodzinę Kurnatowskich, ówczesnych właścicieli majątku. W stosunku do granic pierwotnych nieznacznie zredukowany powierzchniowo. Dość licznie zachowany starodrzew – dęby szypułkowe, lipy drobnolistne, aleja grabowa. Obiekt nie ogrodzony, ogólnie dostępny, jest miejscem wielu gminnych imprez (dożynki, festyny, pikniki, warsztaty). Poddany gruntownej rewaloryzacji w 2012 r. Odtworzono wówczas układ komunikacyjny, usunięto samosiewy, założono trawniki, wprowadzono nowe nasadzenia drzew i krzewów ozdobnych, zamontowano elementy małej architektury. Na bieżąco pielęgnowany, utrzymany w dobrym stanie.

W południowo-wschodniej części parku usytuowany budynek dawnej wozowni wzniesiony w 1912 r. Murowany, otynkowany, na planie wydłużonego prostokąta, od strony zachodniej z ryzalitami, od strony wschodniej z podcieniem ukształtowanym półkolistymi arkadami. Budynek podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Obiekt po kapitalnym remoncie, zaadaptowany na Gminny Ośrodek Kultury.

Zespół dworski w Smolinie

Zespół dworski założony w poł. XIX w. Dwór o konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem glinianym, na parterze ściany pokryte tynkami, posadowiony na kamienno-ceglanych fundamentach i ceglany cokole. Założony na planie prostokąta z przybudówką od strony zachodniej. Pośrodku elewacji frontowej ganek. Budynek jednokondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, podpiwniczony w części zachodniej, nakryty dachem dwuspadowym pokrytym papą. Stan techniczny obiektu zły. W złym stanie znajduje się również, zachowany szczątkowo park. Zespół w Zasobach Własności Rolnej Skarbu Państwa.

GMINA DOBRA

Zespół dworsko-folwarczny w Długiej Wsi

Dwór zbudowany w 1874 r. dla Witolda i Pawła Skórzewskich w stylu neoklasycystycznym. Murowany z cegły, otynkowany, na fundamencie z kamienia, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, podpiwniczony, nakryty dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną karpiówką. Budynek wzniesiony na planie prostokąta z centralnym, piętrowym ryzalitem od strony północno-

zachodniej, zwieńczonym trójkątnym szczytem z herbem. W południowo-wschodniej połaci dachu szeroka facjata. Detal architektoniczny w postaci profilowanych gzymsów, naczółków, narożnych pilastrów. Budynek po kapitalnym remoncie w 2017 r., rozbudowany o skrzydło południowe, jest siedzibą przedszkola samorządowego.

Park założony w stylu krajobrazowym w 2 poł. XIX w. W okresie powojennym w znacznym stopniu zniekształcony i zaniedbany. Brak specjalistycznej pielęgnacji spowodował znaczne ubytki w drzewostanie. Zatarciu uległ układ komunikacyjny. W latach 2010-2011 przeprowadzono kompleksową rewaloryzację założenia parkowego. Usunięto drzewa obumarłe i zagrażające bezpieczeństwu, czyszczono teren z samosiewów, które pojawiły się w drodze naturalnej sukcesji. W drzewostanie przeprowadzono cięcia sanitarne. Odtworzono ścieżki parkowe, wprowadzono nowe nasadzenia drzew i krzewów ozdobnych, założono trawniki, renowacji poddano kompleks wodny. Park wyposażono w elementy niezbędne do jego prawidłowego funkcjonowania – ławki, kosze, oświetlenie, plac zabaw dla dzieci. Na bieżąco pielęgnowany, utrzymany w dobrym stanie.

Właścicielem zespołu dworsko-parkowego jest Gmina Dobra.

Podwórze gospodarcze przylega do części rezydencjonalnej od strony północno-zachodniej. Na jego historyczną zabudowę składają się: wozownia, gorzelnia, obora i magazyn. Wozownia wzniesiona została częściowo z drewna, częściowo z cegły. Usytuowana jest w centralnej części folwarku. Otynkowane ściany szczytowe oraz połowa ściany tylnej są murowane z cegły. Drewniana wystawa w przedniej części budowli wsparta jest na murowanych filarach. Magazyny murowane, otynkowane, nakryte dachami dwuspadowymi, zachowane w pierwotnym kształcie. Użytkowane, utrzymane w stanie dostatecznym, choć wskazane byłoby odnowienie elewacji. Obiekty są własnością prywatną oraz Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w likwidacji.

Gorzelnia zbudowana w 1924 r. jest dwukondygnacyjnym budynkiem murowanym z cegły, wzniesionym na nieregularnym planie. Do budynku głównego aparatuwni przylegają od strony południowo-zachodniej dwukondygnacyjny budynek płuczki i budynek biurowy, od północnego wschodu budynki magazynów i fermentowni z częścią mieszkalną na piętrze, od północnego zachodu kotłowni i słodowni. Na wschód od gorzelni usytuowany jest magazyn spirytusu. Obiekt od lat nieużytkowany. Zdemontowano urządzenia produkcyjne. Wymaga przeprowadzenia prac remontowych, głównie w obrębie dachów i elewacji.

Własność prywatna.

Kościół par. p.w. Narodzenia NMP w Dobrej

Zbudowany w 1808 r. W latach 1906-1912 przebudowany od podstaw. Zniszczony w czasie wojny, odbudowany w latach 1945-1957 r. Murowany, otynkowany, na planie krzyża, orientowany. Od zachodu trójkondygnacyjna wieża zwieńczona hełmem z latarnią. Dachy dwuspadowe kryte blachą. Wnętrze jednonawowe, przekryte sklepieniem kolebkowym. Otwory okienne zamknięte półkoliście i łukiem odcinkowym. Bogaty detal architektoniczny w postaci profilowanych gzymsów, opasek okiennych, pilastrów, naczółków. Teren kościelny ogrodzony murem z cegły, wejście poprzez bramę-dzwonnicę.

Wielokrotnie remontowany, zachowany w dobrym stanie.

Dwór w Mikulicach

Zbudowany ok. poł. XIX w. Murowany z cegły, otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta z oficyną od strony południowo-wschodniej. Budynek parterowy z użytkowym poddaszem, w części wschodniej podpiwniczony, nakryty dachem naczółkowym pokrytym eternitem, z szerokimi facjatami w połaciach północnej i południowej. Oficyna z dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. Od południa półkolista ganek z balkonem wspartym na sześciu kolumnach. Wymaga przeprowadzenia remontu, przede wszystkim wymiany zawilgoconych, mineralizowanych tynków oraz zużytego pokrycia dachu. Własność Gminy Dobra, przeznaczony na mieszkania lokatorskie.

Zespół kościoła par. p.w. św. Mikołaja Biskupa w Miłkowicach

Miłkowice występują po raz pierwszy w dokumencie z 1136 r. jako posiadłość arcybiskupów gnieźnieńskich. Następnie przeszły w ręce szlacheckie. Gniazdo rodowe Miłkowskich herbu Abdank.

Parafia erygowana na przełomie XIV i XV w. Obecny kościół zbudowany w latach 1880-1882 staraniem proboszcza Hiacynta Jędreckiego. Fundatorami były rodziny Bogdańskich i Wężyków. W 1883 r. dostawiono od południa okazałą wieżę. Styl neogotycki. Ściany murowane z cegły, nietynkowane. Wzniesiony na planie prostokąta, z węższym prezbiterium zamkniętym trójbocznie i transeptem. Do prezbiterium przylegają dwie kaplice na planie kwadratu. Od południa czterokondygnacyjna wieża z dwiema kruchtami w przyziemiu. Bryła zróżnicowana, dachy wielopołaciowe kryte blachą. Naroża opilastrowane. Ściany nawy ujęte wąskimi przyporami, zwieńczone fryzem arkadkowym. Otwory okienne i blendy prostokątne zamknięte odcinkowo, w partii wieży półkoliście w układzie arkadowym. Teren kościelny ogrodzony murem z cegły i kamienia.

Kościół remontowany w latach 2003-2009; odwodniono i osuszono mury, naprawiono więźbę, założono nowe pokrycie dachu, wyremontowano kaplicę św. Józefa, zakrystię i kruchtę, założono nową posadzkę w prezbiterium. W latach 2017-2018 wykonano konserwację ścian wieży wraz z wymianą pokrycia dachowego i naprawą więźby na wieży, remont dachów krucht, wnętrza wieży, schodów na taras widokowy. W latach 2018-2021 wykonano konserwację wszystkich ceglanych elewacji kościoła.

Plebania zbudowana w 1892 r. Budynek murowany z cegły, otynkowany, założony na planie prostokąta z głównym wejściem od strony południowej, poprzedzonym gankiem. Parterowy, z nieużytkowym poddaszem, podpiwniczony, nakryty dachem dwuspadowym pokrytym blachą. Skromny detal architektoniczny w postaci narożnych boni, profilowanych gzymsów, opasek okiennych. Budynek na bieżąco remontowany, utrzymany w dobrym stanie.

Kościół par. p.w. Trójcy Świętej w Skęczniewie

Usytuowany na wzniesieniu w centrum wsi. Zbudowany w 1825 r. w stylu klasycystycznym z fundacji Hipolita Masłowskiego, ówczesnego właściciela wsi. Wzniesiony na planie prostokąta z wydzielonym prezbiterium skierowanym na północ, zamkniętym prosto, ściany murowane z cegły, otynkowane. Nad trójspadowym dachem, krytym dachówką ceramiczną, góruje usytuowana na kalenicy wieżyczka na sygnaturkę z latarnią i blaszanym hełmem. Otwory okienne zamknięte półkoliście w profilowanych opaskach. Wewnątrz drewniany strop z fasetą. Po bokach prezbiterium usytuowane są zakrystia i skarbczyk, nad którymi znajdują się otwarte na prezbiterium łóża lokatorskie. Cmentarz przykościelny otoczony jest XIX-wiecznym murem z kamienia i cegły oraz metalowym ogrodzeniem z bramą, do której prowadzą szerokie schody.

Kościół odnawiany w 1917 i 1978 r. W roku 2003 przeprowadzono remont więźby dachowej. W 2007 r. odnowiono elewacje. W 2020 r. wykonano remont więźby dachowej, założono nowe pokrycie z dachówki ceramicznej karpiówki. W kolejnych latach remont elewacji, odnowienie wnętrza.

GMINA KAWĘCZYN

Zespół dworski w Chocimiu

Zespół dworski usytuowany jest z dala od zabudowań wsi w sąsiedztwie dużego kompleksu leśnego. Dwór wzniesiony w pocz. XX w. Murowany, otynkowany, na planie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z trójosiowym ryzalitem na osi fasady, nakryty dachem namiotowym. Ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem, poprzedzony tarasem z dwukolumnowym

portykiem dźwigającym balkon z balustradą tralkową. Kondygnacje dzielone profilowanym gzymsem, zwieńczone fryzem kostkowym. Okna prostokątne w opaskach z górnymi uszkami. Obiekt zachowany w dostatecznym stanie, wskazany remont elewacji..

Park założony w pocz. XIX w., rozciąga się na znacznym terenie na północny-wschód i południowy - wschód od dworu. Licznie zachowany starodrzew, choć unieczystniony w wyniku nadmiernego rozrostu samosiewów. Na wschód od dworu regularnie rozplanowane stawy hodowlane. Zespół dworski jest siedzibą nowoczesnej firmy – Yoshikigoi Farm – zajmującej się hodowlą karpí Koi.

Zespół dworski Kawęczynie

Zespół dworski usytuowany w centrum wsi. Dwór wzniesiony ok. 1920 r. na miejscu poprzedniej, drewnianej siedziby rodziny Młodzianowskich. W 1932 r. dostawiono przybudówkę od strony południowo-wschodniej, mieszczącą łaźnię i kuchnię. Budynek parterowy, wzniesiony na rzucie prostokąta. Na osi fasady trójosiowy ganek podcieniowy dźwigający taras ujęty metalową balustradą, wsparty na arkadach. Zryzaltowana część środkowa dwukondygnacyjna. Dachy korpusu dwuspadowe z okapem wysuniętym na końcówkach ozdobnie wyciętych krokwi, kryte papą. Ściany korpusu murowane z cegły, w części południowej drewniane, tynkowane, szczyt południowy korpusu drewniany. Obiekt nieużytkowany, w bardzo złym stanie; znaczne ubytki ścian w okolicy korony murów, zarwany dach w części północnej, znaczne ubytki tynków, spękanie mury.

Dwór otoczony parkiem krajobrazowym z elementami regularnymi w postaci alei grabowo-lipowej zamykającej założenie od strony północnej. Powierzchniowo zredukowany z całkowicie zatartym układem komunikacyjnym i przetrzebionym drzewostanem, wymaga podjęcia prac rewaloryzacyjnych. Na bieżąco koszone są jedynie powierzchnie trawiaste. Zespół dworski jest własnością prywatną.

Zespół kościoła par. p.w. Siedmiu Boleści NMP w Kowalach Pańskich

Parafia erygowana na przełomie XIV i XV w. Obecny kościół, późnoklasycystyczny, z elementami neoromańskimi, zbudowany w latach 1847-1853 z fundacji Antoniego Czarneckiego. Murowany, orientowany, jednonawowy, wzniesiony na rzucie prostokąta, z czterokondygnacyjną wieżą od strony zachodniej i apsydą mieszczącą półkolistą zakrystię od strony wschodniej. Dach korpusu dwuspadowy z sygnaturką pośrodku kalenicy, dach zakrystii półstożkowy. Wieża zwieńczona dachem ostrosłupowym. W 2006 r. przeprowadzono remont kapitalny kościoła; wymieniono pokrycie dachu z blachy na dachówkę karpiówkę,

osuszono mury, naprawiono i pomalowano elewacje, na wieży wymieniono stolarkę okienną i zamontowano zegary, wykonano remont zakrystii zamykającej bryłę kościoła od strony wschodniej. Obecnie obiekt znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Budynek plebanii z poł. XIX w., parterowy, częściowo podpiwniczony, z użytkowym poddaszem, murowany, tynkowany, wzniesiony na rzucie prostokąta. W fasadzie i elewacji bocznej - otwarte ganki: pary kolumn dźwigają trójkątne szczyty nakryte dwuspadowymi daszkami. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Obiekt wyremontowany z zadbanym otoczeniem.

Wiatrak koźlak w Marcjanowie

Wiatrak z poł. XIX w., przeniesiony do Marcjanowa w 1913 r. Wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu. Ściany odchylone od pionu do wewnątrz, szczyt wysunięty przed lico ściany na zewnątrz, wsparty na dwóch ozdobnie wyciętych zastrzałach. W pierwszej kondygnacji fasady - balkon wspornikowy dostępny po jednobiegowych schodach zewnętrznych. Dach dwuspadowy z naczółkiem po przeciwnej stronie szczytu (dawniej po tej stronie znajdowały się śmigi), wewnątrz trzypoziomowe. Elewacje szalowane deskami w układzie pionowym. Drewniany o konstrukcji słupowo-ryglowej usztywnionej krzyżującymi się zastrzałami, całość wsparta na konstrukcji koźła. Dach kryty blachą. Obiekt w złym stanie technicznym; znaczne uszkodzenia konstrukcji i zewnętrznego szalowania, zwłaszcza w partiach przyziemia. Własność prywatna.

Kościół par. p.w. św. Andrzeja Apostoła w Tokarach

Parafia erygowana w 1 poł. XV w. Do 1818 r. należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Obecny kościół zbudowany w latach 1858-1862 z fundacji Kazimierza z Miłkowskich Sulimierskiej z Gozdowa. Murowany z cegły, orientowany, na rzucie wydłużonego prostokąta, z prezbiterium zamkniętym półkoliście, dwukondygnacyjną apsydą. Od zachodu kwadratowa wieża mieszcząca w przyziemiu prostokątną kruchtę. Narożniki kościoła oraz wejście do kruchtę zdobią stylizowane wieżyczki, dobudowane w latach 60. XX w. Dach główny dwuspadowy pokryty blachą ocynkowaną, dach apsydy półstożkowy, czwarta kondygnacja wieży zwieńczona galeryjką z balustradą osadzoną na sterczynach wieńczących narożne filary ścian wieży i - pośrodku - ostrosłupowym hełmem z kulą i krzyżem. Wnętrze halowe, trójnawowe, nakryte stropem.

Kościół wielokrotnie remontowany, utrzymany w dobrym stanie.

Zespół dworski w Żdźarach

Założony ok. poł. XIX w. przez rodzinę Biernackich, która zlokalizowała tu

swoją siedzibę budując dwór oraz zakładając wokół niego rozległy, blisko 6-hektarowy park krajobrazowy. Po wojnie, w wyniku parcelacji majątku, park wydzielono w tzw. resztówkę i wraz z dworem przeznaczono dla miejscowej szkoły podstawowej, która miała tu swoją siedzibę do 1987 r. Od 1993 r. własność prywatna. Budynek dworu murowany, parterowy, podpiwniczony, z użytkowym poddaszem, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta z płytkim ryzalitem na osi fasady i głęboko wysuniętym ryzalitem w elewacji tylnej, zwieńczone trójkątnymi szczytami. Dach dwuspadowy, skrzyżowany z dwuspadowym dachem nad ryzalitami. Elewacje boniowane zwieńczone gzymsem. Okna w profilowanych opaskach. Obiekt po kapitalnym remoncie w bardzo dobrym stanie.

W bardzo dobrym stanie utrzymany jest również park z licznym starodrzewem, uzupełnianym systematycznie nowymi nasadzeniami drzew, krzewów, bylin, po renowacji kompleks wodny.

GMINA MALANÓW

Zespół kościoła par. p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika i św. Mikołaja Biskupa w Malanowie

Parafia w Malanowie została erygowana zapewne ok. 1668 r., wówczas także został wzniesiony pierwszy, drewniany kościół. W 1716 r. z fundacji ówczesnego proboszcza, ks. Szczepana Będkowskiego wzniesiono kolejny drewniany kościół, który został konsekrowany w 1731 r. przez sufragana gnieźnieńskiego bpa Franciszka Kraszkowskiego. W 1864 r. z powodu wytyczenia nowego tzw. traktu napoleońskiego z Turku do Kalisza uległ zmianie układ ruralistyczny miejscowości. Podjęto wówczas decyzję o przeniesieniu kościoła bliżej nowej drogi. Obecny kościół został wzniesiony w latach 1871-1874 staraniem proboszcza ks. Gerwazego Smółkowskiego oraz jego następcy, ks. Ludwika Służewskiego, z wykorzystaniem materiału z poprzedniego rozebranego kościoła. Kościół o konstrukcji zrębowej został wzniesiony na kamienno-ceglanej podmurówce, wzmocniony lisicami i oszalowany. Do jego pojedynczej nawy przylegają od południa i zachodu dwie kruchty, a od wschodu węższe od niej, zamknięte trójbocznie prezbiterium, przy którym ponadto usytuowane są prostokątne zakrystia oraz kruchta. Dwuspadowy dach z wieżyczką na sygnaturkę zwieńczoną stożkowym hełmem z latarnią pokryty był blachą. Wnętrze kryje płaski strop, nad nawą zdobiony fasetą. Prezbiterium od nawy wydzielone jest belką tęczową ozdobioną krucyfiksem. W roku 1989 obiekt został wyremontowany. W 2007 r. zainstalowano system wykrywania pożaru. Obiekt po remoncie przeprowadzonym w 2025 r. (remont więźby dachowej, założenie nowego

pokrycia z gontu, wzmocnienie stropu).

Dzwonnica pochodzi z XVIII w., a w 1873 r. została przeniesiona na obecne miejsce. Drewniana, konstrukcji słupowo-ryglowej, na kamiennym fundamencie, ze stężeniami w postaci krzyżujących się zastrzałów w płaszczyznach ścian i wewnętrznych ram konstrukcyjnych, ściany na zewnątrz oszalowane deskami w układzie pionowym. Budowla na planie kwadratu z jednoprzestrzennym wnętrzem, nakryta stromym dachem czterospadowym z mocno wysuniętym okapem, w części centralnej dachu czworoboczna latarnia nakryta daszkiem czterospadowym. Utrzymana w dobrym stanie W 2024 r. wymieniono zniszczone pokrycie dachu na nowy gont.

Zajazd, ob. dom w Malanowie

Budynek wzniesiony w 1 poł. XIX w. Do drugiej wojny światowej użytkowany był jako zajazd. Obecnie jako budynek mieszkalny z częścią usługową. Położony jest w centralnej części wsi, przy skrzyżowaniu dróg Turek - Kalisz i Miłaczew – Grzymiszew. Budynek jest posadowiony na fundamentach z kamienia, ściany murowane z cegły, tynkowane. Rzut budynku na planie prostokąta, frontem zwrócony na północny wschód, z sienią od strony południowo zachodniej. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna z użytkowanym poddaszem, nakryta dachem naczółkowym. Własność prywatna. Stan zachowania dostateczny.

Wiatrak koźlak w Miłaczewku

Zbudowany w 1793 r., przeniesiony do Miłaczewka w 1900 r. Budowla drewniana, o konstrukcji słupowej związanej poziomymi ryglami, w płaszczyznach ścian stężenia w postaci krzyżujących się zastrzałów, całość wsparta na centralnie zbudowanej konstrukcji koźła, koźło zaś wsparty na fundamencie z luźno ułożonych kamieni polnych. Obiekt wolnostojący, zbudowany na planie zbliżonym do kwadratu, ściany odchylone od pionu do wewnątrz. Szczyt wysunięty przed lico ściany, wsparty na dwóch ozdobnie wyciętych zastrzałach, dach dwuspadowy z naczółkiem. Obiekt po remoncie przeprowadzonym w 2025 r., który objął: odtworzenie według rozwiązań historycznych więźby dachowej, remont ramowo-ryglowej konstrukcji ścian, wykonanie nowego oszalowania ścian, wykonanie gontowego pokrycia dachu, remont stolarki okiennej i drzwiowej, impregnację ognioochronną i przeciw biologicznym szkodnikom drewna. Własność prywatna.

Wiatrak koźlak w Żdźenicach

Zbudowany na przełomie XVIII/XIX w. Przeniesiony do Żdźenic w 1905 r., a na obecne miejsce postawiony w 1920 r. Jest to budowla drewniana, o konstrukcji słupowej stężonej w płaszczyźnie ścian poziomymi ryglami

i krzyżującymi się zastrzałami, całość wsparta na fundamencie murowanym, ściany szalowane deskami w układzie pionowym. Budowla wolnostojąca, zbudowana na planie zbliżonym do kwadratu. Wnętrze trzypoziomowe, dach dwuspadowy z naczółkiem, po którego przeciwnej stronie trójkątny szczyt wysunięty przed lico ściany wsparty na dwóch zastrzałach. Własność prywatna. Obiekt nieużytkowany niszczeje. Właściciel przeprowadza doraźne prace zabezpieczające (uszczelnianie szalowania i pokrycia dachu)..

GMINA PRZYKONA

Kościół par. p.w. ś. ś. Apostołów Piotra i Pawła w Boleszczynie

Wieś Boleszczyn była własnością arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy erygowali parafię przed 1462 r. W latach 1756-1761 beneficjum parafii wcielono do kolegiaty uniejowskiej. Parafia do 1818 r. należała do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Obecny kościół wzniesiony w latach 1818-1821, przebudowany w 1899 r. Murowany z cegły na podmurówce kamiennej. Część główna na planie prostokąta nakryta wysokim dachem dwuspadowym, po stronie wschodniej nieco niższe, prostokątne prezbiterium. Bryłę kościoła zamyka po stronie wschodniej jednokondygnacyjna zakrystia nakryta dachem dwuspadowym. Do prezbiterium przylega od południa zakrystia nakryta dachem pulpitowym. Do nawy przylegają od północy i południa kaplice z dachami dwuspadowymi. W narożu północno-zachodnim trójkondygnacyjna wieża zwieńczona ostrosłupową iglicą pokrytą blachą. Na przecięciu nawy i prezbiterium, w kalenicy sygnaturka. Dachy kryte dachówką ceramiczną karpiówką. Elewacje w większości otynkowane, naroża, gzymsy, fryzy i elewacje wieży ceglane. Otwory okienne prostokątne zamknięte łukiem ostrym, w kaplicach blendy. Główne wejście w ostrołukowym portalu ujętym w dwie półkolumny toskańskie. Wnętrze jednonawowe nakryte stropem dekorowanym współczesną polichromią. Kościół wielokrotnie remontowany, zachowany. Ostatni remont w latach 2024-2025 (remont więźb dachowych wraz z wymianą pokrycia nad prezbiterium oraz nad starą i nową zakrystią). Planowane są roboty w zakresie renowacji tynków elewacyjnych i wykonanie izolacji fundamentów.

Teren przykościelny ogrodzony jest murem, z bramą od strony południowo-zachodniej z k. XIX w. Brama murowana z cegły, otynkowana, trójamietrowa, część środkowa wyższa. Filary czworoboczne z trójkątnymi profilowanymi naczółkami zwieńczone ostrosłupowymi sterczynkami. Pomiedzy filarami metalowe wrota i furtki. Przęsła wzmocnione słupkami wysuniętymi z lica muru, zwieńczone daszkami. Na terenie przykościelnym murowana współczesna

dzwonnica z 1958 r.

Kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP w Psarach

Parafia w Psarach erygowana została w XIV w. Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP wspominany był już w dokumentach z 1443 r. Obecny kościół wzniesiony został w latach 1911-1913 wg projektu Jarosława Wojciechowskiego. Budowla murowana z cegły, otynkowana, na podmurówce z kamienia, założona na planie wydłużonego prostokąta. Prezbiterium o szerokości nawy głównej, zamknięte prosto z nieznacznie ściętymi narożami. Nawa główna nakryta wysokim dachem czterospadowym, nawy boczne dachami pulpitowymi. Po obu stronach prezbiterium kaplica i niewielkie pomieszczenie magazynowe, po stronie zachodniej wysoka wieża z dzwonnica na rzucie kwadratu, nakryta dachem dwuspadowym zwieńczona iglicą. W kalenicy sygnaturka z daszkiem czterospadowym na czterech kolumnach. Dachy kryte blachą miedzianą. Wnętrze trójnawowe o układzie bazylikowym z dwuprzęsłową nawą główną. Nawa główna i prezbiterium nakryte sklepieniem kolebkowym, w nawach bocznych kolebka oparta na łuku odcinkowym. Wejście główne w szerokiej wnęcie poprzedzone rodzajem portyku w formie ryzalitu podpartego na konsolach. Otwory okienne i drzwiowe prostokątne. Kościół wielokrotnie remontowany, utrzymany w dobrym stanie. W 2025 r. wykonano prace konserwatorsko-restauratorskie przy stolarce drzwiowej zewnętrznej oraz przebudowę schodów zewnętrznych.

Z obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków na uwagę zasługuje jedyny na terenie gminy wiatrak kozłak w Posoce (ujęty w gminnej ewidencji zabytków) wzniesiony w 1856 r. Nieczynny od 1950 r., pozbawiony urządzeń młyńskich. Drewniany, na planie prostokąta w proporcjach zbliżonego do kwadratu, konstrukcji słupowej stężonej w płaszczyźnie ścian poziomymi ryglami i krzyżującymi się zastrzałami, ściany szalowane deskami w układzie pionowym. Trójkondygnacyjny, niepodpiwniczony (parter w postaci nieużytkowanego przyziemia zajętego przez konstrukcję kozła). Dach dwuspadowy z naczółkiem od strony nawietrznej, pokryty blachą, po przeciwnej stronie naczółka trójkątny szczyt wysunięty przed lico ściany wsparty na dwóch zastrzałach. Brak śmig. W elewacji tylnej, w drugiej kondygnacji, na wspornikach oparty jest fragment balkonu.

Budynek przez lata nieużytkowany znajdował się w bardzo złym stanie technicznym. Zsuniecie się podwalin z fundamentów groziło przewróceniem się wiatraka. W złym stanie znajdował się szalunek zewnętrzny i pokrycie dachu.

W 2025 r. przeprowadzono remont wiatraka, obejmujący m.in. wykonanie fundamentów pod podwalinami, naprawę, dezynsekcję i impregnację elementów

konstrukcyjnych, montaż nowego szalunku ścian, rekonstrukcję skrzydeł drzwiowych, balkonu i schodów zewnętrznych, założenie nowego pokrycia dachu z blachy płaskiej tytanowo - cynkowej.

GMINA TULISZKÓW

Cmentarz katolicki w Grzymiszewie

Cmentarz założony w 1 poł. XIX w., czynny, zachowany w pierwotnych granicach wyznaczonych ogrodzeniem z 1870 r. z regularnym układem kompozycyjnym. Zachowany liczny starodrzew. Na terenie cmentarza znajduje się kaplica grobowa rodziny Pułaskich, właścicieli majątków w Grzymiszewie, Piorunowie i Imielnie, zbudowana ok. 1870 r., ob. kaplica cmentarna. Obiekt w trakcie remontu (remont dachu, elewacji, obróbki blacharskie, rynny i rury spustowe, żwirowa opaska drenująca wokół obiektu).

Zespół dworsko-folwarczny w Grzymiszewie

Zespół dworski w Grzymiszewie założony został w 1 poł. XIX w. przez Wojciecha Pułaskiego. W 1840 r. wybudował on okazały dwór, zakładając wokół niego rozległy, ponad 6-hektarowy park w stylu krajobrazowym. W części zachodniej założenia usytuowano podwórze gospodarcze. Po nim dobra przejął Czesław Pułaski, który zginął w powstaniu styczniowym. Kolejnym właścicielem dóbr, do 1939 r., był Ludomił Pułaski. Jego staraniem rozbudowano folwark, zagospodarowano stawy rybne, powiększono kompleks wodny w parku, wzbogacono zieleni nowymi nasadzeniami drzew iglastych, ogrodzono park.

Dwór został spalony w 1945 r. Zachowane budynki mieszkalne i gospodarcze zachowane w dostatecznym stanie. Obiekty w Zasobach Własności Rolnej Skarbu Państwa.

W złym stanie znajduje się założenie parkowe, użytkowane do 2017 r. przez Gminę Tuliszków, po czym przekazane spadkobiercom dawnych właścicieli majątku. Generalnie obiekt wymaga rewaloryzacji; uporządkowanie zieleni, uczynienie układu komunikacyjnego, renowacja kompleksu wodnego.

Park dworski w Piętnie

Zespół dworski w Piętnie założony został ok. 1820 r., wówczas był w posiadaniu rodziny Golców. W północno-wschodniej części rozległego, ponad 10-hektarowego parku krajobrazowego pobudowano okazały dwór, w niedalekim sąsiedztwie oficynę i dom ogrodnika. Po wojnie budynki zostały rozebrane. Park jest jednym z cenniejszych założeń zieleni na terenie powiatu tureckiego. Na uwagę zasługuje zróżnicowany gatunkowo, licznie zachowany starodrzew, kompleks wodny złożony z trzech połączonych ze sobą stawów zajmujący

południową część założenia parkowego. Obiekt na bieżąco porządkowany. Własność Gminy Tuliszków.

Zespół dworsko-parkowy w Smaszewie

Zespół dworsko-parkowy w Smaszewie został założony ok. połowy XIX w. przez Jana Kaleckiego. W 1923 r. majątek nabył Mieczysław Lisowski, który powiększył park w kierunku północnym, rozbudował przylegające do wschodniej granicy parku zaplecze gospodarcze; wzniesiono w tym czasie m.in. młyn i gorzelnię. Po wojnie w budynku dworu mieściły się biura gospodarstwa, przedszkole i klubo-kawiarnia. Budynek dworu klasycystyczny, murowany, na rzucie prostokąta, podpiwniczony, parterowy, z piętrowym ryzalitem na osi od frontu, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem, od lat nieużytkowany, popada w ruinę; spękane i zawilgocone ściany, odpadające tynki wewnętrzne i zewnętrzne, zniszczone stropy, zużyte, nieszczelne pokrycie dachu. W złym stanie znajduje się również park z całkowicie zatartym układem komunikacyjnym, niepielęgowanym drzewostanem, zanieczyszczonym i zarośniętym stawem. Własność prywatna.

Zespół kościoła par. p.w. św. Wita w Tuliszkowie

Kościół zbudowany w 1450 r. z fundacji Mikołaja Zaremby, kasztelana łączyckiego i starosty kruszwickiego. Liczne późniejsze przebudowy zatępiły jego pierwotny gotycki kształt architektoniczny. W 1780 r. przebudowany w stylu barokowym, rozbudowany w latach 1874-1877 przez dodanie jednego przęsła i dwóch bocznych kaplic. W latach 1884-1886 została dobudowana od zachodu trójkondygnacyjna wieża. Budowla jednonawowa, z prezbiterium zamkniętym apsydą i dwoma pomieszczeniami po bokach, obecnie przeznaczonymi na zakrystię, oraz transeptem, w którym mieszczą się dwie kaplice. W fasadzie zachodniej wieża, a po bokach wejścia głównego dwie figury Apostołów: po lewej stronie św. Piotra, a po prawej św. Pawła. Dach pokryty blachą miedzianą. Stan zachowania dobry.

Budynek dawnej plebanii zbudowany ok. 1816 r., w stylu klasycystycznym. Murowany, tynkowany, parterowy, podpiwniczony, na planie litery L. Budynek frontowy pięcioosiowy, z wejściem na osi ujętym w dwie kolumny; gzyms wieńczący z ząbkowaniem. Dach naczółkowy pokryty dachówką ceramiczną karpiówką. Po remoncie kapitalnym przeprowadzonym w 2022 r. stał się siedzibą miejscowej izby pamięci i tradycji, w której eksponowane są zarówno paramenty kościelne, naczynia liturgiczne jak i pamiątki związane z przeszłością miasta i regionu.

Zespół dworski w Tuliszkowie

Początki zespołu dworskiego w Tuliszkowie sięgają średniowiecza. Do dziś, pod XIX-wiecznym spichlerzem otoczonym fosą, zachowały się relikty obronnego dworu Zarembów. Na przestrzeni wieków, zarówno miasto jak i majątek tuliszkowski wielokrotnie zmieniały właścicieli. Były wśród nich sławne rody wielkopolskie – Czarnkowscy, Opalińscy, Konarzewscy. Od XVIII w. do 1843 r. klucz tuliszkowski był w rękach rodziny Mycielskich. Zachowane założenie dworsko-parkowe jest dziełem hr. Franciszka Mycielskiego i datuje się na lata 30 XIX w. Wybudowano wówczas zespół obiektów (m.in. dwór, oficynę, rządówkę, spichlerz) powiązanych funkcjonalnie i formalnie – o wystroju klasycystycznym, założono park..

Dwór jest budynkiem murowanym z cegły i otynkowanym, wzniesionym na kamiennym cokole na planie prostokąta, jednokondygnacyjnym z użytkowym poddaszem. Dwuspadowy dach pokryty jest dachówką ceramiczną karpiówką. Pierwotnie dwutraktowy układ wnętrz jest obecnie przebudowany. Środkowa oś elewacji frontowej podkreślona została piętrowym ryzalitem z trójkątnym frontonem. Analogiczny ryzalit z oknami zamiast drzwi akcentuje środkową oś elewacji zachodniej. W wyremontowanym budynku mieści się Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury.

Park użytkowany obecnie jako zieleń miejska zadrzewiony jest równomiernie głównie rodzimymi gatunkami drzew i krzewów (dęby szypułkowe, jesiony wyniosłe, lipy drobnolistne, klony zwyczajne). W latach 2009-2012 teren parku poddany został gruntownej rewaloryzacji. Wykarczowano samosiejki krzewów i część obumarłych drzew, chore wyleczono, odmłodzono i wzbogacono drzewostan o gatunki iglaste i liściaste, założono trawniki i alejki spacerowe, oczyszczono staw, powstał plac zabaw dla dzieci, pojawiły się elementy małej architektury, zamontowano oświetlenie. Na bieżąco porządkowany i pielęgnowany.

Architektoniczną dominantą zespołu jest spichlerz zlokalizowany na wyspie otoczonej fosą, we wschodniej części założenia parkowego. Budynek murowany z cegły, otynkowany, trójkondygnacyjny, podpiwniczony, nakryty dachem czterospadowym. Wzniesiony został na planie kwadratu. Wszystkie elewacje zdobione są dwoma płaskimi pilastrami oraz wydzielającymi poszczególne kondygnacje trzema gzymsami, tworzącymi dziewięć pól, w których umiejscowione są prostokątne otwory okienne za wyjątkiem pola środkowego, którego okno ma formę połówki koła. Ponad jedną z elewacji ponadto wznosi się trójkątny naczółek z dodatkowym okrągłym oknem. Trwają prace nad projektem zagospodarowania

obiektu, który po wyremontowaniu i adaptacji miałby pełnić funkcje użyteczności publicznej. Bezpośrednie otoczenie spichlerza zostało uporządkowane. Zespół dworski jest własnością Gminy Tuliszków.

GMINA TUREK

Dwór w Słodkowie

Założenie dworsko-parkowe pochodzi z poł. XIX w. i obejmuje obecnie obszar o pow. 2,15 ha. Dwór, usytuowany w północno-wschodniej części założenia, do którego od północy prowadzi dawny podjazd, zapewne z okrągłym klombem na osi. Budynek murowany, otynkowany, na planie prostokąta, jednokondygnacyjny, nie podpiwniczony, nakryty wysokim dachem naczółkowym pokrytym papą. Elewacja frontowa zaakcentowana gankiem wspartym na czterech kolumnach zwieńczona jest trójkątnym szczytem. Dominantę elewacji wschodniej stanowi dwukondygnacyjny, dwuosiowy ryzalit, zamknięty trójkątnym szczytem obwiedzionym profilowanym gzymsem. Do ryzalitu dostawiona jest drewniana przybudówka. Od południa, ukośnie (w kierunku zachodnim) dobudowana została oficyna na planie wydłużonego prostokąta. Część budynku została zaadaptowana na bibliotekę. Budynek zniszczony w wyniku pożaru, po kapitalnym remoncie zakończonym w 2025 r. Odtworzono według rozwiązań historycznych więźbę dachową i znajdujących się na kondygnacji strychowej ścian ryglowych, założono nowe pokrycie z papy, rynny, rury spustowe i obróbki blacharskie, wyremontowano strop nad parterem i schody wewnętrzne, wykonano izolację przeciwwilgociową fundamentów i opaskę żwirową wokół murów.

Układ przestrzeni wewnętrznej parku (znajdującego się w ewidencji) wyznaczony jest kilkoma elementami: w części północnej i południowo – wschodniej, wykorzystując naturalny ciek wodny, utworzono dwa wydłużone stawy połączone strumieniem. Środkową część parku wypełniają nieregularne grupy drzew, na obrzeżach rzędy lip i aleja grabowa. Obiekt po rewaloryzacji utrzymany w dobrym stanie.

Zespół dworsko-parkowy jest własnością Gminy Turek.

Karczma i wozownia w Szadowie Pańskim

Zlokalizowane na skraju wsi po południowej stronie drogi z Turku do Koła. Obiekty zbudowane w 1 poł. XIX w. w stylu klasycystycznym. Budynki murowane, ściany z cegły ceramicznej, pełnej, pierwotnie otynkowane. Zespół złożony z dwóch połączonych ze sobą w narożniku budynków, oba na planie prostokątów. Obecnie zrujnowane, pozbawione stropów i dachów, przedstawiają sobą typową ruinę. Własność prywatna.

MIASTO TUREK**Kościół par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa**

Parafia w Turku została erygowana w XII w. Do 1818 r. należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Pierwszy kościół parafialny, drewniany, p.w. Jana Chrzciciela został spalony przez Krzyżaków w 1331 r. Następny, zbudowany z cegły, z wysoką wieżą, spłonął wraz z sąsiednimi domami w 1813 r. Ocalałe od ognia mury obniżono i kościół odbudowano. Jednak naruszenie przez pożar murów i wysoka wieża spowodowały, że w 1839 r. kościół runął. Odbudowano go ponownie w 1875 r. z resztek pozostałych murów. W roku 1904 rozebrano go i przystąpiono do budowy nowego. Obecny kościół został zbudowany w latach 1904-1913 według projektu architektów warszawskich Konstantego i Jarosława Wojciechowskich. Podczas konsekracji w 1924 r. otrzymał tytuł Najświętszego Serca Pana Jezusa. Kościół murowany z cegły, na planie krzyża łacińskiego, na podmurowaniu z granitu polnego, w stylu neogotyckim. Posiada układ trójnawowy z wywyższoną nawą środkową zakończoną trójbocznie zamkniętym prezbiterium, do którego od północy i południa przylegają kaplice, a od wschodu pięcioboczna zakrystia. Dwuspadowe wspólne dachy nawy, transeptu i prezbiterium pokryte są blachą miedzianą. Ściany zewnętrzne kościoła spięte są wieloskokowymi szarpami, a jego wnętrze oświetlają wysokie, ostrołukowe okna. Fasada z trzema ostrołukowymi portalami w przyziemiu tworzącymi wejście do kościoła, flankowana dwiema asymetrycznymi wieżami. Wyższa i smuklejsza nakryta jest iglicowym hełmem zwieńczonym dekoracyjnym kwiatonem.

Wnętrze nakryte jest ozdobnymi sklepieniami krzyżowo-żebrowymi, gwiaździstymi oraz sieciowym w prezbiterium. Nawę główną od bocznych wydzielają ostrołukowe arkady. Wystrój i wyposażenie wnętrza w głównej mierze jest zasługą koncepcji artystycznej czołowego przedstawiciela sztuki młodopolskiej Józefa Mehoffera. Uwagę zwracają przede wszystkim wykonane przez niego osobiście polichromie prezbiterium, transeptu i sklepienia chóru muzycznego. Pozostałe partie polichromii, obejmujące łącznie ponad 3 tysiące metrów kwadratowych wykonane zostały przez uczniów Mehoffera. Na uwagę zasługują również imponujące witraże wykonane w Zakładzie Witrażów Żeleńskiego w Krakowie. Kolejnym dziełem mistrza jest cykl obrazów Drogi Krzyżowej.

W 2021 r. Parafia otrzymała pozwolenie konserwatorskie na prowadzenie prac konserwatorsko-restauratorskich w zakresie konserwacji i restauracji elewacji północnej, wschodniej i zachodniej kościoła (dezynfekcja, demontaż elementów niehistorycznych, wymiana wtórnych i uszkodzonych spoin, wzmocnienie

strukturalne uszkodzonych cegieł, renowacja partii tynkowanych, scalenie kolorystyczne ceglanego lica), restauracji ślusarki okiennej i stolarki drzwiowej oraz prowadzenie robót budowlanych w zakresie m.in. wykonania odwodnienia i drenażu, naprawy fundamentów murów magistralnych, wykonania izolacji przeciwwilgociowej murów, wymiany na drodze procesyjnej nawierzchni z kostki betonowej na nawierzchnię z kostki kamiennej, naprawy nawierzchni z kostki granitowej, naprawy spękań murów, remontu rynien i rur spustowych.

W 2024 r. zakończono I etap prac konserwatorsko-restauratorskich i robót budowlanych, w ramach którego wykonano odwodnienie i drenaż wokół kościoła oraz prace konserwatorsko-restauratorskie przy fragmencie ściany wschodniej kościoła oraz II etap, w ramach którego wykonano prace konserwatorsko-restauratorskie przy północnej elewacji północnego ramienia transeptu kościoła oraz przy bocznych licach narożnych przypór przylegających do tej elewacji.

Zespół kościoła ewangelicko-augsburskiego

W latach 20. XIX stulecia napływ tkaczy i osadników z Saksonii, Śląska i Prus Wschodnich, będących w znacznej większości wyznania ewangelickiego, spowodował objęcie Turku i okolicy opieką księdza z pobliskiego Władysławowa. Szybki rozwój lokalnej wspólnoty ewangelickiej spowodował, że w 1837 roku powstaje w Turku samodzielna organizacja parafialna. Projekt kościoła ewangelickiego w Turku, został wykonany w 1840 roku przez Henryka Marconiego. Rozpoczęcie budowy nastąpiło niemal dziesięć lat później, dzięki staraniom pastora Wilhelma Augusta Posselta. Budowę częściowo ukończono w 1851 roku i zaczęto w nim odprawiać pierwsze nabożeństwa. Dalszy bieg inwestycji przerwał wybuch epidemii cholery. Jej ofiarami padło 215 członków wspólnoty, w tym i pastor Posselt. Od 1852 roku budowę kościoła kontynuował pastor Karl Ludwig Teichmann. Prawdopodobnie niektóre prace trwały do roku 1857.

Kościół wzniesiony na planie krzyża greckiego, murowany z cegły, otynkowany. Jest świątynią orientowaną, do której wschodniego ramienia, mieszczącego prezbiterium, przylega zakrystia. Dachy kryte blachą. Nad fasadą zwieńczoną trójkątnym frontonem góruje pokryta blachą drewniana wieża wzniesiona w końcu XIX w. We wnętrzu nakrytym stropem dominuje wsparta na filarach empora. Kościół użytkowany. W 2024 r. Parafia Ewangelicko-Augsburska otrzymała pozwolenie konserwatorskie na remont więźby dachowej, wykonanie nowego pokrycia dachowego z blachy cynkowo-tytanowej oraz remont sygnaturki.

Pastorówka usytuowana na południowy -wschód od kościoła, jako budynek

narożny przy ul. 3 Maja i Browarnej. Zbudowana w 1864 r. Choć budynek spłonął w 1880 roku, to został szybko odbudowany w obecnej formie. Wzniesiony na planie prostokąta, murowany z cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny, podpiwniczony. Dach czterospadowy, kryty papą. Otwory okienne i blendy 2 kondygnacji prostokątne, w parterze zamknięte łukiem pełnym. Budynek użytkowany, utrzymany w stanie dostatecznym.

Zespół jest własnością Parafii Ewangelicko-Augsburskiej.

Cmentarz ewangelicko-augsburski

Założony w 1850 r. w północno-wschodniej części miasta przy obecnej ul. Chopina. Jest wyjątkowym obiektem zawierającym zespół dobrze zachowanych nagrobków, w większości pochodzących z końca XIX w. i początku XX w. Wśród nich nagrobki przedwojennych znamienitych obywateli miasta, między innymi pastorów Posselta, Teichmanna, Sachsa, grobowce rodzinne Burschów, Brucknerów, Mullerów, Neumannów, Yorków, Penthrów, Schnerrów. Utworzone w początkach funkcjonowania cmentarza układ przestrzenny kwater i bieg alejek do dnia dzisiejszego pozostały nienaruszone, co stanowi o dużej wartości historycznej obiektu. Cmentarz czynny, ogrodzony murem z cegły Brama cmentarna przebudowana po II wojnie światowej zachowała oryginalne skrzydła bramne. Na bieżąco naprawiane są historyczne nagrobki, pielęgnowana zielen.

Cmentarz jest własnością Parafii Ewangelicko-Augsburskiej.

Cmentarz żydowski

Założony w 1832 r. na niewielkim wzgórzu w północnej części miasta pod lasem. Zniszczony w czasie II wojny światowej (w 1943 r.) przez Niemców. W roku 1989 znaleziono macewy na skraju lasu Grabieniec i na terenie Zakładu Przetwórczego w Turku przy ul. Kolskiej. W 2003 r. staraniem osób prywatnych i władz miasta cmentarz o powierzchni 0,6 ha ogrodzono, ustawiono pomnik z tablicą pamiątkową, wyeksponowano macewy, uporządkowano zielen. Obiekt w dobrym stanie, na bieżąco porządkowany i pielęgnowany. Stanowi własność Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP.

Cmentarz choleryczny

Założony w 1 połowie XIX w. ok. 200 metrów na zachód od ul. Chopina. Na wydzielonym obszarze cmentarza o powierzchni 0,1157 ha występuje nieliczny drzewostan. Podstawowe prace porządkowe przeprowadzono w roku 1998 (uporządkowano zielen, ustawiono krzyż). W 2004 r. cmentarz ogrodzono, postawiono tablicę pamiątkową. Obiekt na bieżąco porządkowany, utrzymany w dobrym stanie. Własność Gminy Miejskiej Turek.

Zespół dworski, ul. Konińska

Historyczne założenie dworskie wraz z folwarkiem i innymi zabudowaniami znajdującymi się w bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji nazywało się Muchlin, w literaturze nazywany również Muchnyno, które w XIX w. znajdowało się w powiecie tureckim w gminie Piętno, w odległości ok. 1 km od Turku. Najstarsza wzmianka o Muchlinie zamieszczona jest w *Liber beneficiorum archidioecensis Gnesnensis* z początku XVI w., pisanej na zlecenie arcybiskupa Jana Łaskiego. Muchlin w roku 1827 liczył 146 mieszkańców i składał się z 20 budynków. W 1885 roku w Muchlinie oprócz dworu z parkiem i przyległymi folwarkiem znajdowała się kolonia 10 domów, karczma oraz młyn. Pierwszym znanym z nazwiska właścicielem Muchlina był Ignacy Szretter, który w marcu 1865 roku sprzedaje dobra Janowi i Mariannie z Kolskich Orłowskim. W 1870 r. majątek dziedziczy Stanisław Orłowski, a w 1898 r. jego właścicielem zostaje Wincenty Orłowski, który dobrami muchlińskimi włada do 1946 r. Następnie majątek został przejęty przez Skarb Państwa i rozparcelowany. W tym samym roku na bazie założenia dworsko - parkowego powstaje Państwowy Dom Dziecka, który funkcjonował do 2013 r.

Pierwotny dwór murowany, wzniesiony w 2 poł. XIX w., odbudowany i rozbudowany o skrzydła boczne w latach 1953-1956. Obiekt dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, założony na planie litery C, dach czterospadowy, kryty dachówką. Na ryzalicie od strony północnej dach kopulasty pokryty blachą. Ogólny remont dworu przeprowadzono w 1991 r. Naprawiono i pomalowano elewacje, częściowo wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. W roku 2010 wyremontowano dach.

Park, pierwotnie z centralnie położonym dworem miał powierzchnię ok. 4,6 ha. Część północną zajmowały sady. Do założenia należały trzy stawy, spośród których jeden wchodził w obręb parku, a dwa pozostałe przylegały od zachodu. Również od zachodniej strony do parku przylegał rozległy folwark, którego jedyną pozostałością jest zachowana okazała stodoła. Obecne założenie, mając na uwadze również wiek drzew oraz stylistykę kształtowania zieleni należy datować na lata 60. XIX wieku, wiążąc je z przejęciem dóbr muchlińskich przez rodzinę Orłowskich. Drzewostan zgrupowany jest tylko w jego fragmentach, gęsto porośnięte są pobocza drogi dojazdowej do dworu. Na odcinku biegnącym przy wschodniej granicy parku droga spacerowa obsadzona jest grabami. Zadrzewiony obszar znajduje się między wschodnią elewacją dworu i wschodnią granicą parku oraz w części południowo-wschodniej. Od północy obszar zadrzewiony kończy się mniej więcej na linii stawu. Część północna parku, pozbawiona drzewostanu

(teren dawnych sadów) została wydzielona i przekazana pod budowę siedziby Komendy Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej w Turku.

W 2018 r. budynek dworu wraz z południową częścią parku przekazany został w formie darowizny przez Powiat Turecki na rzecz Skarbu Państwa, a w efekcie na siedzibę Wojsk Obrony Terytorialnej. W 2019 r. teren ogrodzono, na terenie parku prowadzone są podstawowe prace porządkowe.

W latach 2022-2024 przeprowadzono remont kapitalny dworu. Wykonano m.in. remont więźby dachowej, nowe kominy, nowe pokrycie połaci dachu z dachówki ceramicznej karpiówki, nowe rynny, rury spustowe i opierzenia blacharskie murów i parapetów z blachy cynkowo-tytanowej, pionową izolację przeciwwilgociową murów, naprawę murów magistralnych, renowację stolarki okiennej, nową stolarkę drzwiową zewnętrzną, nowe schody zewnętrzne, opaskę z otoczków w pełnym obwodzie murów, renowację tynków elewacyjnych i detalu architektonicznego, malowanie elewacji.

Park dworski, ul. Górnicza (d. Korytków)

Korytków wieś wraz z folwarkiem około 1880 r. należała do gminy Pęcherzew. Właścicielem folwarku był Adolf Linke reprezentujący spółkę bankową. Po Adolfie folwark odziedziczył jego syn Karol Juliusz Linke i władał nim do 1939 r. W okresie powojennym folwark został rozparcelowany. Dwór (nie wpisany do rejestru zabytków) przez lata nieużytkowany popadał w ruinę. Do dziś zachowały się jedynie ślady murów. Park o powierzchni 5,1455 ha zaniedbany, porośnięty samosiewami, zakrzaczony. Układ kompozycyjny został zniekształcony poprzez budowę rurociągu i kąpieliska w miejscu stawów. Zachował się liczny starodrzew oraz dość czytelny układ komunikacyjny. Na bieżąco usuwane są drzewa obumarłe i zagrażające bezpieczeństwu użytkowników.

Park stanowi własność Gminy Miejskiej Turek.

Domy tkaczy

Projekt założenia osady fabrycznej i regulacji miasta Turku, pochodzący z 1823 r., uwzględnił połączenie dwu projektowanych osad tkackich z istniejącą strukturą urbanistyczną miasta. Osady rządowe Pólko i Nowy Świat powołano do życia w 1826 r. Zabudowane zostały do 1840 r. szeregami wolnostojących, murowanych z cegły, tynkowanych, parterowych domów tkaczy, połączonych bramami wjazdowymi na teren poszczególnych działek. Domy wznoszone były frontem do ulicy, według jednolitego planu o dwutraktowym układzie pomieszczeń z sienią przelotową na osi. Nakryte dachami dwuspadowymi bądź naczółkowymi. Elewacje siedmioosiowe ze zryzalitowaną częścią środkową - wejściową. Detal

architektoniczny jest bardzo skromny; prosty gzyms, lizeny ujmujące wejście, czasem boniowania. Typ takiego domu ustalony został w k. XVIII w. w berlińskim środowisku architektonicznym i rozpowszechnił się w l. 20 XIX w. również na obszarze Królestwa Polskiego.

Większość domów przy ul. Kaliskiej adaptowana na cele handlowe. Domy tkaczy przy ulicy Żeromskiego pełnią w większości funkcje tylko mieszkalne. Na bieżąco remontowane, generalnie zachowane w dobrym lub dostatecznym stanie (wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, nowe pokrycia dachów, odnowione elewacje), choć w wielu przypadkach dokonane przekształcenia spowodowały znaczny ubytek wartości zabytkowej (pokrycie z blachodachówki, okna plastikowe, likwidacja detalu architektonicznego). Nieliczne wymagają remontu. Własnością Gminy Miejskiej są domy: ul. Kaliska – nr 34, nr 43, nr 53, ul. Żeromskiego – nr 10, nr 12, nr 14, nr 19, nr 20, nr 22, nr 28, nr 42 (współwłasność). Pozostałe stanowią własność prywatną.

GMINA WŁADYSŁAWÓW

Zespół dworski w Chylinie

Zespół dworski w Chylinie uznawany jest za najpiękniejszą i najbardziej reprezentacyjną rezydencję powiatu tureckiego. Kompozycyjne powiązania między pałacem, a parkiem krajobrazowym pozostają czytelne do dzisiejszego dnia. Zespół jest dobrym przykładem bardzo udanego przekształcenia formalnego i użytkowego wcześniejszej rezydencji w wystylizowane dwudziestowieczne założenie krajobrazowe.

Miejscowość Chylin wzmiankowana jest od późnego średniowiecza. Zachowana do dziś rezydencja ziemiańska ukształtowana została na przestrzeni XIX i na pocz. XX wieku. Na podstawie zachowanej mapy dóbr Chylin z 1834 r. można odtworzyć pierwotne założenie, w którym do dworu od wschodu przylegał wielki dziedziniec otoczony zabudowaniami folwarcznymi, a od zachodu ogród regularny. Rezydencja ta była własnością rodu Koźuchowskich aż do 1864 r., kiedy obłożony przez władze rosyjskie sekwestrem za udział jego właściciela, Ignacego Koźuchowskiego, w powstaniu styczniowym, majątek został sprzedany rodzinie Łaszczyńskich. Przenieśli oni zabudowania folwarczne na północ od dworu. Kwatery ogrodu regularnego pozostały zachowane, jednak wokół nich nowi właściciele zaczęli już komponować załączki założenia krajobrazowego. Na początku 1910 r. Ludwik Pułaski, właściciel m.in. pobliskiego Piorunowa i Grzymiszewa zakupił od Antoniny Łaszczyńskiej majątek Chylin. W ciągu dwóch lat wznosił nową siedzibę, ukończoną w 1912 roku. Prawdopodobnie również

w tym czasie ukształtowany został zachowany do dziś, choć nie do końca już czytelny, park krajobrazowy. Po wojnie dwór został zaadaptowany na szkołę podstawową oraz biura PGR. Dwór murowany, na planie wydłużonego prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem czterospadowym pokrytym dachówką ceramiczną. Na osi elewacji frontowej okazały, czterokolumnowy portyk joński w wielkim porządku, poprzedzony schodami, zwieńczony trójkątnym naczółkiem, w którym kartusz z herbem Ślepowron, inicjałami JLP (Janina i Ludwik Pułascy) i datą „1912”. Portyk akcentuje główne wejście do budynku, wydzielone szeroką osią ujętą jońskimi pilastrami, skrajne osie ujęte w dekoracyjne, boniowane lizeny. Z elewacji północnej i południowej wysuwają się aneksy klatek schodowych, a z zachodniej – płytki ryzalit z balkonem.

Park rozciąga się na wschód i południe od dworu. Wprowadzeniem do niego był obiegający ozdobny gazon (obecnie zachowany w stanie szczątkowym), reprezentacyjny podjazd założony w miejscu dawnego wielkiego dziedzińca po wschodniej stronie dworu. Część zasadnicza parku zorganizowana jest wokół falistej osi, którą stanowi lekko wijąca się główna aleja dojazdowa prowadząca do wielkiej polany mieszczącej się przed wschodnią elewacją dworu. Park w momencie jego kształtowania przez Pułaskich znacząco zwiększył swój areal w kierunku wschodnim i północnym, oddzielony od tych stron szpalerami grabowymi. Oprócz poszerzenia do 1919 r. większego z dwóch stawów istniejących już w latach 30. XIX w. i zachowanych do XX w. wykopano jeszcze trzeci. Na zróżnicowany drzewostan składają się m.in. imponujące okazy dębów, grabów, jesionów, świerków, sosen, modrzewi, klonów, wiązów, brzoź, topoli, kasztanowców. Obecnie dwór opustoszały, niszczeje, w złym stanie znajduje się nie pielęgnowany, zarośnięty park.

Zespół dworsko-parkowy jest własnością prywatną.

Spichlerz usytuowany na północ od dworu, we wschodniej części podwórza gospodarczego. Wzniesiony w połowie XIX w. Murowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, niepodpiwniczony, z poddaszem użytkowym, nakryty dachem dwuspadowym. Elewacje ujęte masywnymi przyporami. Utrzymany w dostatecznym stanie.

Spichlerz znajduje się w Zasobach Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Cmentarz ewangelicki w Felicjanowie

Cmentarz położony jest w oddaleniu ok. 1,5 km od kościoła ewangelickiego we Władysławowie, na wzniesieniu zwanym *Niemiecką Górką*. Założony ok. poł. XVIII w. W latach 1892-1897 cmentarz zyskał od wschodu ceglane ogrodzenie

wraz z monumentalną, neogotycką bramą (do dziś niezachowane). Do dziś zachowały się liczne nagrobki z XIX i 1 poł. XX wieku w formie dekoracyjnych postumentów z krzyżami i tablicami inskrypcyjnymi, nierzadko z kwaterami grobowymi wygrodzonymi kutymi, żeliwnymi kratami. Spoczywają tam znane rodziny z Władysławowa i okolic, rody: Bartschów, Kneiflów, Kurnatowskich, Vogtów. Na przełomie XX i XXI wieku ekshumowano pochowane w pobliżu cmentarza zwłoki niemieckich żołnierzy rozstrzelanych przez Armię Czerwoną w 1945 roku. Wówczas też z inicjatywy potomka rodu Kneiflów - Bruno Kneifla, a także miejscowych społeczników i władz cmentarz został uporządkowany. Ustawiono również tablicę pamiątkową poświęconą ofiarom wydarzeń z lat 1939-1945. Prace porządkowe prowadzone są na bieżąco. Cmentarz jest własnością Gminy Władysławów.

Zespół kościoła par. p.w. św. Michała Archaniola w Russocicach

Początki wsi Russocice sięgają XIV w. i łączone są z erygacją tutejszej parafii. Znaczenie Russocic w średniowieczu związane jest z ich położeniem na trakcie łączącym Kalisz i Toruń, którego alternatywna wersja prowadziła przez Turek do Koła właśnie przez Russocice. W 1 ćw. XVIII w. Russocice należały do Jana Władysława Kretkowskiego, wojewody chełmińskiego.

Murowany kościół gotycki p.w. św. Michała Archaniola wzniesiono w XV w. w miejscu starszego, drewnianego. Murowany z cegły, orientowany, jednonawowy z niższym i węższym, prosto zamkniętym prezbiterium, którego szczyt wschodni dekorowany jest tynkowanymi blendami o półkolistych łukach, zdobionymi XIX-wiecznymi malaturami. Od północy do prezbiterium przylega pierwotna gotycka zakrystia z pięciem nadbudowanym w XVIII w. Dwuspadowe dachy nawy i prezbiterium pokryte są dachówką karpiówką. W fasadzie zachodniej kościoła wznosi się wieża z parterowymi przybudówkami, w górnej części barokowa z XVIII w., zwieńczona blaszanym miedzianym hełmem z latarnią. Do obu boków nawy głównej w XIX w. dobudowane zostały dwie obszerne neogotyckie kaplice. Ściany nawy głównej, prezbiterium i kaplic oszkarpowane. Otwory okienne ostrołukowe, formą nawiązuje do nich również tynkowana wnęka na wschodniej ścianie prezbiterium. Wnętrze nawy, prezbiterium i gotyckiej zakrystii nakryte jest sklepieniem kolebkowym z lunetami pochodzącym z przełomu XVII i XVIII wieku. Prezbiterium od nawy wydziela półkolisty łuk tęczy. Kościół w dobrym stanie wielokrotnie remontowany; w 1996 r. położono blachę miedzianą na hełmie wieży, latach 2003-2007 odnowiono wnętrze i wymieniono dach na kościele, w kolejnych latach wzmocniono konstrukcję wieży i odnowiono ceglane elewacje.

Obok kościoła wznosi się murowana z cegły i częściowo tynkowana dzwonnica z 1878 r. o architektonicznej, neogotyckiej formie, w której ostry łuk wmontowana została otwarta drewniana konstrukcja z zawieszonymi na niej dzwonami.

Plebania zbudowana w 1856 r. według planów budowniczego powiatu konińskiego, Stanisława Kozłowskiego. Budynek murowany, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym pokrytym blachą. Od strony wschodniej do elewacji szczytowej (fasada) przylega dwukondygnacyjny ryzalit z kompozycją portyku z pilastrów toskańskich, dźwigających trójkątny naczółek. Elewacje zdobione boniowaniem, zwieńczone profilowanym gzymsem. Obiekt wielokrotnie remontowany, zachowany w dobrym stanie.

Cmentarz rzymskokatolicki w Russocicach

Cmentarz usytuowany w północno-wschodniej części wsi. Założony na przełomie XVIII i XIX w. Ogradzony murem z bramą z 2 poł. XIX w. Układ regularny na planie zbliżonym do trapezu przecięty dwiema głównymi alejami. Najstarszy zachowany nagrobek z 1839 r. Stanisława Kożuchowskiego. Spoczywają tu proboszczowie russociccy, weterani wojny z 1920 r. i ofiary terroru hitlerowskiego 1939-1945 r. Cmentarz utrzymany generalnie w dobrym stanie. Konserwacji wymagają kilka najbardziej zniszczonych zabytkowych nagrobków.

Kościół ewangelicki we Władysławowie

Parafia ewangelicka we Władysławowie była najstarszą tego typu strukturą wyznaniową ziemi kaliskiej z okresu XVIII-wiecznego osadnictwa, utworzoną już w 1776 roku. W tym czasie powstał też pierwszy, drewniany kościół ewangelicki, zlokalizowany na placu przyrynkowym, na rogu rynku i ulicy wiodącej do Tuliszkowa.

W 1872 r. rozpoczęto budowę stojącej do dziś, murowanej świątyni, zwanej „kościółem Kneifla” od nazwiska jednego z głównych fundatorów. Wzniesiony na planie prostokąta, w formie jednonawowego korpusu z samodzielną, wyższą kurtyną fasady wychodzącą na wschód, w stronę placu rynkowego. Od zachodu do bryły przylega niewielki, niższy i węższy aneks. W kalenicy dachu pokrytego blachą wieżyczka zwieńczona wieloboczną latarnią z hełmem. Fasada dzielona pilastrami zwieńczona frontonem, w osi główne wejście do budynku. Dłuższe elewacje korpusu zaaranżowane przez duże pola okienne zamknięte łukiem pełnym, zwieńczone fryzem arkadowym.

Budynek kościoła w latach okupacji wykorzystywany był jako punkt zbiórki ludności przed dalszymi deportacjami. Po wojnie pełnił funkcję magazynu

zbożowego. W 1978 r. władze gminy we Władysławowie zakupiły nieruchomość dawnego kościoła z myślą zaadaptowania budynku do nowych funkcji, z których ostatecznie wybrano koncepcję urządzenia tu gminnego ośrodka kultury, oddanego do użytku po remoncie w 1986 r., który mieści się tu do dziś. W ramach adaptacji zniesiono dawny układ wnętrza kościoła z emporami, wprowadzając dodatkową kondygnację, klatkę schodową, pomieszczenia auli, biblioteki, sal dydaktycznych i zaplecza biurowego. Zewnętrzna forma budynku została wyremontowana i zakonserwowana z zachowaniem wszystkich oryginalnych elementów. W 2024 r. rozpoczęto prace remontowo-konserwatorskie oraz zagospodarowanie terenu wokół budynku.

Dom, ul. Kaliska 10 we Władysławowie

Budynek wzniesiony w 1 poł. XIX w. Murowany, otynkowany, na planie prostokąta, parterowy z użytkowym poddaszem, podpiwniczony, nakryty wysokim dachem dwuspadowym pokrytym eternitem. Fasada zdobiona boniowaniem. Otwory okienne prostokątne w gładkich opaskach. Elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem. Zachowany w dostatecznym stanie, stanowi własność prywatną.

Zespół kościoła par. p.w. Narodzenia MB w Wyszynie

Wieś po raz pierwszy została wzmiankowana w 1394 roku. Początkowo wchodziła w skład dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Od XVI w. wieś stała się własnością szlachecką. Obecny kościół p.w. Narodzenia NMP zbudowany został w 1782 r. z fundacji Rafała Gurowskiego, kasztelana przemęckiego w miejscu poprzedniego z poł. XV w. Świątynia drewniana, konstrukcji zrębowej, oszalowana, wzniesiona na planie szesnastoboku, z zachowaniem wcześniejszej krypty grobowej. Korpus główny nakryty jest oryginalnym dachem w kształcie dzwonu, w połowie wysokości przełamanym gzymsem, zwieńczonym wieżyczką z latarnią, pokrytym gontem. Do jego ścian przylegają dobudowane w pocz. XX w. wieloboczne aneksy utrzymane w estetyce rozwiązań architektonicznych budowli z XVIII w.: zakrystia (1903), kruchta (1904) i kaplica św. Józefa (1909), nakryte własnymi wielobocznymi gontowymi dachami namiotowymi. W wewnętrznych i zewnętrznych narożnikach ścian umiejscowione są lisice, stylizowane na półkolumny z rzeźbionymi głowicami. Wnętrze nakryte jest płaskim stropem wspartym na ośmiu kolumnach ustawionych na murowanych cokołach, zdobionym rzeźbionymi przedstawieniami Oka Opatrzności w glorii oraz trzech aniołów z symbolami cnót kardynalskich. Półkolisty parapet podwieszonego chóru muzycznego z prospektem organowym jest ozdobiony malowidłem Orła Białego

i herbami Wczele (Rafała Gurowskiego) oraz Abdank (jego żony Ludwika z Tworzyjańskich). Wejścia do kaplicy św. Józefa i kruchty obramowane są portalami z kartuszami rokokowymi w nadprożach, zwieńczonymi tiarą papieską i mitrą biskupią, nad drzwiami do zakrystii oraz ślepych drzwiami w ścianie południowo-wschodniej umiejscowione są rzeźbione wazony, nad którymi unoszą się anioły. W narożnikach ścian umiejscowione są zacheuski.

W latach 2000-2006 przeprowadzono remont kapitalny kościoła. Systematycznie konserwowany zachowany w dobrym stanie.

We wschodniej części kolistego placu kościelnego usytuowana jest dzwonnica z 1782 r. Murowana, wzniesiona na planie trójkąta ze ściętymi narożnikami. W przyziemiu pomieszczenie sklepione, górą otwarte arkady. Jej wysoki cokół zdobi kartusz z inskrypcją fundacyjną kościoła oraz herbem fundatorów kościoła. Elewacje zdobione pilastrami. Po remoncie w 2015 r., zachowana w dobrym stanie.

Plebania z k. XIX w., murowana, na planie prostokąta, częściowo podpiwniczona, parterowa. Nakryta dachem dwuspadowym pokrytym blachą ocynkowaną. Na osi elewacji frontowej ganek zdobiony pilastrami. Stan zachowania dobry.

Pozostałości zespołu zamkowego w Wyszynie

Rezydencja wyszyńska była wynikiem co najmniej dwóch etapów budowy – pierwszego, ok. 1556 r., za Andrzeja Grodzieckiego oraz drugiego, po 1617 r., za Adama Grodzieckiego. Budowla, o cechach renesansowych, składała się z dwóch równoległych budynków (od wschodu i zachodu) połączonych w części północnej węższym, jednotraktowym skrzydłem, a od południa murem kurtynowym, przed którym ryzalitowi występowała wieża bramna. Wnętrze ukształtowane było w formie czworobocznego dziedzińca, który obiegały dwie kondygnacje drewnianych ganków. Zewnętrzne naroża zamku oraz wieżę bramną flankowało sześć ośmiobocznych baszt zwieńczonych attyką. Budowla położona była na sztucznej wyspie o regularnych brzegach, tworzących układ zbliżony do kwadratu. Obiegająca wokół fosa łączyła się systemem rowów i strumieniami z sąsiadującym od zachodu stawem.

Tak zorganizowana rezydencja przetrwała bez większych zmian do 2 poł. XVIII w. Do tego czasu jako właścicieli Wyszyny wymienia się Mikołaja Mycielskiego herbu Dołęga, rodzinę Kretkowskich i Gurowskich. Za czasów Rafała Gurowskiego zamek uległ częściowej zagładzie. W czasie konfederacji barskiej wojska (nie wiadomo, czy konfederatów czy carskie) spłądowały rezydencję

i wysadziły w powietrze jej wschodnie skrzydło mieszczące zbrojownię. Opuszczony przez Gurowskich w 1781 r. ulegał dalszemu zniszczeniu. Od 1879 r. rezydencja stała się własnością rodu Sielskich. Dawna rezydencja była już wówczas skupiskiem ruin, nadal istniały relikty wieży bramnej, baszt obu skrzydeł, a część północna wznosiła się na wysokość pierwszego piętra. Do końca wieku Teodor Sielski rozebrał większość reliktyw, wznosząc z odzyskanej cegły zabudowania gospodarcze. Pozostałe szczątki budowli strawił pożar w 1895 r. Na miejscu skrzydła północnego powstał, istniejący do dziś, parterowy dom mieszkalny Sielskich wykorzystujący piwnice i częściowo mury kondygnacji zamku.

Na początku XX w. ustalił się obraz pozostałych ruin zamku, zachowany do dziś – z jedną ocalałą niemal w całości basztą, reliktyami muru zachodniego skrzydła i cokołem drugiej baszty, otoczone reliktyami fosy. Na miejscu zburzonej rezydencji rośnie dziś stary drzewostan z k. XIX w., pielęgnowany przez właścicieli. Pozostałości zamku poddane zostały zabiegom konserwatorskim w latach 50. XX w.

Dom mieszkalny zachowany w dostatecznym stanie, jednak remontu wymaga dach. W złym stanie znajdują się wieże; ubytki i pęknięcia w ścianach, spadające elementy konstrukcji, będące wynikiem braku konserwacji i wpływu czynników atmosferycznych. Konieczne jest podjęcie działań mających na celu ochronę przed dalszą degradacją niszczących pozostałości tego niezwykłego kompleksu. Relikty fosy czytelne w terenie, na bieżąco porządkowana zieleń porastająca skarpy. Pozostałości zespołu zamkowego są własnością prywatną

10. Zabytki nieruchome stanowiące własność powiatu tureckiego

Powiat Turecki nie posiada zabytków architektury i budownictwa wpisanych do rejestru zabytków. Starosta Turecki wykonuje uprawnienia właścicielskie Skarbu Państwa w stosunku do cmentarza żydowskiego w Russocicach.

Cmentarz położony jest w odległości ok. 1 km od zabudowań wsi, po wschodniej stronie drogi z Russocic do Milinowa. Założony prawdopodobnie w pocz. XIX wieku. Cmentarz służył jako miejsce pochówku mieszkańców Władysławowa oraz okolicznych miejscowości. Przed wojną posiadał ogrodzenie ze słupów betonowych z siatką, w jego obrębie znajdowały się drewniane zabudowania – dom przedpogrzebowy i mieszkanie stróża, który opiekował się cmentarzem. Zdewastowany w czasie II wojny światowej. Większość macew została użyta do budowy chodników. W wyniku dewastacji do dziś na jego

terenie zachowały się pojedyncze nagrobki oraz betonowe obramowania grobów. W I. 90. XX w. na cmentarzu ustawiono głaz z tablicą pamiątkową: „Cmentarz żydowski. Teren prawnie chroniony. Uszanuj miejsce spoczynku zmarłych”.

W 2019 r. Starosta Turecki wyraził zgodę na dysponowanie nieruchomością Stowarzyszeniu „Przyjaciele Ziemi Władysławowskiej” w celu sprawowania opieki nad cmentarzem, które w roku 2018 podpisało list intencyjny ze Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej i Gminą Wyznaniową Żydowską we Wrocławiu. W liście określono zasady opieki nad cmentarzem, m.in. prowadzenie prac porządkowych, renowacyjnych, promocję kultury żydowskiej.

Przez lata zaniedbany i zarośnięty, w 2019 roku w ramach projektu Stowarzyszenia „Przyjaciół Ziemi Władysławowskiej”, cmentarz został uporządkowany. Usunięto dziczące krzewy, utworzono lapidarium, na którym zgromadzono macewy pochodzące z cmentarza, odnalezione podczas remontu chodników w okolicy. Wśród odnalezionych macew znaczna ilość charakteryzuje się bogatą dekoracją i różnorodną symboliką żydowskiej sztuki nagrobnej. Na bieżąco porządkowany, otoczenie zadbane.

11. Obszary największego zagrożenia dla zabytków

Większość gmin na terenie powiatu tureckiego nie posiada miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, będących prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powodzie, wichury, a także akty wandalizmu połączone z kradzieżą. Zagrożenia te w dużym stopniu uzależnione są od zastosowanych środków zapobiegawczych. Tam, gdzie obiekty zabytkowe wyposażone są w zabezpieczenia elektroniczne, w szczególności w systemy sygnalizacji pożaru, systemy sygnalizacji włamania i napadu, systemy monitoringu oraz zabezpieczenia mechaniczne spełniające standardy bezpieczeństwa, poczucie zagrożenia jest mniejsze. Na pożary, kradzieże, akty wandalizmu narażone są głównie zabytki ruchome stanowiące wyposażenie obiektów sakralnych. Dużym zagrożeniem dla zabytków ruchomych są także zaniedbania obiektów przez brak sprawowania nad nimi opieki, zaniechania wykonania koniecznych zabezpieczeń i konserwacji.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy urbanistyczne i ruralistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miasta lub wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły

dworskie, pałacowe i folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową rezydencjonalną i folwarczną, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Największe zniszczenia powodują nieodpowiednie zmiany rodzaju użytkowania parku. Najgorsze są niszczące formy eksploatacji i użytkowania mające charakter rabunkowy, jak np. wykorzystywanie parku jako terenu pastwiskowego, składowiskowego lub miejsca wyrębu w celu pozyskiwania drewna. Niekorzystne jest także wprowadzanie nowych elementów, sprzecznych z charakterystycznym układem zabytkowym parku, wśród których do najczęściej spotykanych zaliczyć można niewłaściwie lokalizowane i zakładane boiska sportowe, parkingi, ujęcia wody itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi.

Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

12. Gminne programy opieki nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminę obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust.1).

Na terenie powiatu tureckiego aktualne programy opieki nad zabytkami posiadają następujące gminy: (wg stanu na 20.12.2025 r.)

- Gmina Brudzew – program opieki nad zabytkami na lata 2023-2026,
 - Gmina Dobra – program opieki nad zabytkami na lata 2022-2025,
 - Gmina Kawęczyn – program opieki nad zabytkami na lata 2024-2027,
 - Gmina Malanów – program opieki nad zabytkami na lata 2024-2027,
 - Gmina Przykona – program opieki nad zabytkami na lata 2025-2028,
 - Gmina Tuliszków – program opieki nad zabytkami na lata 2023-2026,
 - Miasto Turek – program opieki nad zabytkami na lata 2025-2028,
 - Gmina Władysławów – program opieki nad zabytkami na lata 2025-2028.
- Aktualizacji wymaga program opieki nad zabytkami dla gminy Turek sporządzony na lata 2019-2022.

13. Kierunki działań dla realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i działania zmierzające do poprawy stanu ich zachowania

1.1. Udzielanie dotacji z budżetu Powiatu Tureckiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością powiatu. Zasady i tryb udzielania i rozliczania dotacji określone zostały w Uchwale Nr LIV/342/2006 Rady Powiatu Tureckiego z dnia 24 października 2006 r.

Planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością Powiatu Tureckiego;

1.2. Określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach nie będących własnością Powiatu Tureckiego, ujętych w gminnej ewidencji zabytków;

1.3. Zamieszczenie informacji o możliwości ubiegania się o dotację na stronie internetowej Starostwa oraz w innych mediach wraz z określeniem zasad udzielania i rozliczania dotacji;

1.4. Aplikacja o uzyskanie środków zewnętrznych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych:

- zamieszczenie informacji o zewnętrznych źródłach finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach zabytkowych na stronie internetowej Starostwa,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na ochronę zabytków;

1.5. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody w decyzjach oraz innych aktach prawa lokalnego na terenie powiatu tureckiego:

- respektowanie opinii i decyzji konserwatora zabytków w wydawanych pozwoleniach na prace remontowo-konserwatorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub na budowę i rozbiórkę obiektów ujętych w ewidencji zabytków.

2. Promocja i udostępnianie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego

2.1. Wykorzystanie walorów zabytkowych i przyrodniczych jako czynnika wpływającego na rozwój powiatu;

2.2. Patronat nad działaniami na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego powiatu;

2.3. Publikacja folderów i przewodników dotyczących promocji powiatu tureckiego prezentujących zasoby dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego;

2.4. Ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych;

2.5. Współpraca z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego;

2.6. Organizacja i udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego;

2.7. Propagowanie ogólnopolskiego konkursu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Zabytek Zadbany”, którego celem jest promocja opieki nad zabytkami, w tym propagowanie najlepszych wzorów konserwacji, utrzymania i zagospodarowania zabytków.

3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych

3.1. Promowanie działań mających na celu włączenie zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego w szkolne programy edukacyjne;

3.2. Rozwijanie działalności edukacyjnej we współpracy z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony zabytków;

3.3. Wspieranie projektów kulturalnych i edukacyjnych realizowanych przez organizacje pozarządowe;

3.4. Promowanie istniejących i tworzenie nowych szlaków turystycznych wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego powiatu;

3.5. Współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny;

3.6. Organizacja i udział w imprezach – wystawach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe;

4. Działania związane z opieką nad zabytkami

4.1. Społeczni opiekunowie zabytków;

4.1.1. Ustanawianie przez starostę, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznych opiekunów zabytków;

4.1.2. Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków;

4.1.3. Wydawanie legitymacji osobom fizycznym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków;

4.1.4. Wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków o nadaniu uprawnień opiekuna;

4.2. Umieszczanie, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków znaków informujących, iż zabytki te podlegają ochronie;

4.2.1. Ustalenie z wojewódzkim konserwatorem zabytków listy obiektów do oznakowania;

4.3. Wydawanie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, decyzji o zabezpieczeniu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia;

4.3.1. Wywłaszczanie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków,

zabytków nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w przypadku gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia dla zabytku;

4.3.2. Współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków i samorządami w określeniu zabytków nieruchomości zagrożonych zniszczeniem;

5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

5.1. Wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego;

5.2. Promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Starostwa o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”;

5.3. Współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”;

5.4. Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych.

14. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym napięciu życia poszukujemy miłych wspomnień z dzieciństwa, ojczyzstego krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól,

a w nich, wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce.

Dogodne położenie powiatu, cenne tereny objęte ochroną przyrodniczą, bogata i wielowiekowa historia, dostępność komunikacyjna, rozsiane po jego terenie interesujące obiekty architektury sakralnej i świeckiej, liczne ślady wielokulturowości, wielość małych obiektów kultowych, znane postaci historyczne i ich działalność, działający twórcy ludowi oraz kultura i tradycja ludowa pielęgnowana przez funkcjonujące w powiecie zespoły folklorystyczne, regionalne kulinaria i różnorodne imprezy cykliczne, w tym o zasięgu ogólnopolskim, walory lokalnej spuścizny Józefa Mehoffera, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy. Gminy powiatu są też integralnie ze sobą powiązane, a współpraca w ramach Lokalnej Grupy Działania „Turkowska Unia Rozwoju” przynosi wymierne korzyści, w tym promujące region i jego tożsamość kulturową oraz integrację zasobów obszaru działania LGD. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gmin.

Przez tereny powiatu przebiegają szlaki turystyczne, w tym system szlaków „Panorama” wytyczonych przez Starostwo Powiatowe w Turku, stanowiące formę związku między gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, wiodą do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i cennych terenów przyrodniczych, wymienionych w poprzednich rozdziałach. Są to m.in. szlaki:

- „SZLAK PANORAMA”, dł. ok. 160 km, składający się z 6 etapów, okala miasto w promieniu 13 kilometrów i zasięgiem obejmuje wszystkie gminy powiatu, przecinając się z innymi szlakami. Na trasie można zaobserwować zachodzące naturalnie, jak i związane z ingerencją człowieka przemiany, które dokonują się w środowisku przyrodniczym, a wyznaczone punkty dydaktyczne z tablicami informacyjnymi dodatkowo umożliwiają poznanie historii, przyrody i geografii. Szlak „Panorama” obejmuje również obszary chronionych krajobrazów i przebiega

w sąsiedztwie obszarów Natura:

- Etap 1. – „Przez uroczysko Grzymiszew” – dł. 31,3 km: Turek – Obrzębin – Grabieniec – Dębina – Babiak – Grzymiszew – Ruda – Głogowa – Felicjanów – Władysławów – Russocice.
- Etap 2. – „Dworski – rezydencje istniejące i utracone” – dł. 17,0 km: Turek – Obrzębin – Słodków Kolonia – Słodków – Wrząca – Piętno – Gozdów – Imielków – Grzymiszew.
- Etap 3. – „U podnóża Wzgórz Malanowskich” – dł. 20,3 km: Turek – Obrzębin – Słodków Kolonia – Słodków – Wrząca – Deszno – Żdżenice – Cisew – Turkowice – Turek.
- Etap 4. – „Doliną rzeki Kiełbaski” – dł. 24,2 km: Turek – Korytków – Chlebów – Laski – Rogów – Kaczki Plastowe – Kaczki Średnie – Marianów-Kolonia – Kowale Księżę – Turkowice – Turek.
- Etap 5. – „Doliną rzeki Teleszyny” – dł. 38,4 km: Turek – Korytków – Chlebów – Laski – Gajówka – Psary – Przykona – Bądków Pierwszy – Stefanów – Żeronice – Ugory – Długa Wieś – Dobra – Czajków – Potworów – Mikulice – Stefanów – Gąsin – Kaczki Plastowe – Rogów – Laski – Chlebów – Korytków – Turek.
- Etap 6. – „Szlak jezior powiatu tureckiego” – dł. 29,8 km: Turek – Korytków – Chlebów – Laski – Gajówka – Psary – Przykona – Zimotki – Dąbrowa – Słomów Kościelny – Młyniska – Paulinów – Posoka – Kuźnica Janiszewska – Koźmin – Głowy – Janiszew – Brudzew.

Na szlakach Panoramy utworzono punkty dydaktyczne:

nr 1 – „Bunkry”, nr 2 – „Władysławów & Russocice – historia wsi, zabytki i atrakcje turystyczne”, nr 3 – „Leśnictwo Grzymiszew” nr 4 – „Grzymiszew – historia wsi i parafii”, nr 5 – „Piętno – podworski park krajobrazowy”, nr 7 – „Dwór w Słodkowie”, nr 8 – „Kapliczka Matki Boskiej na starej sośnie”, nr 9 – „Rzeka Kiełbaska”, nr 10 – „Dobra – historia miasta i jego zabytki”, nr 11 – „Rzeka Teleszyna”, nr 12 – „Kościół w Psarach”, nr 13 – „Osadnik Gajówka”, nr 14 – „Zbiornik Przykona – historia budowy i charakterystyka okolicy”.

- SZLAK SAKRALNY POWIATU TURECKIEGO, obejmuje m.in. kościoły, katolicki i ewangelicki w Turku, drewniane w Malanowie i w Wyszynie.
- NADWARCIAŃSKI SZLAK ROWEROWY, długości 257 km, wytyczony przez Urząd Marszałkowski, należy do Wielkopolskiego Systemu Szlaków Rowerowych, odcinek wschodni koloru niebieskiego wiedzie od Poznania

do zbiornika Jeziorsko, przebiega wschodnim obrzeżem powiatu, prawie na całej długości trasa biegnie nadwarciańskimi wałami i łęgami, z unikalną florą i fauną, które leżą w obszarze NATURA 2000 „Dolina Środkowej Warty.

- SZLAK BURSZTYNOWY, czyli szlak starożytnej drogi handlowej łączącej Cesarstwo Rzymskie z terenami południowobałtyckimi, wiedzie m.in. przez gminę Brudzew, miejscowość Kwiatków, w której przed kilku laty dokonano w olbrzymiej ilości odkryć archeologicznych.
- ❖ SZLAK KAJAKOWY NA WARCIE, przebiega na niewielkim odcinku gminy Dobra. Szlak prowadzi jedną z głównych rzek Polski – Wartą, od Wyżyny Krakowsko – Częstochowskiej, aż po Pradolinę Toruńsko – Eberswaldzką. Od wlotu do Kanału Ślesińskiego stanowi szlak żeglowny.

Również występują szlaki wytyczone na terenie gmin:

- ♣ Szlak Rowerowy Tuliszków (4 trasy),
- ♣ Szlak Dydaktyczny Kawęczyn (4 trasy),
- ♣ Rowerowa Szóstka.

Szlaki konne, szlaki jeździeckie

- ♣ System szlaków konnych „Kawęczyńska Przygoda w Siodle” – 9 szlaków o długości ponad 120 km łącznie,
- ♣ Szlak wozowni i czterech kul (Bogdałów – Brudzew – Bogdałów).
- ♣ Podkuta Szóstka (gm. Tuliszków,
- ♣ Turkowski Szlak Konny (gm. Turek i gm. Małanów).

Ponadto wytyczono ścieżki dydaktyczne:

- Ścieżki dydaktyczne Bogdałów (4 trasy),
- Ścieżki dydaktyczne Zdrojki (7 tras),
- Ścieżki dydaktyczne Cisew (2 trasy).

Warto dodać, iż interesującą formę zwiedzania, odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego Turku proponuje miejscowe muzeum. Są to szlaki questingowe, których tematykę można by jeszcze wzbogacić o kolejne obiekty i miejsca historyczne. Inną formą upowszechniania dziedzictwa kulturowego są wycieczki z przewodnikiem po mieście. Muzeum proponuje do wyboru pięć tras: Turkowskim szlakiem Józefa Mehoffera, Śladami Żydów Turkowskich, Tkacze co po nich zostało – Ewangelicy w Turku, Szlakiem zabytków miasta Turku, Śladami wybitnych Turkowian – Szlakiem Turkowskich nekropolii.

Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt np. tematyczny szlak kulturowy, dla którego utworzenia są szczególnie atrakcyjne wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią, znane rody i miejscowości z nimi związane czy wydarzenia historyczne. Tereny cenne przyrodniczo zachęcają do utworzenia tras nordic walking czy narciarstwa biegowego, ścieżki dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z występującymi tutaj okazami chronionej flory i fauny, zaprezentowanymi np. na fotogramach, ewentualnie punktów obserwacji ornitologicznych, jako dobry przykład realizacji idei tzw. birdwatchingu i turystyki fotograficznej, walkingtours – spacerowe wycieczki piesze indywidualne i zorganizowane, wildlifewatching – podglądanie świata przyrody.

Warto w porozumieniu z sąsiednimi powiatami rozważyć utworzenie szlaku dziedzictwa tkackiego, powiązanego z miejscowościami, które łączy fakt funkcjonowania tkalni np. Kalisz - Turek - Władysławów – Dąbie – Grzegorzew – Koło, ewentualnie szlak miejscowości, właścicieli i ich rezydencji dawnego klucza turkowskiego.

Nowe szlaki pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo – historycznych powiatu, gdyż jego perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowo - turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

15. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formującym powiatowy program opieki nad zabytkami jest samorząd powiatu. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań Starostwa Powiatowego na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Zakłada się, że w realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Powiatu

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu,

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola:

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Starostwa Powiatowego w Turku zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami.
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

16. Monitoring działania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Powiatu. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez Radę Powiatu.

Do wykonania powyższego zadania, w ramach Starostwa Powiatowego w Turku utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji powiatowego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami,

- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Powiatu,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

17. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy

określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie m.in. z następujących źródeł:

1. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Od 2019 r. wydatki na remont mogą obejmować również obiekty towarzyszące tj. plebanie, kancelarie parafialne, organistówki, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach remont i konserwację wyposażenia i wystroju obiektów sakralnych.

3. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

5. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, przygotowaniu gruntu pod nasadzenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia.

6. Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021-2027

Fundusze na ochronę zabytków pozyskać można w ramach 3 zidentyfikowanych celów szczegółowych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego. W ramach celu szczegółowego Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) zakres interwencji będzie obejmować w szczególności:

1. Zachowanie i modernizację obiektów dziedzictwa kulturowego.
2. Konserwację zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków,

księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i digitalizacja.

3. Inwestycje w infrastrukturę służącą rozwojowi i zwiększaniu dostępności infrastruktury do prowadzenia ważnej dla edukacji i aktywności działalności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury).

4. Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych).

5. Rozwój międzysektorowej współpracy w zakresie przemysłów kultury.

Finansowanie dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie także przez cel szczegółowy Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich (EFRR), a zakres interwencji będzie obejmować w szczególności:

1. Przywrócenie utraconych funkcji społeczno-gospodarczych na zdegradowanych obszarach m.in. przez kompleksowe wsparcie rewitalizacyjne gmin.
2. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego zgodnego z treścią strategii lokalnych/terytorialnych.
3. Wsparcie dla instrumentów terytorialnych (ZIT, IIT) oraz mechanizmu porozumienia terytorialnego.

Ponadto finansowanie dziedzictwa kulturowego nastąpi w ramach celu szczegółowego Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie (EFRR). Zakres interwencji będzie obejmować w szczególności:

1. Przywrócenie utraconych funkcji społeczno-gospodarczych na wiejskich obszarach zdegradowanych m.in. przez kompleksowe wsparcie rewitalizacyjne gmin.
2. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego zgodnego z treścią strategii lokalnych/terytorialnych.
3. Wsparcie dla instrumentów terytorialnych (IIT) oraz mechanizmu porozumienia terytorialnego.

7. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski

na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Dotacje zostaną przeznaczone na infrastrukturę kultury i turystyki kulturowej. W ramach działań będą wspierane inwestycje o ponadregionalnym oddziaływaniu mające na celu wzmocnienie wpływu kultury i zrównoważonej turystyki na rozwój gospodarczy, włączenie społeczne i innowacje społeczne. Osiągnięcie ww. celu zostanie zapewnione poprzez wsparcie w dwóch obszarach:

1. Rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej);
2. Ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.